

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
AVRUPA BİRLİĞİ VE ULUSLARARASI EKONOMİK İLİŞKİLER
(ULUSLARARASI İLİŞKİLER)
ANABİLİM DALI**

**SOĞUK SAVAŞ SONRASI DÖNEMDE
AVRUPA BİRLİĞİ-ORTA ASYA İLİŞKİLERİ;
ENERJİ SEKTÖRÜ BAĞLAMINDA BİR DEĞERLENDİRME**

Yüksek Lisans Tezi

Fulya SÜAR

Ankara-2011

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
AVRUPA BİRLİĞİ VE ULUSLARARASI EKONOMİK İLİŞKİLER
(ULUSLARARASI İLİŞKİLER)
ANABİLİM DALI**

**SOĞUK SAVAŞ SONRASI DÖNEMDE
AVRUPA BİRLİĞİ-ORTA ASYA İLİŞKİLERİ;
ENERJİ SEKTÖRÜ BAĞLAMINDA BİR DEĞERLENDİRME**

Yüksek Lisans Tezi

Fulya SÜAR

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Belgin AKÇAY

Ankara-2011

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
AVRUPA BİRLİĞİ VE ULUSLARARASI EKONOMİK İLİŞKİLER
(ULUSLARARASI İLİŞKİLER)
ANABİLİM DALI

**SOĞUK SAVAŞ SONRASI DÖNEMDE
AVRUPA BİRLİĞİ-ORTA ASYA İLİŞKİLERİ;
ENERJİ SEKTÖRÜ BAĞLAMINDA BİR DEĞERLENDİRME**

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Belgin AKÇAY

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

Prof. Dr. Belgin AKÇAY

Yrd. Doç. Dr. Şaban KARDAŞ

Yrd. Doç. Dr. Burak TANGÖR

İmzası

Belgin Akçay
Şaban Kardeş
Burak Tangör

.....
.....
.....

.....
.....
.....

Tez Sınavı Tarihi 07.10.2011

İÇİNDEKİLER

TABLOLAR LİSTESİ	v
ŞEKİLLER LİSTESİ	vii
HARİTALAR LİSTESİ	viii
KISALTMALAR LİSTESİ	ix
GİRİŞ	xii

BİRİNCİ BÖLÜM

ENERJİ KAYNAKLARI, ENERJİ GÜVENLİĞİ VE ORTA ASYA’NIN JEOPOLİTİK ÖNEMİ

I. ENERJİ KAYNAKLARI VE ENERJİ GÜVENLİĞİ	1
A. Enerji Kaynakları ve Ekonomik Önemi	1
B. Birincil Enerji Kaynakları	6
1. Birincil Enerji Kaynaklarının Üretim ve Tüketim Değerleri	8
2. Petrolün Rezerv, Üretim ve Tüketim Değerleri	10
3. Doğalgazın Rezerv, Üretim ve Tüketim Değerleri	13
II. ENERJİ VE JEOPOLİTİK EKSENİNDE ORTA ASYA	18
A. Orta Asya Coğrafyasının Tanımı	18
B. Orta Asya’nın Jeopolitik Önemi	21

İKİNCİ BÖLÜM

AVRUPA BİRLİĞİ’NİN ENERJİ POLİTİKASI

I. AVRUPA BİRLİĞİ’NDE ENERJİ SEKTÖRÜ	25
A. Avrupa Birliği’nin Enerji Tüketimi	25
B. Avrupa Birliği’nin Enerji Üretimi	28
C. Avrupa Birliği’nin Enerji İthalatı	34

II. AVRUPA BİRLİĞİ'NİN ENERJİ POLİTİKASI	38
A. Avrupa Birliği'nin Enerji Politikasının Tarihçesi ve Gelişim Süreci	38
B. Avrupa Birliği'nin Enerji Politikasının Temel İlkeleri, Prensipleri ve Amaçları	43
1. Avrupa Birliği Enerji İç Pazarının Oluşturulması	44
2. Avrupa Birliği'nde Enerji Arz Güvenliğinin Sağlanması	48
3. Avrupa Birliği'nde Çevrenin Korunması ve Küresel İklim Değişikliği ile Mücadele	50
C. Avrupa Birliği'nin Enerji Politikasını Destekleyici Programlar	51
1. ETAP (Multiannual Programme of Studies, Analyses, Forecasts and Other Related Work in The Energy Sector)	51
2. CARNOT (Programme For Promoting The Use of Clean Technologies For Solid Fuels)	52
3. AVRUPA İÇİN AKILLI ENERJİ	52
3.1. ALTENER II (Programme For The Development of Renewable Energy)	53
3.2. SAVE (Programme For The Energy Efficiency)	54
3.3. COOPENER (Community Cooperation with Developing Countries)	54
3.4. STEER (Energy Aspects of Transport)	54
3.5. SURE (A Specific Programme of Actions in The Nuclear Sector)	55
3.6. INOGATE (Interstate Oil and Gas Transport to Europe)	55
4. TRACECA (Transport Corridor Europe-Caucasus-Asia)	56
5. TEN-E (Trans-European Energy Network)	57
6. SYNERGY (Programme For An International Energy Cooperation)	58

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
AVRUPA BİRLİĞİ İLE ORTA ASYA ÜLKELERİ
ARASINDAKİ İLİŞKİLER

I. SOĞUK SAVAŞ SONRASI ORTA ASYA’NIN	
 JEOSTRATEJİK KONUMUNA AB’NİN YAKLAŞIMI	59
II. SOĞUK SAVAŞ SONRASI AB’NİN ORTA ASYA POLİTİKASI	61
 A. Avrupa Birliği-Kazakistan İlişkileri	61
 B. Avrupa Birliği-Özbekistan İlişkileri	64
 C. Avrupa Birliği-Türkmenistan İlişkileri	67
 D. Avrupa Birliği-Kırgızistan İlişkileri	69
 E. Avrupa Birliği-Tacikistan İlişkileri	72
III. AVRUPA BİRLİĞİ’NİN ORTA ASYA	
 STRATEJİSİNDE KULLANDIĞI ARAÇLAR	74
 A. Yardım Programları	75
 B. Orta Asya Strateji Belgesi (2007-2013)	82

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
AVRUPA BİRLİĞİ ENERJİ GÜVENLİĞİ AÇISINDAN
ORTA ASYA BÖLGESİNİN ÖNEMİ
VE
TÜRKİYE’NİN POZİSYONU

I. AVRUPA BİRLİĞİ ENERJİ GÜVENLİĞİ AÇISINDAN	
 ORTA ASYA ENERJİ KAYNAKLARININ ÖNEMİ	84
 A. Avrupa Birliği’nin Enerji Güvenliği Bağlamında Orta Asya	84
 B. Orta Asya Coğrafyasının Birincil Enerji Kaynakları	86
 1. Kazakistan	86
 2. Türkmenistan	88
 3. Özbekistan	89
 4. Kırgızistan ve Tacikistan	91

II. TÜRKİYE’NİN POZİSYONU	91
A. Avrupa Birliği’nin Enerji Güvenliği Bağlamında Türkiye	91
B. AB ve Türkiye Açısından Önem Taşıyan Enerji Nakil Hatları	96
1. Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) Ham Petrol Boru Hattı Projesi	96
2. Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) Doğalgaz Boru Hattı Projesi	98
3. Hazar Geçişli Türkmenistan-Türkiye-Avrupa (Trans-Hazar) Doğalgaz Boru Hattı Projesi	100
4. Nabucco Projesi	105
C. Orta Asya Enerji Kaynakları Bağlamında Türkiye’nin Pozisyonu	107
SONUÇ	109
KAYNAKÇA	114
ÖZET	123
ABSTRACT	124

TABLolar LİSTESİ

TABLO 1 PETROL VE DOĞALGAZIN YAKLAŞIK BİLEŞENLERİ	7
TABLO 2 DÜNYA PETROL REZERVİNİN DAĞILIMI (2010)	11
TABLO 3 DÜNYA PETROL TALEBİ (2009-2010)	11
TABLO 4 DÜNYA PETROL ÜRETİMİ (2008-2010)	12
TABLO 5 DÜNYA DOĞALGAZ TALEBİ (2009-2010)	13
TABLO 6 DÜNYA DOĞALGAZ REZERVİNİN DAĞILIMI (2010)	16
TABLO 7 ORTA ASYA ÜLKELERİNİN NÜFUS VE YÜZÖLÇÜMLERİ (2010)	21
TABLO 8 AB-27 İÇİN TOPLAM ENERJİ TÜKETİM VERİLERİ (2009)	26
TABLO 9 AB-27 İÇİN ENERJİ TÜKETİMİNİN SEKTÖREL DAĞILIMI (2009)	26
TABLO 10 AB-27 İÇİN PETROL TÜKETİMİNİN SEKTÖREL DAĞILIMI (2009)	27
TABLO 11 AB-27 İÇİN DOĞALGAZ TÜKETİMİNİN SEKTÖREL DAĞILIMI (2009)	28
TABLO 12 ENERJİ KAYNAKLARININ AB ENERJİ ÜRETİMİNDEKİ PAYLARI (2009)	29
TABLO 13 AB ÜLKELERİNİN NÜKLEER ENERJİ ÜRETİMİ (2009)	31
TABLO 14 AB-27 İÇİN ELEKTRİK ÜRETİMİNDE ENERJİ KAYNAKLARININ PAYLARI (2009)	32
TABLO 15 AB-27 İÇİN PETROL VE DOĞALGAZ İTHALAT ORANLARI	34
TABLO 16 AB-27'NİN PETROL İTHALATI (2000-2008)	36
TABLO 17 AB-27'NİN DOĞALGAZ İTHALATI (2000-2008)	37
TABLO 18 AB-27'NİN KÖMÜR İTHALATI (2000-2008)	37

TABLO 19 KAZAKİSTAN'IN DIŞ TİCARET ORTAKLARI (2009)	63
TABLO 20 ÖZBEKİSTAN'IN DIŞ TİCARET ORTAKLARI (2009)	65
TABLO 21 TÜRKMENİSTAN'IN DIŞ TİCARET ORTAKLARI (2009)	68
TABLO 22 KIRGIZİSTAN'IN DIŞ TİCARET ORTAKLARI (2009)	71
TABLO 23 TACİKİSTAN'IN DIŞ TİCARET ORTAKLARI (2009)	73
TABLO 24 AB'NİN 1991-2006 ARASINDA ORTA ASYA ÜLKELERİNE YAPTIĞI YARDIM MİKTARLARI	76
TABLO 25 AB'NİN 2011-2013 İÇİN ORTA ASYA YARDIM BÜTÇESİ	78
TABLO 26 2011-2013 DÖNEMİ İÇİN DCI/BÖLGESEL İŞBİRLİĞİ PROGRAMLARI TAHSİSAT MİKTARLARI	81
TABLO 27 KAZAKİSTAN'IN BİRİNCİL ENERJİ KAYNAKLARININ REZERV VE ÜRETİM MİKTARLARI (2010)	87
TABLO 28 TÜRKMENİSTAN'IN BİRİNCİL ENERJİ KAYNAKLARININ REZERV VE ÜRETİM MİKTARLARI (2010)	89
TABLO 29 ÖZBEKİSTAN'IN BİRİNCİL ENERJİ KAYNAKLARININ REZERV VE ÜRETİM MİKTARLARI (2010)	90

ŞEKİLLER LİSTESİ

ŞEKİL 1 ENERJİ KAYNAKLARININ SINIFLANDIRILMASI	2
ŞEKİL 2 DÜNYA BİRİNCİL ENERJİ ÜRETİM DEĞERLERİ (2010)	8
ŞEKİL 3 DÜNYA BİRİNCİL ENERJİ TÜKETİM DEĞERLERİ (2010)	8
ŞEKİL 4 DÜNYA BİRİNCİL ENERJİ TÜKETİMİ PROJEKSİYONU	9
ŞEKİL 5 DÜNYA İSPATLANMIŞ PETROL REZERVİ (2010)	10
ŞEKİL 6 DÜNYA İSPATLANMIŞ DOĞALGAZ REZERVİ (2010)	14
ŞEKİL 7 DÜNYA DOĞALGAZ REZERVİ (2010)	15
ŞEKİL 8 AB'NİN ENERJİ ÜRETİMİ (1990-2009)	29
ŞEKİL 9 AB-27'NİN PETROL VE DOĞALGAZ İTHAL ETTİĞİ ÜLKELER (2009)	35
ŞEKİL 10 AB-27'NİN KAZAKİSTAN İLE DIŞ TİCARETİ (2007-2009)	64
ŞEKİL 11 AB-27'NİN ÖZBEKİSTAN İLE DIŞ TİCARETİ (2007-2009)	66
ŞEKİL 12 AB-27'NİN TÜRKMENİSTAN İLE DIŞ TİCARETİ (2007-2009)	69
ŞEKİL 13 AB-27'NİN KIRGIZİSTAN İLE DIŞ TİCARETİ (2007-2009)	71
ŞEKİL 14 AB-27'NİN TACİKİSTAN İLE DIŞ TİCARETİ (2007-2009)	74

HARİTALAR LİSTESİ

HARİTA 1 ENERJİ NAKİL ROTALARI VE ÖNEMLİ BOĞAZLAR	5
HARİTA 2 DÜNYA DOĞALGAZ TİCARETİ (2009)	17
HARİTA 3 ORTA ASYA SİYASİ HARİTASI	20
HARİTA 4 ORTA ASYA'DA ÖNE ÇIKAN DOĞAL KAYNAKLAR	22
HARİTA 5 INOGATE	55
HARİTA 6 TRACECA	57
HARİTA 7 BTC HAM PETROL BORU HATTI	97
HARİTA 8 BTE DOĞALGAZ BORU HATTI	99
HARİTA 9 HAZAR GEÇİŞLİ TRANS-HAZAR DOĞALGAZ BORU HATTI PROJESİ	103
HARİTA 10 NABUCCO PROJESİ	106

KISALTMALAR LİSTESİ

AAET	: Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu
AB	: Avrupa Birliği
AB-15	: Avrupa Birliği Üyesi 15 Ülke (2004 genişlemesi öncesi)
AB-27	: Avrupa Birliği Üyesi 27 Ülke (2007 genişlemesi sonrası)
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AET	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
AIDCO	: Avrupa Yardım İşbirliği Ofisi
AKÇT	: Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu
AR-GE	: Araştırma-Geliştirme
AT	: Avrupa Topluluğu
BİLGESAM	: Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi
BM	: Birleşmiş Milletler
BOTAŞ	: Boru Hatları ile Petrol Taşıma Anonim Şirketi
BP	: British Petroleum Şirketi
BTC	: Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı
BTE	: Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Boru Hattı
Btu	: İngiliz Isı Birimi (British Thermal Unit)
CAC	: Orta Asya Merkez Doğalgaz Boru Hattı Sistemi (Central Asia-Center Gas Pipeline System)
CENTCOM	: ABD Ortadoğu ve Kuzey Afrika Bölgesi Merkez Komutanlığı
CNG	: Sıkıştırılmış Doğalgaz (Compressed Natural Gas)
CO₂	: Karbondioksit Gazı
CSP	: Orta Asya için Strateji Belgesi (Central Asia Strategy Paper)

DCI	: Kalkınma İşbirliği Aracı (Development Cooperation Instrument)
DGBH	: Doğalgaz Boru Hattı
DG RELEX	: Avrupa Komisyonu Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü
EBRD	: Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası (European Bank for Reconstruction and Development)
EC	: European Commission
EIB	: Avrupa Yatırım Bankası
EIDHR	: Demokrasi ve İnsan Hakları İçin Avrupa İnisiyatifi (European Initiative for Democracy and Human Rights)
ENPI	: Avrupa Komşuluk Politikası Aracı
EPDK	: Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu
ETKB	: Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı
EURATOM	: Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu
EURO-MED	: Avrupa-Akdeniz Ortaklığı
EUROSTAT	: Avrupa Birliği İstatistik Ofisi
HES	: Hidro Elektrik Santrali
HPBH	: Ham Petrol Boru Hattı
IEA	: Uluslararası Enerji Ajansı (International Energy Agency)
IAEA	: Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (International Atomic Energy Agency)
INOGATE	: Avrupa'ya Devletlerarası Petrol ve Doğalgaz Taşımacılığı (Interstate Oil and Gas Transport to Europe)
LNG	: Sıvılaştırılmış Doğalgaz (Liquified Natural Gas)
MÖ	: Milattan Önce

MS	: Milattan Sonra
NATO	: Kuzey Atlantik Paktı
NLG	: Doğalgaz Sıvıları (Natural Gas Liquids)
OPEC	: Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (Organisation of Petroleum Exporting Countries)
PACOM	: ABD Pasifik Komutanlığı
RF	: Rusya Federasyonu
RUE	: Enerjinin Rasyonel Kullanımı
SAREM	: Stratejik Araştırma ve Etüt Merkezi
SCO	: Şanghay İşbirliği Örgütü (Shanghai Cooperation Organization)
SEERF	: Güneydoğu Avrupa Enerji Düzenleyici Forumu
SI	: İstikrar Aracı (Stability Instrument)
SOCAR	: Azerbaycan Milli Petrol Şirketi (State Oil Company of Azerbaijan Republic)
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TACIS	: Teknik Yardım Programı (Technical Assistance for the Commonwealth of Independent States)
TCA	: Ticaret ve İşbirliği Anlaşması (Trade & Cooperation Agreement)
TEN-E	: Trans Avrupa Enerji Ağları (Trans European Energy Networks)
TMMOB	: Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği
TPAO	: Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı
UNDP	: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (United Nations Development Programme)

GİRİŞ

Ülkelerin iktisadi kalkınması için önemli bir girdi niteliğindeki enerji kaynaklarının dünyada homojen bir şekilde dağılmamış olması, gelişmiş ve gelişmekte olan birçok ülkeyi enerji konusunda dışa bağımlı kılarken, enerji kaynaklarını ve enerji arz güvenliğinin sağlanmasını da uluslararası ilişkilerin vazgeçilmez araçlarından ve dış politikanın önemli konularından biri haline getirmektedir.

Enerji kaynakları ve güvenliği, uluslararası politikaların gündemine esas itibarıyla 20. yüzyılın ilk yarısında yerleşmiştir. Bu konunun önümüzdeki yıllarda fosil yakıtlara, bilhassa petrol ve doğalgaza olan bağımlılık azalmadıkça ve alternatif enerji kaynaklarının etkin ve ekonomik kullanımı sağlanmadıkça önemini koruması beklenmektedir.

Bu noktada enerji güvenliğinin, “ekonomik güvenlik” ve “ulusal güvenlik” ile aynı çerçeve içinde yer aldığını söylemek de mümkündür. Nitekim günümüzde enerji güvenliğinin, ülkelerin ulusal güvenlik konuları içinde en önemli gündem maddelerinden biri halini aldığı görülmektedir. Dolayısıyla “enerji”nin, ekonomik bir konu olmanın ötesine geçerek bir ülkenin savunma stratejisinde izlemesi gereken dış politikanın ana bileşenlerinden birini oluşturduğu bir süreç içinde bulunduğu, hatta küresel güvenlik bağlamında da “enerji”nin temel belirleyici faktörlerden biri olduğu belirtilmelidir. Bu nedenlerle de “enerji kaynakları” ve “enerji güvenliği” uluslararası sistemin aktörleri için yaşamsal önem arz etmektedir.

Uluslararası sistemin önemli aktörlerinden biri olan Avrupa Birliği (AB)’nin ise, hem sanayide hem de kişisel kullanımda enerji tüketimi açısından dünyada ilk sıralarda yer almasına rağmen, yeterli enerji kaynaklarına sahip olmadığı bilinmektedir. Bunun yanısıra genişleyen AB’nin gün geçtikçe artan enerji ihtiyacının da AB’yi enerji alanında dışa, özellikle de Rusya Federasyonu (RF)’na bağımlı hale getirdiği açıktır. Birliğin enerji ihtiyacına ilişkin öngörüler, farklı politikalar geliştirilmediği takdirde önümüzdeki dönemde bağımlılık derecesinin ciddi boyutlara ulaşacağını ortaya koymaktadır. Bu durum da enerji güvenliği bağlamında ortadan kaldırılması gereken ciddi bir zafiyet olması nedeniyle AB’nin tek bir ülkeye enerji kaynakları yönünden aşırı bağımlı olmak istememesine, diğer

bir ifadeyle enerji ithalatında kaynak çeşitliliğini tercih etmesine ve enerji alanında bilhassa AB-Orta Asya işbirliğini gündeme getirmesine neden olmuştur. AB'nin artan enerji ihtiyacını hâlihazırda sınırlı sayıdaki ülkeden karşılaması, yakın dönemde bir cazibe merkezi halini alması beklenen Orta Asya enerji kaynaklarının önemini de her geçen gün artırmaktadır.

Bu bağlamda çalışmanın hipotezi, “Orta Asya coğrafyasındaki enerji kaynaklarının AB'nin enerji güvenliğine ilişkin beklentisini karşılamakta önemli bir potansiyele sahip olduğu ve Türkiye'nin de AB-Orta Asya işbirliği sürecini uluslararası alanda bir fırsat olarak kullanması gerektiği”dir.

Söz konusu hipotezden hareketle, çalışmanın birinci bölümünün ilk kısmında, enerji kaynakları, enerji güvenliği ile ilgili bilgilere yer verildikten sonra ikinci kısmında Orta Asya coğrafyasının tanımı ve kapsadığı ülkeler ile jeopolitik önemi üzerinde durulacaktır.

Çalışmanın ikinci bölümünde, AB'nin enerji profili ve Birliğin enerji politikasının gelişim süreci, temel ilkeleri, prensipleri ve amaçları ile enerji politikasını desteklemek için oluşturduğu programlar incelenecektir.

Üçüncü bölümde, Avrupa Birliği ile Orta Asya ülkeleri arasındaki ilişkiler enerji güvenliği ekseninde irdelenecek; iki coğrafya arasında günümüze kadar geliştirilen ilişkiler ile imzalanan ortaklık ve işbirliği anlaşmaları mercek altına alınacaktır.

Dördüncü bölümde, Avrupa Birliği enerji güvenliği açısından Orta Asya enerji kaynaklarının önemi irdelenecek ve hem Orta Asya hem de Avrupa Birliği ile olan ilişkileri bağlamında Türkiye'nin pozisyonu fırsatlar ve tehditler düzleminde değerlendirilecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ENERJİ KAYNAKLARI, ENERJİ GÜVENLİĞİ VE ORTA ASYA’NIN JEOPOLİTİK ÖNEMİ

I. ENERJİ KAYNAKLARI VE ENERJİ GÜVENLİĞİ

A. Enerji Kaynakları ve Ekonomik Önemi

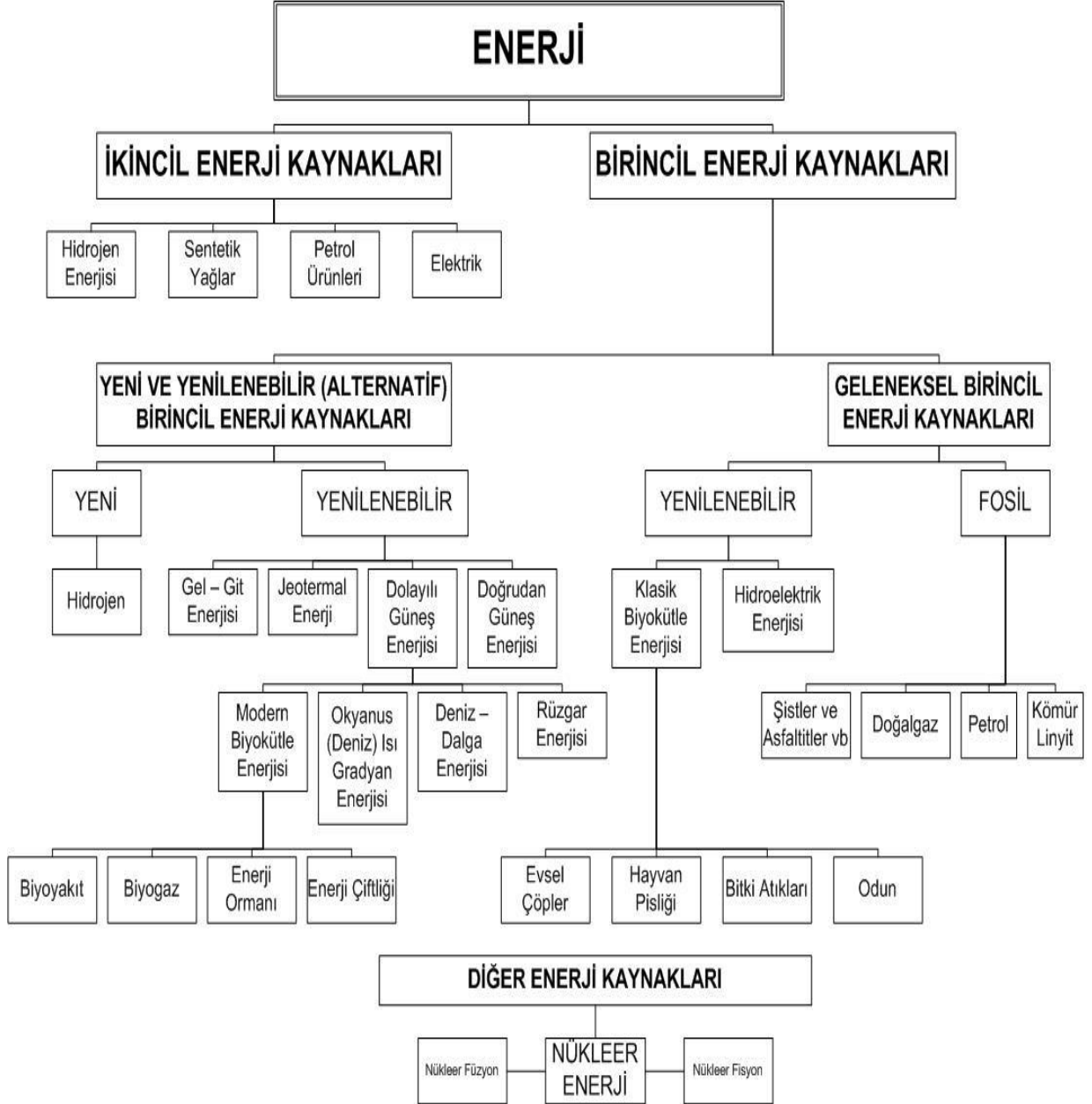
Herhangi bir yolla enerji üretilmesini sağlayan kaynaklar olarak tanımlanan enerji kaynakları, petrol, doğalgaz, taşkömürü, linyit, su, rüzgâr, güneş, jeotermal ve nükleer enerji gibi çeşitli şekillerde elde edilen ve insan yaşamını kolaylaştıran kaynaklardır. Dünya üzerindeki enerji kaynakları, klasik ve alternatif kaynaklar olmak üzere ikiye ayrılabilir. Klasik kaynaklar karbon bazlı olarak adlandırabilecek kaynaklardır. Bu bakımdan petrol, kömür ve doğalgaz en temel enerji kaynaklarıdır. Bunlar, meydana gelişleri itibarıyla yenilenmeleri çok uzun bir süre aldığından, yenilenemeyen kaynaklar olarak da adlandırılmaktadır. Yenilenebilir enerji kaynakları ise, klasik enerji kaynaklarına alternatif kaynaklar olup güneş, rüzgâr, hidroelektrik ve jeotermal kaynaklar bu tür enerji kaynaklarına verilebilecek örneklerdendir. Yenilenebilir enerji kaynaklarının en önemli özelliği doğaya nispeten zarar vermemeleridir.

Diğer taraftan enerji kaynakları, kullanım aşamasına bağlı olarak da birincil ve ikincil enerji kaynakları olarak sınıflandırılabilir. Bunlardan ilki, kaynağından çıktığı gibi tüketilen kaynaklardır. İkincil enerji kaynakları ise birincil enerji kaynağının dönüşümünden elde edilen enerji kaynaklarıdır. Bu durumda da kömür, petrol, doğalgaz, su ve rüzgâr gibi kaynaklar birincil enerji kaynakları olarak adlandırılmaktadır. İkincil enerji kaynakları ise bunların türevleri olup elektrik bu tür kaynaklara verilebilecek örnekler arasındadır.

Dikkat edileceği üzere ikincil enerji kaynaklarının da bağımlı olduğu birincil enerji kaynakları, özellikle 20. yüzyılda istikrar ve refah arayışlarının bir sonucu olarak iktisadi büyümenin ve gelişmenin öncelikli bir hedef haline gelmesiyle

ülke ekonomileri için önemi giderek artan, ancak aynı zamanda tükenme sürecindeki bir girdi olarak öne çıkmaya başlamıştır.

ŞEKİL 1 ENERJİ KAYNAKLARININ SINIFLANDIRILMASI

Kaynak: TMMOB Makine Mühendisleri Odası, Mart 2007, s. 8.

Enerji güvenliği kavramı, uluslararası politikaların gündemine esas itibarıyla 20. yüzyılın ilk yarısında yerleşmiştir. Bu kavrama ilişkin iki farklı yaklaşım bulunmaktadır. Bu yaklaşımlardan biri enerjiye, diğeri ise güvenliğe ağırlık vermektedir. Enerji güvenliğinin enerji ağırlıklı tanımı enerji kaynaklarının

bulunabilirliği, erişilebilirliği ve kabul edilebilirliği kavramlarını kapsamaktadır. Güvenlik ağırlıklı tanımı ise enerji arama, geliştirme, üretim, iletim, çevrim, dağıtım, pazarlama ve tüketim ağındaki tesislerin her türlü saldırıya karşı fiziki olarak korunması anlamını içermektedir.¹

Öte yandan enerji güvenliği kavramı aşağıda sıralandığı gibi değişik Şekillerde de ifade edilebilmektedir:

- Enerjinin sürekli ve güvenilir olarak çeşitli kaynaklardan/ülkelerden uygun miktarlarda ve uygun fiyatlarla sağlanması ve yüksek verimlilikle tüketilmesidir.
- Yeterli miktarda enerji kaynağına, tutarlı fiyatlarla ve istikrarlı olarak, fiilî tehdit altında olmayan ulaşım imknları vasıtasıyla (boru hattı, deniz yolları vs.) ve adil dağılım çerçevesinde erişilebilmesidir.
- Enerjinin akılcı ve tasarruflu kullanılmasıdır.
- Ekonominin ihtiyaı olan miktarda enerjinin kesintisiz sağlanabilmesidir.

Enerji güvenliği kavramının tanımı, ülkelerin küresel g dengesi içinde sahip oldukları veya hedefledikleri rollere ve izledikleri politikalara göre de farklılık gösterebilmektedir. Bu bağlamda rneğin AB yesi ülkelerin veya RF'nin enerji güvenliği yaklaşımları ve izledikleri politikalar birbirlerinden oldukça farklıdır. Nitekim enerji ithalatçısı durumunda olan AB için ekonomik ve sosyal kalkınmanın temel ve en önemli girdilerinden biri olan enerji kaynaklarına sürekli ve güvenilir olarak, aynı zamanda farklı tedarikçilerden uygun miktarlarda ve uygun fiyatlarla ulaşılması birincil öneme sahipken, enerji ihracatçısı konumundaki RF için sahip olduğu enerji kaynaklarını en iyi fiyatla ve kesintisiz olarak talep eden/edecek ülkelere satabilmek ve küresel rekabette bu konuda daima üstün durumda bulunmak öncelikli hedefler arasında yer almaktadır.

Kuşkusuz tüm gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomilerde enerji arzının yeterli, erişilebilir, sürdürülebilir ve uygun fiyatlarla sağlanabilir olması çok önemlidir. Bu noktada özellikle enerji kaynakları sınırlı olan ülkeler için,

¹ Volkan Ő. Ediger, "Enerji Arz Güvenliği ve Ulusal Güvenlik Arasındaki İlişki", **Stratejik Araştırma ve Etüt Merkezi (SAREM), Enerji Arz Güvenliği Sempozyumu**, 11-12 Eylül 2007, Ankara, s.3.

- Enerji portföyünde yer alan yakıt ve teknolojilerin sayısının artırılması,
- Her yakıtın tedarikçilerinin sayısının artırılması,
- Enerji verimliliğinin ve tasarrufunun artırılması,
- Değişik yakıt çeşitleri için depolama kapasitesinin artırılması (petrol ve doğalgaz depolama tesisleri gibi)

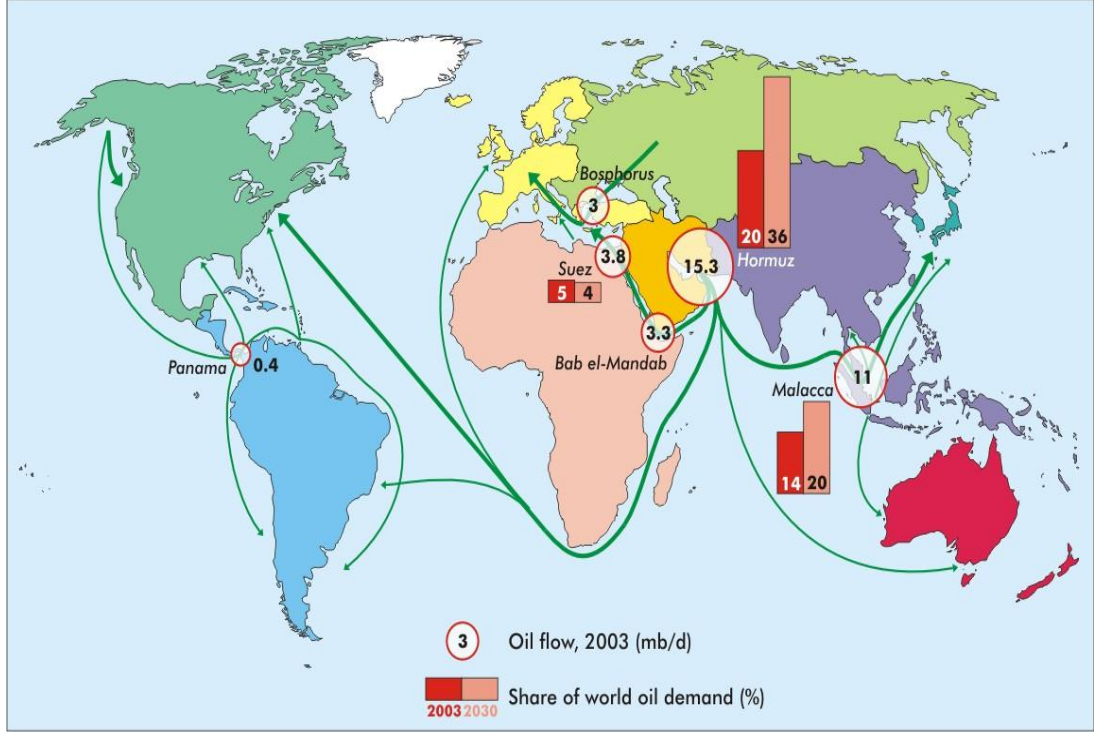
gibi hususlar, hem iç hem de dış politikada etkili olan başat faktörlerdendir. Dolayısıyla enerji güvenliğinin ithalatçı ve ihracatçı ülkeler için farklı anlamlar taşıdığını söylemek mümkündür. Zira ithal enerji kaynaklarına bağımlı ülkeler açısından enerji güvenliği, enerji kaynaklarının sürekliliği, çeşitliliği, güvenilirliği gibi hususları kapsar ve enerji arz güvenliğini ifade ederken; enerji ihracatçısı ülkeler için, enerji kaynaklarına uluslararası piyasalarda çeşitli ülkelere kesintisiz ve yeterli talebin olması ve yüksek fiyatlarla satılabilmesi bağlamında enerji talep güvenliğini ön plana çıkarmaktadır.

Enerji güvenliği kavramının hassas noktalarından birisi de kaynak ve pazar arasındaki iletişim ve ulaşım hatlarının güvenliği olup uluslararası enerji ticareti ve arz garantisi, güvenli taşımacılığa bağlıdır. Zira fosil yakıtları üreten ve tüketen ülkeler arasında genellikle büyük mesafeler vardır. Örneğin dünyadaki en büyük petrol ve doğalgaz ithalatçıları Amerika Birleşik Devletleri (ABD), AB ve Asya Pasifik ülkeleri iken, en büyük ihracatçı ülkeler Ortadoğu, Kuzey Afrika ülkeleri ile RF, Meksika ve Venezüella'dır.

Bu durum, uluslararası enerji ticaretinde boru hatları ve deniz taşımacılığının önemini artırmaktadır. Ancak gerek boru hatları gerekse deniz yoluyla taşımacılıkta siyasi ya da askeri nedenlerle ortaya çıkabilecek güvenlik riskleri, terör saldırıları, korsanlık, doğal afetler veya bölgesel çatışmaların yol açacağı kesintiler, enerji güvenliği önündeki en önemli tehditlerdendir. Nitekim dünya petrol ve sıvılaştırılmış doğalgaz (LNG) ticaretinde stratejik öneme sahip ve Harita 1'de görülen altı deniz geçişi, kritik darboğaz veya tıkanma noktaları olarak adlandırılmaktadır.²

² Hürmüz Boğazı, Malacca Boğazı, Süveyş Kanalı, Panama Kanalı, Türk Boğazları, Bab el-Mandab Boğazı'ndan oluşan bu deniz geçiş noktaları, aynı zamanda jeopolitik önemleri bağlamında küresel rekabetin de odak noktalarından biri halindedirler.

HARİTA 1 ENERJİ NAKİL ROTALARI VE ÖNEMLİ BOĞAZLAR

Kaynak: Necdet Pamir, “Küresel Enerji Politikaları” başlıklı sunum, 22 Nisan 2008, ATAUM, Ankara.

Bu geçiş yollarından herhangi birinin kapanması enerji fiyatlarında çok önemli artışlara ve küresel boyutlara ulaşabilen ekonomik krizlere neden olabilmektedir. Dolayısıyla enerji arz güvenliği bağlamında oldukça hassas bir konu olan enerji arzının garanti altına alınması, bu kaynakların kontrolünün stratejik gücüne ihtiyaç duyan ülke veya ülkelerin dış politikalarının önceliklerini de şekillendirmektedir. Nitekim küresel güç rekabetinde başat rolünü kaptırmak istemeyen ABD; Ortadoğu ve Kuzey Afrika Bölgesi Merkez Komutanlığı (CENTCOM) ile Süveyş, Bab el-Mandab ve Hürmüz Boğazlarını kapsayan coğrafyayı, Pasifik Komutanlığı (PACOM) ile de Malaka Boğazı, Çin Denizi ve Büyük Okyanusu kapsayan sahayı sorumluluk sahası olarak belirlemiş ve kontrol altına almıştır. Ancak ABD'nin enerji kaynakları ve sevk yollarını kontrol etmek istemesinin nedeni, sadece kendi enerji ihtiyacını karşılamak ve güvence altına almak değildir. Zira ABD enerji ihtiyacının büyük bir bölümünü kendi kaynaklarından ve ithalatını da Meksika, Venezüella, Kanada, Batı Afrika ve Kuzey Denizi'nden karşılamakta olup yalnızca %19'luk bir bölümünü Ortadoğu ülkelerinden

almaktadır.³ Dolayısıyla ABD'nin söz konusu bölgeleri denetimi altına almak istemesinde, kendi ihtiyacını garanti altına almak amacından ziyade gelişen diğer ekonomilerin ve bilhassa Çin, Hindistan gibi rakiplerinin büyük ölçüde bu kaynaklara bağımlı olması rol oynamaktadır. Bu noktada özellikle askeri güç ve yetenek bakımından ABD'nin gerisinde kalan ve enerjide dışa bağımlılığı yüksek olan AB'nin enerji güvenliği açısından ABD'nin gücüne duyduğu ihtiyaç da öne çıkmaktadır.

Sonuç olarak, AB'nin enerji arz güvenliği bakımından küresel iki güç olan ABD ile RF'ye -zaafiyet derecesinde- gereğinden fazla bağımlı hale geldiği ve özellikle bazı üye ülkelerin doğalgaz ihtiyacının karşılanmasında RF'nin başat tedarikçi ülke olarak öne çıkmasının, bu ülkelerin RF ile olan ilişkilerinde de temel belirleyici halini aldığı gözlenmektedir.

B. Birincil Enerji Kaynakları

Ekonomik faaliyetlerde kullanılmaya başlandığı andan itibaren stratejik önem kazanan ve birincil enerji kaynaklarından en bilineni olan petrol, yerküre içerisinde organik materyalin başkalaşımı ile oluşmuş ve gözenekli kayalar içerisinde depolanmış sıvı haldeki hidrokarbonlardan meydana gelmektedir. Bir başka önemli birincil enerji kaynağı olan doğalgaz ise metan, etan, propan, butan ve pentan gibi yanıcı gazlardan meydana gelen; renksiz, kokusuz ve havadan hafif olan; diğer fosil yakıtların aksine çok daha temiz bir şekilde yanan ve bu yanma sonucunda havada sadece karbondioksit, su buharı ve çok az miktarda nitrojen oksit emisyonuna neden olan bir hidrokarbon gaz çeşididir.⁴

Petrol ve doğalgaz, genelde sıradağ yamaçlarında petrol yatakları ile bir arada yer almaktadır. Nitekim günümüzde üretilen doğalgazın yaklaşık %40 kadarı petrol ile aynı yataklardan, %60 kadarı ise petrolün bulunmadığı yataklardan elde edilmektedir. Son derece karmaşık bir teknoloji kullanılarak yeri tespit edilebilen petrol ve doğalgaz, yeraltından kuyular vasıtası ile çıkarılarak, içinde bulunan su,

³ BP, “**Statistical Review of World Energy**”, June 2010, <http://www.bp.com/inter-aremovements/june10.asp>. (10.12.2010).

⁴ Natural Gas Supply Association, <http://www.naturalgas.org/overview/background.asp> (12.06.2011).

diğer gaz çeşitleri, toprak, kum ve buna benzer diğer parçacıklardan arındırılmakta ve işleme ünitelerinde rafine edilerek tüketime hazır hale getirilmektedir. Ancak yerin binlerce metre altındaki bir kayacın gözeneklerindeki petrol ve/veya doğalgazın tamamının çıkarılabilmesi hemen hemen olanaksızdır.⁵

Doğalgazı oluşturan hidrokarbon bileşenleri, yeraltındaki petrolün de bileşenleridir (Tablo-1). Bir başka deyişle petrol ve doğalgaz, aynı tip hidrokarbon moleküllerinden oluşmuştur. Bu nedenle her iki enerji kaynağı “hidrokarbon” ortak adıyla da anılmaktadır.

TABLO 1 PETROL VE DOĞALGAZIN YAKLAŞIK BİLEŞENLERİ

Bileşen	Doğalgaz Mol Kesiri	Petrol Mol Kesiri
Metan (CH₄)	0,90	0,44
Etan (C₂H₆)	0,05	0,04
Propan (C₃H₈)	0,03	0,04
Bütan (C₄H₁₀)	0,01	0,03
Pentan (C₅H₁₂)	0,01	0,02
Hexan ve daha ağır (C₆H₁₄ ve yukarısı)	<<0,01	0,43

Kaynak: Okan Yardımcı, “Petrol Fiyatlarının Doğalgaz Fiyatları Üzerindeki Etkisi ve Türkiye İçin Öneriler”, Uzmanlık Tezi, T.C. Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu, Ankara, 2010, s.8.

Dünyada kullanımı hızla yaygınlaşan doğalgaz, özellikle yüksek ısı değeri ve diğer olumlu nitelikleriyle önemli ölçüde tercih edilmektedir. Doğalgaz atmosferik basınçta yaklaşık olarak -164°C'nin altında soğutulduğu zaman sıvılaşmakta ve hacmi 600 kere daha küçülmektedir. Sıvı hale gelen doğalgaz “sıvılaştırılmış doğalgaz (LNG-liquified natural gas)” olarak adlandırılmaktadır. Sıvılaştırma sırasında kirleticiler uzaklaştırıldığından LNG, doğalgaza kıyasla daha temizdir. Gazın sıvı bir ürüne dönüştürülmesi altı yüz de bir oranında küçülme yarattığından büyük ölçekte gazın özel olarak yapılmış gemiler yoluyla taşınmasına imkân vermektedir. Sıvılaştırılmış doğalgaz, teslim noktasına ulaştırıldığında yeniden dönüşüm işlemi uygulanarak gaz haline getirilmektedir. Doğalgazın kompresörler ile

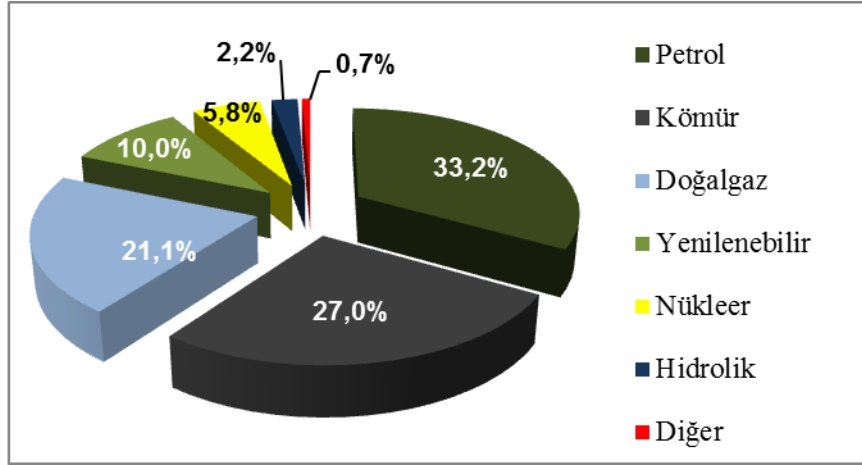
⁵ Arthur J. Kidnay ve William R. Parrish, “**Fundamentals of Natural Gas Processing**”, Boca Raton, 2006, s. 1.

basınçlandırılarak sıkıştırılmış haline ise “sıkıştırılmış doğalgaz (compressed natural gas-CNG)” adı verilmektedir.

1. Birincil Enerji Kaynaklarının Üretim ve Tüketim Değerleri

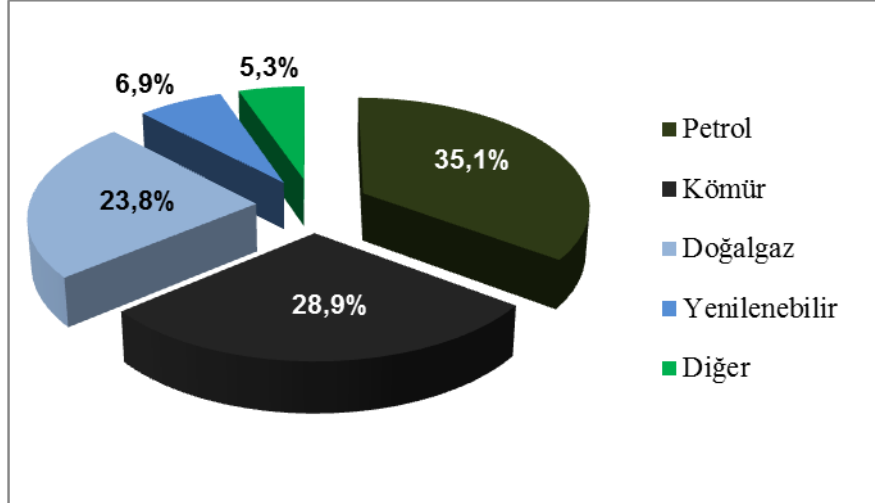
Birincil enerji kaynakları bağlamında dünya enerji üretim değerleri Şekil-2’de yer almaktadır. 2010 yılı itibarıyla birincil enerji kaynaklarından petrol %33,2’lik oran ile en fazla üretilen kaynak olup; petrolü %27 ile kömür ve %21,1 ile doğalgaz takip etmektedir.

ŞEKİL 2 DÜNYA BİRİNCİL ENERJİ ÜRETİM DEĞERLERİ (2010)

Kaynak: IEA, Key World Energy Statistics, 2011.

ŞEKİL 3 DÜNYA BİRİNCİL ENERJİ TÜKETİM DEĞERLERİ (2010)

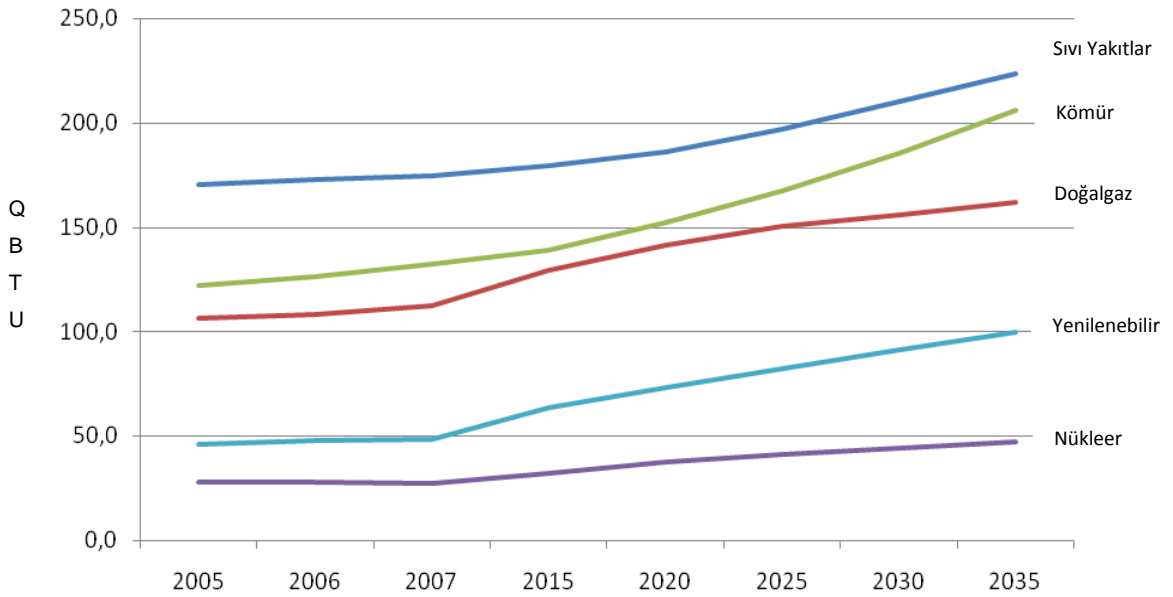

Kaynak: IEA, Key World Energy Statistics, 2011.

Dünya birincil enerji tüketim profili ise Şekil-3'de gösterilmiş olup kullanımı sürekli olarak gelişen doğalgazın günümüzde dünya toplam birincil enerji tüketimi içerisindeki payı %23,8 ile petrol (%35,1) ve kömürden (%28,9) hemen sonra gelmektedir.

Küresel ekonomik krizin ardından 2010 yılında dünya enerji talebi 2009 yılına göre %2'lik bir artış göstermiştir. Talebin karşılanmasında sıvı yakıtlar (petrol, kondensat, etanol, biyodizel vb.), kömür, doğalgaz, yenilenebilir enerji ve nükleer enerji tüketimleri, oransal büyüklükleri itibari ile Şekil 4'de sıralanmaktadır. Bu sıralama uzun dönemde değişmese de, özellikle doğalgaz talebinde önemli artışlar beklenmektedir.

ŞEKİL 4 DÜNYA BİRİNCİL ENERJİ TÜKETİMİ PROJEKSİYONU⁶

Kaynak: IEA, **Key World Energy Statistics**, 2011.

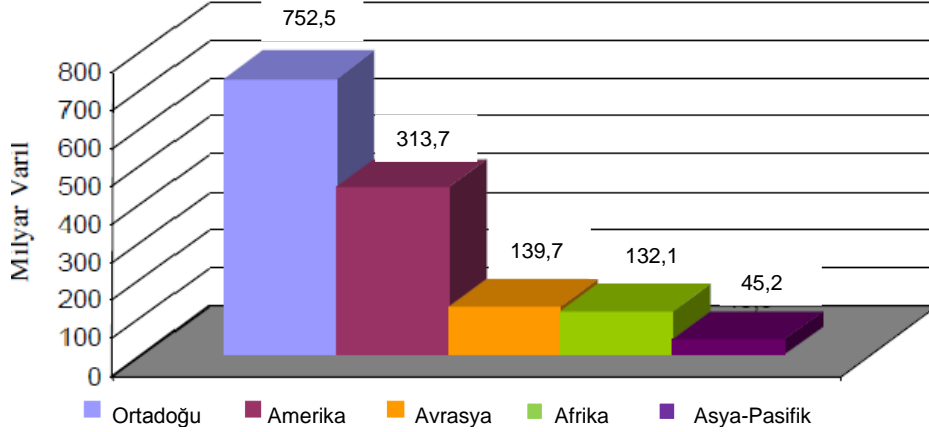
⁶ QBTU: Katrilyon BTU.

BTU: İngilizce British Thermal Unit (İngiliz Isı Birimi) sözcüklerinin kısaltılmasından oluşur. Bir litre suyun sıcaklığını bir Fahrenheit değiştirmek için gereken ısı miktarıdır.

2. Petrolün Rezerv, Üretim ve Tüketim Değerleri⁷

2009 yılında 1,37 trilyon varil olan dünya petrol rezervi, 2010 yılında 1,38 trilyon varile yükselmiştir (Şekil 5).

ŞEKİL 5 DÜNYA İSPATLANMIŞ PETROL REZERVİ (2010)

Kaynak: BP, Haziran 2011.

2011-2012 döneminde upstream yatırımlarının artması beklenmekle birlikte, Kuzey Afrika ve Ortadoğu’da yaşanan gelişmeler yatırımlarda belirsizliğe yol açmıştır. Zira rezervlerin yaklaşık %58’i Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesinde toplanmıştır. Suudi Arabistan 264,5 milyar varil ile dünyanın en büyük rezervlerine sahip ülkesidir (Tablo 2). Avrasya da, Ortadoğu ve Amerika’dan sonra üçüncü büyük petrol rezervine sahip bölgedir. Oil&Gas Journal tarafından açıklanmış verilere göre 2009 yılı sonunda 45,7 yıl olan dünya petrol rezerv ömrü, 2010 yılında %7,7 artmış ve 49,2 yıl olarak belirlenmiştir.

⁷ Bu bölümde ekseriyetle BP’nin 2011’de yayımladığı dünya enerji istatistikleri kullanılmıştır (http://www.bp.com/liveassets/bp_internet/globalbp/globalbp_uk_english/reports_and_publications/statistical_energy_review_2011/STAGING/local_assets/pdf/statistical_review_of_world_energy_full_report_2011.pdf). Farklı kaynaklardan alınan veriler metin içinde belirtilmiştir.

TABLO 2 DÜNYA PETROL REZERVİNİN DAĞILIMI (2010)

Ülke	Petrol Rezerv Miktarı (milyar varil)
Suudi Arabistan	264,5
Venezüella	211,2
İran	137,0
Irak	115,0
Kuveyt/ BAE/ Katar	101,5/ 97,8/ 25,9
Rusya Federasyonu	77,4
Libya	46,4
Kazakistan	39,8
Nijerya	37,2
Kanada	32,1
ABD	30,9
Çin	14,8
Brezilya	14,2
Cezayir	12,2
Azerbaycan	7,0
Diğer	44,4
Dünya Toplam	1,383,2

Kaynak: BP, Haziran 2011.

Dünyada sınırlı miktarda bulunan petrol rezervlerine yönelik taleplere ilişkin veriler ise Tablo 3’de sunulmaktadır. Buna göre 2008 yılında küresel petrol talebi günlük 85,2 milyon varil, 2009 yılında ise 86,8 milyon varil düzeyindedir. ABD tek başına günlük yaklaşık 20 milyon varil ile en büyük petrol tüketicisi ülke konumundadır. 2008 yılı dünya enerji talebinin % 58,2’lik kısmı OECD ülkelerine, yaklaşık dörtte birlik kısmı ise sadece ABD’ye aittir.

TABLO 3 DÜNYA PETROL TALEBİ (2009-2010)

Ülkeler & Bölgeler	Ortalama Talep (milyon varil/gün)		Toplam Talepteki Payı (%)	
	2009	2010	2009	2010
OECD	45,9	46,4	53,4	52,5
ABD	18,7	19,1	21,7	21,1
AB	14,0	13,8	17,3	16,4
ÇHC	8,2	9,0	10,4	10,6

Kaynak: BP, Haziran 2011.

Oil Market Report kaynaklı 2009-2011 dönemi ham petrol talep artışına ilişkin projeksiyonlarda ise 2010 yılında dünya petrol tüketimi 2009 yılına oranla günlük 1,3 milyon varil artarak 85,4 milyon varile ulaşmıştır. 2011 yılında petrol tüketiminde 2010 yılına oranla daha az bir artış beklenmekle birlikte Japonya’da yaşanan deprem ve tsunaminin etkisi ile beklentinin daha da aşağıya çekilmesi muhtemeldir. Bununla beraber, nükleer enerji üretimine ilişkin olumsuzlukların kısa dönemde petrol ve doğalgaza yönelime yol açması da mümkündür.

TABLO 4 DÜNYA PETROL ÜRETİMİ (2008-2010)

Ülkeler & Bölgeler	Üretim Miktarı (milyon varil/gün)			Toplam Üretimdeki Payı 2010 (%)
	2008	2009	2010	
RF	9,8	10,0	10,2	12,9
Suudi Arabistan	10,8	9,8	10,0	12,0
ABD	6,7	7,2	7,5	8,7
İran	4,3	4,19	4,24	5,2
ÇHC	3,8	3,8	4,0	5,2
Kanada	3,25	3,22	3,33	4,2
Meksika	3,1	2,9	2,9	3,7
Irak	2,42	2,44	2,46	3,1
Kuveyt	2,7	2,4	2,5	3,1
Venezüella	2,5	2,43	2,47	3,2
Norveç	2,4	2,3	2,1	2,5
Nijerya	2,1	2,0	2,4	2,9
Brezilya	1,8	2,0	2,1	2,7
Angola	1,8	1,7	1,8	2,3
OPEC	35,7	33,3	34,3	41,5
Dünya	82,015	80,278	82,095	100,0

Kaynak: BP, Haziran 2011.

Küresel petrol talebinde gelişmiş ülkeler en büyük paya sahip iken petrol arzında gelişmemiş/gelişmekte olan ülkelerin öne çıktığı görülmektedir. Nitekim 2008 yılında gerçekleşen günlük yaklaşık 82 milyon varillik petrol üretiminin 35,5 milyon varili ve 2009 yılında gerçekleşen günlük yaklaşık 80 milyon varillik petrol üretiminin 33,1 milyon varili OPEC ülkeleri tarafından yapılmıştır. Dolayısıyla dünya petrol üretiminin %40'ından fazlası OPEC ülkeleri tarafından sağlanmıştır.

Dünyada 2008 ve 2009 yılları için en fazla petrol üretimi yapan ilk on dört ülke ile OPEC ve tüm dünyanın yine bu yıllar için toplam üretim rakamları Tablo 4'te yer almaktadır.

3. Doğalgazın Rezerv, Üretim ve Tüketim Değerleri

BP'nin 2011 yılında açıkladığı verilere göre 2008 yılı itibarıyla dünyada doğalgaz üretimi 3,062 trilyon m³, tüketimi ise 3,026 trilyon m³ olarak gerçekleşmiştir. 2009 yılında ekonomik krizin etkisiyle doğalgaz üretimi yaklaşık 2,97 trilyon m³ olarak gerçekleşmiş, 2010 yılında ise yaklaşık %7 artarak 3,19 trilyon m³ olarak gerçekleşmiştir. Yine 2009 yılında 2,95 trilyon m³'e düşen doğalgaz talebi 2010 yılında 3,16 trilyon m³'e yükselmiştir.

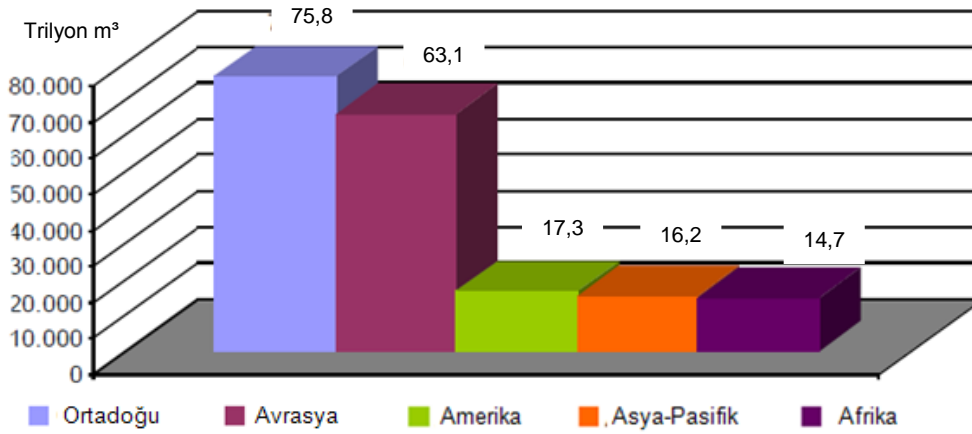
TABLO 5 DÜNYA DOĞALGAZ TALEBİ (2009-2010)

Ülkeler & Bölgeler	Ortalama Talep (milyar m ³)		2009-2010 Artış Oranı (%)	Toplam Talepteki Payı (%) 2010
	2009	2010		
OECD	1453	1546	6,4	48,9
ABD	646	683	5,6	21,7
AB	458	492	7,4	15,5
ÇHC	89	109	21,8	3,4

Kaynak: BP, Haziran 2011.

Oil&Gas Journal’da 2009 yılında 187,6 trilyon m³ olarak belirtilen doğalgaz rezerv miktarı 2010 yılında 188,3 trilyon m³ olarak açıklanmıştır⁸. 2009 yılında yaşanan ekonomik kriz doğalgaz üretiminde düşüşe ve dolayısıyla rezerv ömründe artışa neden olmuştur. 2010 yılında ise krizin etkilerinin azalması ile doğalgaz talebi artmış ve Oil&Gas Journal’da 2010 yılı rezerv ömrü bir önceki yıla göre %5,3 azalarak 59,5 yıl olarak belirtilmiştir.

ŞEKİL 6 DÜNYA İSPATLANMIŞ DOĞALGAZ REZERVİ (2010)

Kaynak: BP, Haziran 2011.

Dünyada petrol rezervi yönünden zengin olan ülkelerin, aynı zamanda doğalgaz rezervi yönünden de zengin olduğunu söylemek yanlış bir tespit olmayacaktır.⁹ Ancak doğalgaz kaynaklarının bölgesel dağılımına bakıldığında; rezervlerin petrole göre daha geniş bir alana yayıldığı görülmektedir. Ortadoğu bölgesi, dünyadaki petrol rezervlerinin %58’ine sahip olduğu halde, doğalgaz rezervlerinin %40,5’ine sahip bulunmaktadır. Ancak yine de Ortadoğu bölgesi dünyanın birinci büyük doğalgaz rezerv alanı olup; İran, Katar ve Birleşik Arap Emirlikleri bu bölgedeki önemli rezervlere sahip ülkeler olarak öne çıkmaktadır.

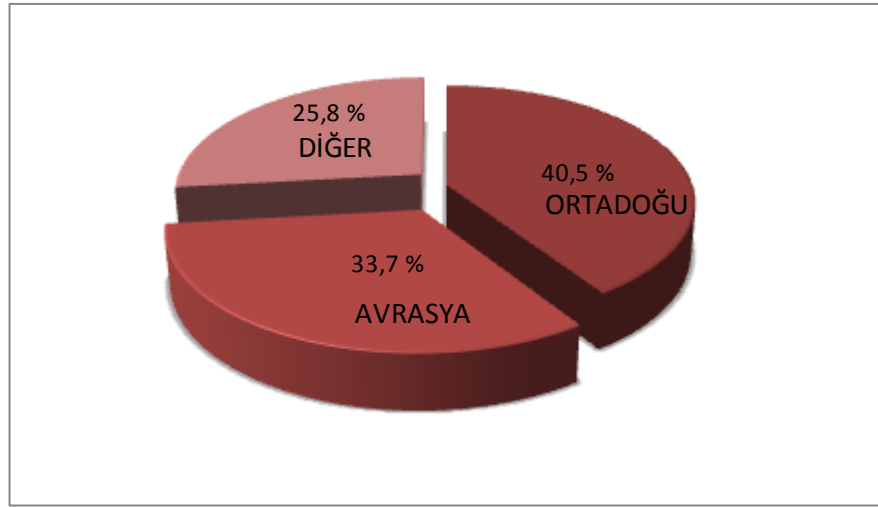
Avrasya bölgesi ise dünyanın ikinci büyük doğalgaz rezerv alanıdır. Başta RF olmak üzere, eski Sovyetler Birliği (SSCB)’nde bulunan doğalgaz

⁸ BP’nin Haziran 2011’de yayımlanan Dünya Enerji İstatistikleri Raporu’nda ise 2009 yılında 186,6 trilyon m³ olarak belirtilen doğalgaz rezerv miktarı 2010 yılında 187,1 trilyon m³ olarak bildirilmiştir.

⁹ TMMOB Makine Mühendisleri Odası, Mart 2007, s. 8.

rezervleri, toplam dünya doğalgaz rezervlerinin yaklaşık %33,7'sini oluşturmaktadır. Orta Asya Cumhuriyetleri arasında en büyük doğalgaz rezervlerine ve yıllık üretim kapasitesine sahip olan ülke ise Türkmenistan'dır. Türkmenistan'ın tespit edilen toplam doğalgaz rezervleri yaklaşık 8 trilyon m³ civarındadır. Öte yandan Özbekistan ve Kazakistan da bölgede zengin doğalgaz rezervleri ile dikkat çeken ülkeler arasındadır.

ŞEKİL 7 DÜNYA DOĞALGAZ REZERVİ (2010)

Kaynak: BP, Haziran 2010.

Tıpkı petrolde olduğu gibi doğalgazda da üretim ve tüketimin yoğunlaştığı ülkeler farklılık göstermektedir. ABD ve AB dünya toplam doğalgaz tüketiminin yaklaşık %40'ını gerçekleştirirken Afrika, Ortadoğu ve Orta Asya toplam üretimin yaklaşık %45'ini gerçekleştirmekte, rezervlerin de yaklaşık %75'ine ev sahipliği yapmaktadır. Dolayısıyla doğalgaz -aynı petrol gibi- genellikle asıl tüketim bölgelerine uzak yerlerde çıkarılan, yani çoğunlukla üretildiği yerde tüketilmeyen bir enerji kaynağıdır. Bu da doğalgazın uzun mesafeler boyunca güvenli bir şekilde taşınmasını gerektirmektedir. Doğalgazın üretildiği bölgeden tüketileceği bölgeye etkin ve verimli bir şekilde taşınması için genellikle kapasitesi yeterli ve yoğun bir boru hattı şebekesi kurulmakta ve doğalgaz bu boru hattı içerisinde yüksek basınç uygulanmak suretiyle hareket ettirilerek taşınmaktadır.¹⁰ Bu durum çoğu zaman boru

¹⁰ A. Erbaş Açıknel, "Sınır-Aşan Boru Hattı Projelerinde Transit Ülkelerin Konumu", **Ortadoğu Analiz**, Cilt 1, Sayı 10, Ekim 2009, ss. 61-66.

hattının başka ülke topraklarından geçmesini gerektirmekte ve sınır aşan (transit) boru hattı projelerinin inşa edilmesine yol açmaktadır.

TABLO 6 DÜNYA DOĞALGAZ REZERVİNİN DAĞILIMI (2010)

Ülke	Doğalgaz Rezerv Miktarı (trilyon m ³)
Rusya Federasyonu	44,8
İran	29,6
Katar	25,3
Suudi Arabistan	8,0
Türkmenistan	8,0
ABD	7,7
BAE	6,0
Venezüella	5,5
Nijerya	5,3
Cezayir	4,5
Irak	3,2
Çin	2,8
Mısır	2,2
Norveç	2,0
Kuveyt	1,8
Kazakistan	1,8
Kanada	1,7
Özbekistan	1,6
Libya	1,5
Azerbaycan	1,3
Brezilya	0,4
Diğer	32,1
Dünya Toplam	187,1

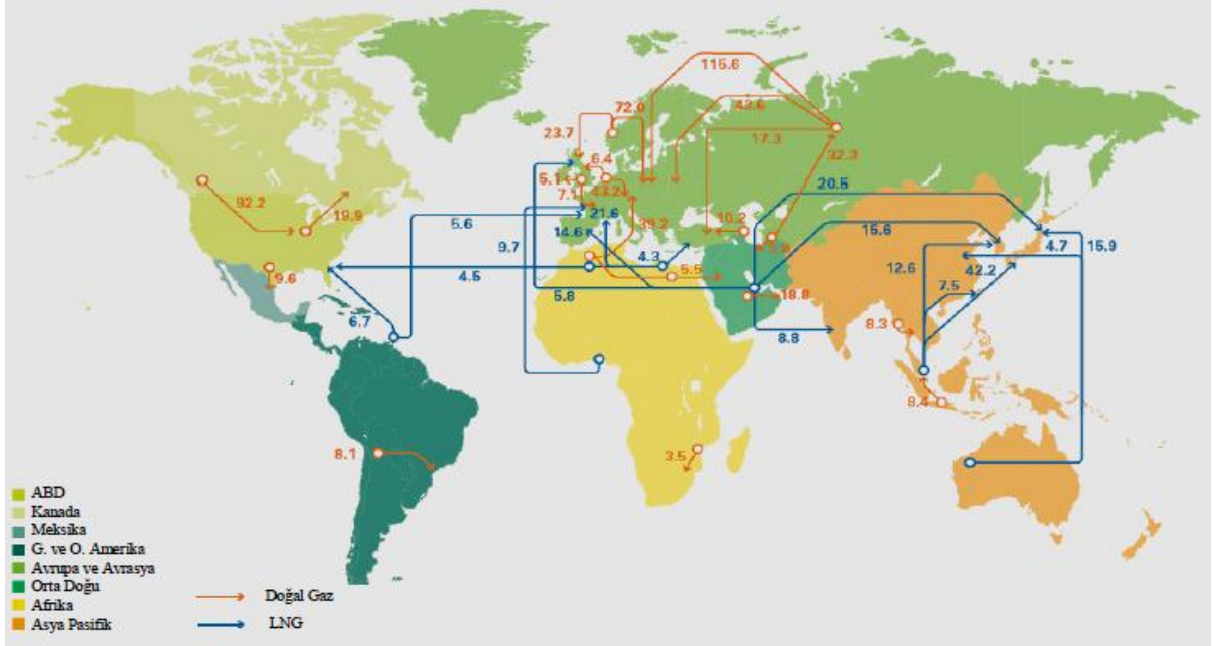
Kaynak: BP, Haziran 2011.

Doğalgazın diğer bir taşınma yöntemi ise sıvılaştırılmış doğalgazın tankerler vasıtasıyla denizler üzerinden nakledilmesidir. LNG yöntemi ile büyük miktarlarda gazın taşınması mümkün olsa da kaynak ülkede sıvılaştırma işlemine tabi tutulması, nihai nokta da ise yeniden gaz haline dönüştürülmesi işlemleri bu yöntemin oldukça maliyetli olmasına yol açmaktadır. Petrol ile kıyaslandığında doğalgazda deniz taşımacılığının maliyetinin yedi kat fazla olduğu görülmektedir.¹¹ LNG, boru hatları

¹¹ Faruk Demir, “Enerji Güvenliği, Diplomasisi, Ekonomisi”, Ankara, Altinküre Yayınları, 2007, s. 39.

ile karşılaştırıldığında ancak 4800 km'yi geçen mesafelerde boru hatları ile -ekonomik açıdan- rekabet edebilmektedir.¹²

HARİTA 2 DÜNYA DOĞALGAZ TİCARETİ (BORU HATLARI VE LNG İLE) (2009, milyar m³)

Kaynak: BP, Haziran 2011.

Doğalgazın deniz yoluyla taşınması, petrol ile karşılaştırıldığında çok daha yenidir. İlk sıvılaştırılmış doğalgaz (LNG) 1964 yılında Cezayir'den İngiltere'ye taşınmıştır. LNG tankerleriyle taşımının maliyetinin yüksek olması nedeniyle, bu yolla yapılan doğalgaz taşımacılığı birden fazla şirketin oluşturduğu konsorsiyumlar tarafından yürütülmekte ve alıcı ile 20-25 yıllık, genellikle “al ya da öde” hükmü içeren sözleşmeler imzalanmaktadır. Buna rağmen LNG tankerleriyle taşımacılık, gelişmiş ve gelişen ekonomilerin doğalgaz ihtiyaçlarındaki artışın etkisiyle ve enerji arzının çeşitlendirilmesinde önemli bir alternatif sunması nedeniyle yaygınlaşmaktadır. Nitekim AB de, LNG taşımacılığı ile Ortadoğu ve Afrika'dan doğalgaz ithalatını arttırmayı hedeflemektedir. 2008 yılında LNG ile

¹² ESMAP, “Cross-Border Oil and Gas Pipelines: Problems and Prospects”, Joint UNDP/World Bank Energy Sector Management Assistance Programme, Haziran 2003, s. 3.

alınan doğalgaz, toplam gaz tüketiminin %16'sını oluşturmuştur. AB'nin LNG ithalatının önemli bir bölümü Norveç, Cezayir ve Nijerya'dan karşılanmaktadır.¹³ Ülkemize ithal edilen doğalgazın da yaklaşık %18,7'si LNG olarak Cezayir ve Nijerya ile sınırlı miktarda da olsa spot piyasadan gelmektedir. Son yıllarda Katar'dan da LNG olarak doğalgaz alımı gerçekleştirilmeye başlanmıştır.

II. ENERJİ VE JEOPOLİTİK EKSENİNDE ORTA ASYA

A. Orta Asya Coğrafyasının Tanımı

Orta Asya ifadesi, 19. yüzyıl ile 20. yüzyıl coğrafyacılarının türetmiş olduğu bölgesel alt bölünmeler ve Batılı rasyonalizmden türemiş bir soyutlama olmakla beraber; tarih boyunca söz konusu coğrafi alan, bir kısmı yerel, diğerleri Avrupa kaynaklı çok sayıda adlandırmayla tanımlanmıştır.

Bu adlandırmaların kökenleri esasen Antikçağ'a kadar uzanmaktadır. Bu dönemde “Amu Derya'nın ötesinde” yer alan bölgeleri belirtmek üzere Yunanca “Transoksian” deyimini kullanılmıştır. 8. ve 9. yüzyıl Arap coğrafyacıları ise, Araplar tarafından fethedilen ve İslamiyet'in hâkimiyetine geçen Amu Derya'nın kuzeyindeki uygarlaşmış ülkeleri tanımlamak için, “nehirin ötesinde yer alan” anlamında Maveräu'n-nehr ifadesini kullanmışlardır. Bu ifade Fars edebiyatı sayesinde daha sonraları Orta Asya halklarının sözcükleri arasına da girmiş ve varlığını modern çağlara kadar sürdürmüştür.¹⁴

Bununla birlikte Maveräu'n-nehr ifadesinin işaret ettiği coğrafi alanların kuzeydeki ve doğudaki sınırlarının İslam hâkimiyetinin son bulduğu yerlerde bitmesi sebebiyle söz konusu alanın sınırları sürekli değişkenlik göstermiştir. Bu belirsizlik sebebiyle de kullanımı tutarsız bir hal alan Maveräu'n-nehr ifadesi, her ne kadar 19. yüzyılda Avrupa'ya yayılmaya başlamış olsa da bu bölgeyi tanımlamak için Avrupa'da başka ifadeler de kullanılmıştır. Nitekim bu dönemde Avrupa'da çıkarılan haritalarda, Maveräu'n-nehr ifadesinden başka, önce Tataristan daha sonraları ise Türkistan ifadelerine sıklıkla rastlanıldığı görülmektedir. Esasen “Türkistan” kelimesi, “Türklerin ülkesi” anlamına gelen Fars kökenli bir kelime olup; bu terimin

¹³ European Environmental Agency, <http://www.eea.europa.eu>, (10.07.2010).

¹⁴ Mohammed Reza Djalili ve Thierry Kellner, “SSCB'nin Bitiminden 11 Eylül Sonrasına Yeni Orta Asya Jeopolitiği”, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, Kasım 2009, s. 15-18.

işaret ettiği coğrafi alan da bazı kaynaklarda kuzeyde Sibirya, doğuda Çin, güneydoğuda Kaşgar Hanlığı, güneyde Hindistan, Afganistan ve İran, batıda Hazar Denizi ve Avrupa Rusyası ile çevrili bölgeyi tanımlamaktadır.¹⁵

I. Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan Sovyet Rusya'sında ise "Türkistan" terimi daha kısıtlı bir alanı tanımlamak için kullanılmıştır. Zira siyasi ve stratejik sebepler Sovyet yöneticilerini, bu terimi mümkün olduğunca literatürden çıkarmaya ve "Türkistan"ı olabildiğince çok sayıda farklı coğrafi birimlere bölmeye sevk etmiştir. Böylece 1920'li yılların sonundan itibaren "Türkistan" terimi Sovyet Rusya'sındaki sözlüklerden kaldırılmış ve yerine etnik kökenden bağımsız olması sebebiyle daha zararsız olan "Orta Asya" (Srednyaya Aziya) ifadesi yerleştirilmiştir. Kuşkusuz SSCB zamanında bölgeyi tanımlamak için "Türkistan" kelimesinin yasaklanmasının yalnızca basit bir tanımlama değişikliğinden öte, bu coğrafi bölgede yaşayanları, kendi öz kimliklerini belirleme hakkından yoksun bıraktığı da ifade edilebilir.

Sonuç olarak "Orta Asya" terimi, benimsenen coğrafi, dilbilimsel, kültürel ya da siyasi ölçütlere göre sınırları büyük ölçüde değişen coğrafi bir bütünü tarif etmektedir. Bu değişken tariflerin temelinde minimalist veya maksimalist yaklaşımlar yatmaktadır. Minimalist görüş, Orta Asya'nın Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ortaya çıkmış olan beş cumhuriyetini, yani Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan'ı kapsadığını savunmaktadır (Harita 3). Maksimalist görüşe göre ise Orta Asya, Akdeniz'den Çin'e kadar uzanmaktadır.¹⁶

¹⁵ "Grand Dictionnaire de XIXe siècle", 1876.

¹⁶ Vincent Fourniau, **Historie de l'Asie Centrale**, PUF, Paris, 1994, s. 3.

HARİTA 3 ORTA ASYA SİYASİ HARİTASI

Kaynak: <http://www.lib.utexas.edu/maps/commonwealth/centralasiancommon2002.jpg>,
(09.10.2010).

Günümüzün önde gelen coğrafya eserleri, minimalist yaklaşımı dikkate almış olup “Orta Asya”yı yukarıda adı geçen beş cumhuriyetin topraklarının bütünü olarak kabul etmektedir. Nitekim 1993 yılında da Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan Cumhuriyetleri, kendilerinin “Orta Asya” adı altında tanınmalarını istediklerini resmen açıklamışlardır.¹⁷ Bu çalışmada da Orta Asya coğrafyası bu ülkelerin birleşimi olarak ele alınacaktır. Tablo 7’de de görüldüğü gibi bölge ülkeleri arasında Kazakistan en büyük yüzölçümüne, Özbekistan ise en fazla nüfusa sahip ülke olarak öne çıkmaktadır.

¹⁷ Martha B. Olcott, “The Myth of ‘Tsentral’naia Aziia”, *Orbis*, Cilt: 38, Sayı: 4, Güz, 1994, s. 549.

TABLO 7 ORTA ASYA ÜLKELERİNİN NÜFUS VE YÜZÖLÇÜMLERİ (2010)

Ülke	Nüfus (2010 yılı tahmini rakamları)	Yüzölçümü (km ²)
Kazakistan	15.460.484	2.724.900
Türkmenistan	4.940.916	488.000
Özbekistan	27.865.738	447.400
Kırgızistan	5.508.626	199.951
Tacikistan	7.487.489	143.100
TOPLAM	61.263.253	4.003.351

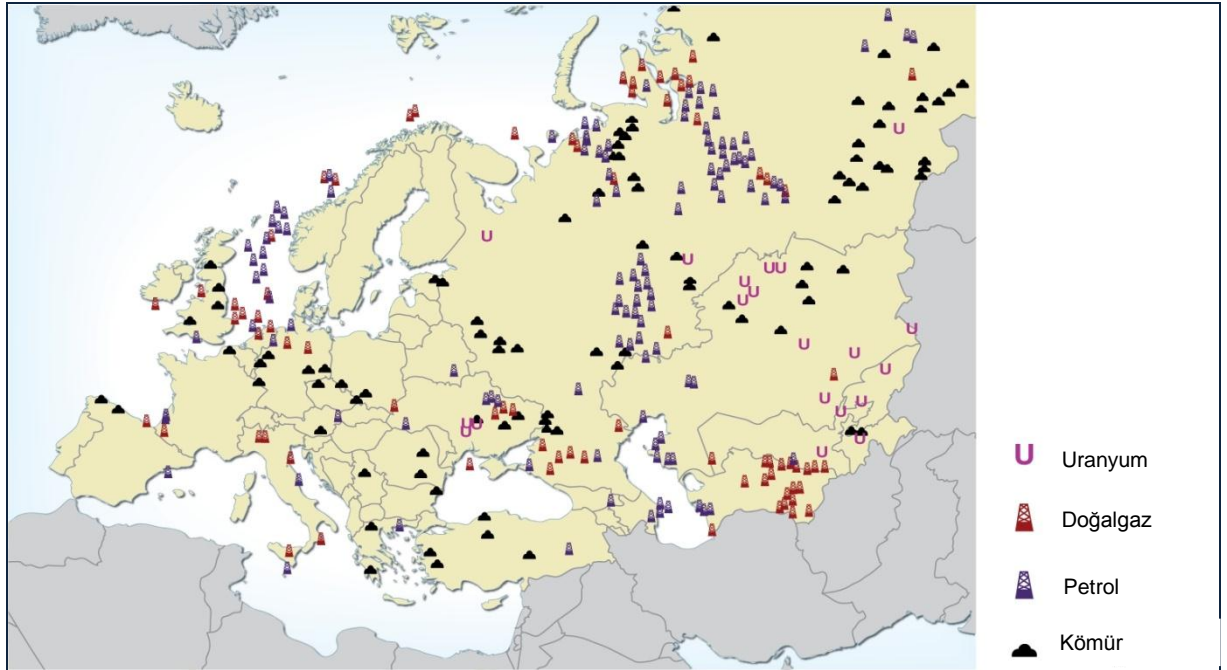
Kaynak: CIA Factbook (<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/index.html>), (12.09.2010).

B. Orta Asya'nın Jeopolitik Önemi

SSCB'nin dağılması, dünya jeopolitiğinde bu ülkeye dâhil olan devletlerin bağımsızlıklarını kazanmasının ardından yeni ulus devletlerin ortaya çıkmasına ve bu yeni devletlerin de uluslararası ilişkilerde yeni aktörler olarak yerlerini almalarına neden olmuştur. Öte yandan bu gelişme Rusların; politik, ideolojik, ekonomik ve askeri nüfuz alanının daralmasına ve bölgenin Rusların fiziki kontrolünden çıkmasına neden olurken, Soğuk Savaş dönemine ait tehdit algılamalarının değişmesi sonucu Sovyet tehdidine karşı yapılan Avrupa ve Asya devletlerinin dış politika seçeneklerinin de değişmesine yol açmıştır. Fakat en köklü değişim, Avrasya ve Orta Asya jeopolitiğinin yanısıra topyekûn dünya jeopolitiğinde gerçekleşmiştir. Zira uluslararası arenadaki aktörler ile bu aktörler arasındaki güç ve rol dağılımlarının belirli bir statükoya sahip olduğu Soğuk Savaş döneminden sonra karşı karşıya kalınan yeni düzende geçmişin tanımları artık geçerliliğini yitirmiştir. Nitekim Sovyetlerin ardından Orta Asya'da beliren jeopolitik güç boşluklarının doldurulması için yeterli ekonomik ve teknolojik güce sahip ABD, Çin, AB ve Rusya arasındaki rekabetin dışında özellikle bölgesel güç olarak ortaya çıkmaya aday yeni yükselen güçlerin de bu yoğun rekabet içinde kendilerine yer bulma yarışına girdikleri görülmüştür.

Bu bağlamda Orta Asya'nın, SSCB'nin ortadan kalkmasıyla jeopolitik açıdan yeniden düzenlendiği söylenebilir. Orta Asya'nın bu yeni jeopolitik düzeninde en fazla etkisi olan dört husus ise; doğal kaynakların dağılımı, Stalinist sınır çizgileri olarak tanımlanan ve bölge devletleri arasında ihtilafa neden olan sınır çizgileri, etnik azınlıklar ve iktidar mücadeleleri ile demokratikleşme şeklinde özetlenebilir. Ancak doğal kaynaklar dışında kalan üç hususun, doğrudan güvenlik problemleriyle ilgili olduğu ve daha ziyade iç politika kapsamında öne çıktığı belirtilmelidir.

HARİTA 4 ORTA ASYA'DA ÖNE ÇIKAN DOĞAL KAYNAKLAR

Kaynak: <http://maps.grida.no/go/graphic/major-mineral-fuel-resources-in-europe-caucasus-and-central-asia1>, (11.11.2010).

Bölgenin doğal kaynaklar açısından sahip olduğu zenginliklerinin başında doğalgaz gelmektedir. Orta Asya Cumhuriyetleri arasında en büyük doğalgaz rezervine ve yıllık üretim kapasitesine sahip olan ülke Türkmenistan'dır. Bu ülkenin ispat edilmiş doğalgaz rezervi 8 trilyon m³ seviyesinde olup doğalgaz kaynakları yönünden dünyada dördüncü sırada yer almaktadır.¹⁸ Kazakistan'da da özellikle son on yıllık dönemde kurulan konsorsiyumlar, bilhassa Hazar'da yaptıkları arama çalışmaları sonucunda, ciddi oranda doğalgaz rezervleri bulmuşlardır. Kazakistan'ın

¹⁸ BP, "BP Statistical Review of World Energy June 2011", <http://www.bp.com/statistical-review>, (10.06.2011).

bilinen doğalgaz rezervleri 1,8 trilyon m³'tür.¹⁹ Bu iki ülkenin ardından doğalgaz rezervleri bakımından önemli kaynağa sahip diğer bir ülke ise Özbekistan'dır. Altın rezervleri yönünden de küçümsenmeyecek bir potansiyele sahip olan Özbekistan'ın ispatlanmış doğalgaz rezervleri 1,6 trilyon m³'tür. Tacikistan'ın ise Kulyap ve Kurgan Tepe'de, tam kapasite ile işletemediği alüminyum madenleri dışında henüz keşfedilen kayda değer bir doğal kaynağı bulunmamaktadır. Bölge ülkeleri arasında bilinen/tespit edilmiş yeraltı kaynakları çeşitliliği açısından en şanssız olanı ise, sadece (henüz işletemediği) uranyum madenlerine sahip olan Kırgızistan'dır. Ancak Türkmenistan, Kazakistan ve Özbekistan'ın sahip olduğu zengin petrol ve doğalgaz rezervleri, bölgenin jeopolitik öneminin artması için yeterli olmaktadır.

Nitekim enerji açısından çok büyük oranda dışa bağımlı olan AB üyesi ülkeler için de, zengin enerji kaynaklarına sahip Orta Asya'nın giderek artan bir jeopolitik değer kazandığı görülmektedir. Diğer taraftan AB hâlihazırda Orta Asya enerji kaynaklarına, ağırlıklı olarak Rusya üzerinden ulaşabildiği için Rusya'nın da Birlik üzerindeki jeopolitik gücü artmaktadır. Bununla birlikte Orta Asya ülkeleri, kendi kaynakları üzerinden Avrupa'ya yönelik jeopolitik konumunu güçlendiren Rusya'nın bu duruşunun farkındadırlar ve bu ülkenin Avrupa'ya karşı kullandığı jeopolitik avantajın gerçek sahibi olarak, söz konusu durumu alternatif güzergâh projeleri ve Çin gibi alıcıları gündeme getirerek kendi lehlerine çevirmeye çalışmaktadırlar.

Bununla birlikte Orta Asya devletlerinin bağımsızlıklarının ardından özellikle enerji kaynaklarından elde ettikleri gelirleri vatandaşlarının refah seviyelerine yansıtmakta zorlanmalarının, diğer sorunların yanısıra bazı olumsuz sonuçları ortaya çıkmaya başlamıştır.²⁰ Dolayısıyla ilerleyen süreçte bölgedeki jeopolitik güç boşluklarının; siyasi düzenlerinde demokratikleşme yönünde reform gerçekleştiremeyen ve vatandaşlarının yaşam standartlarını yükseltmekte geri kalan Orta Asya ülkelerine doğru genişlemesi şaşırtıcı olmayacaktır. Diğer bir jeopolitik güç boşluğunun ise doğal kaynaklar yönünden Kazakistan, Türkmenistan ve

¹⁹ **Ibid.**

²⁰ Bu bakımdan Orta Asya devletleri arasında milli gelirini yurttaşlarına nispeten daha iyi aktarabilen ülke Kazakistan olmuştur.

Özbekistan'a göre daha fakir olan, ancak coğrafi konumları ve ABD'nin Afganistan'a müdahalesiyle stratejik önemleri artan Tacikistan ve Kırgızistan'da düşük gelir seviyesi nedeniyle meydana gelen/gelecek etnik çatışmalar nezdinde ortaya çıkması beklenmektedir. Bu çerçevede bağımsızlıklarını kazanmalarının hemen ardından ABD, Çin ve Rusya'nın siyasi ve iktisadi istekleri karşısında kendilerini giderek artan bir güç mücadelesi içinde bulan Orta Asya Cumhuriyetlerinin, ülke içi sorunların yanında uluslararası problemlerle de karşı karşıya kalmaları şaşırtıcı olmayacaktır. Orta Asya'nın jeopolitik açıdan şu anki haliyle; Hazar etrafında sıkışıp kalan; Rusya, Çin ve ABD'nin giderek artan talepleriyle daha da fazla baskılanan ve patlamaya hazır toplumsal yapılara sahip ülkelerden oluştuğu söylenebilir. Sovyet yönetiminin Orta Asya üzerinde bıraktığı ve bugün yaşanan birçok etnik soruna kaynaklık eden izler, halen varlığını korumaktadır. Bu çerçevede önümüzdeki dönemin küresel rekabet ile küresel uzlaşma arasındaki mücadele bağlamında şekillenmesi beklenmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN ENERJİ POLİTİKASI

I. AVRUPA BİRLİĞİ'NDE ENERJİ SEKTÖRÜ

ABD'den sonra dünyanın ikinci büyük enerji tüketicisi olan AB, toplam enerji tüketiminin yaklaşık yarısını dış kaynaklardan temin etmekte ve dünyanın en büyük enerji ithalatçısı konumunda bulunmaktadır. Doğalgaz tüketiminin %54'ünü, petrol tüketiminin %81'ini ve katı yakıtların %38'ini ithalat yoluyla sağlayan²¹ AB'nin enerji tüketiminin önümüzdeki yirmi yıl içinde iki katına çıkacağı²² ve buna paralel olarak da ithalata olan bağımlılığının 2030 yılında %70'lere varacağı öngörülmektedir.²³

Bu çerçevede son yıllarda enerji sektörüne büyük önem atfeden AB'nin, bir yandan enerji iç pazarının yapılanmasını tamamlamaya diğer yandan da üçüncü ülkelerle işbirliğini arttırarak enerjiyi dış ilişkilerinin bir parçası haline getirmeye çalıştığı görülmektedir. Ancak AB'nin önümüzdeki dönemde, iç ve dış boyutları birbirleri ile bağlantılı olan enerji politikalarında, değişen önemde öncelikleri, hedefleri, ihtiyaçları ve çözmesi gereken sorunları bulunduğu da açık olup AB'nin hâlihazırdaki önemli enerji göstergelerini mercek altına almak faydalı olacaktır.

A. Avrupa Birliği'nin Enerji Tüketimi

AB-27 bağlamında çeşitli enerji kaynaklarının toplam tüketimdeki paylarını gösteren Tablo 8 incelendiğinde petrolün toplam tüketim içindeki payının %37, doğalgazın %24, katı yakıtların %16, nükleerin %14, yenilenebilir enerji

²¹ European Commission (EC), **Annex to the Green Paper: A European Strategy for Sustainable, Competitive and Secure Energy - What is at stake – Background document**, COM(2006), 105 final, 2006, s. 3.

²² EC, **Energy Corridors: European Union and Neighbouring Countries**, Project Report, Directorate-General for Research, Directorate Energy, 2007, s. 2.

²³ EC, **Annex to the Green Paper: Technical Background Document-Security of Energy Supply**, Summary, COM (2000), 769 final, 2000, s. 1.

kaynaklarının ise %9 olduğu gör÷lmektedir. Bu çerçevede AB'nin enerji tüketiminde petrol ve doğalgaz en fazla kullanılan enerji kaynakları olarak öne çıkmaktadır.

TABLO 8 AB-27 İÇİN TOPLAM ENERJİ TÜKETİM VERİLERİ (2009)

Enerji Kaynağı	Toplam Tüketim İçindeki Payı (%)
Petrol	37
Doğalgaz	24
Katı Yakıtlar	16
Nükleer	14
Yenilenebilir	9
Toplam	100

Kaynak: Eurostat 2011, http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/statistics/search_database.

AB-27 için enerji tüketiminin sektörel dağılımı ise Tablo 9'da gösterilmiştir. 2009 yılı verilerine göre ulaşım sektörü, en fazla enerji tüketen sektör olarak ilk sırayı almaktadır. Tüketimdeki payı %33 olan ulaşım sektörünü %24 ile sanayi sektörü ve %27 ile de konut sektörü takip etmektedir. Dolayısıyla ekonomik gelişim ve istikrar için çok önemli olan sanayide üretimin devamı ve üretilen malların nakli konusunda kesintisiz ve uygun fiyatlı enerji temini kilit rol oynamaktadır. Keza bu durum da özellikle AB gibi enerji ithalatçısı ülkeler için ekonomik açıdan önemli bir kırılganlık faktörüdür.

TABLO 9 AB-27 İÇİN ENERJİ TÜKETİMİNİN SEKTÖREL DAĞILIMI (2009)

Sektör	Tüketimdeki Payı (%)
Ulaşım	33
Konut/Mesken	27
Endüstri/Sanayi	24
Hizmet	13
Tarım	3
Toplam	100

Kaynak: Eurostat 2011, http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/statistics/search_database.

Diğer taraftan dikkat edileceği üzere 27 üyeli AB'nin enerji tüketiminin yaklaşık 2/3'ünü petrol ve doğalgaz kaynakları oluşturmakta ve ağırlıkla sanayi üretiminde kullanılmaktadır. 2010 yılı itibarıyla AB-27 tarafından tüketilmiş olan petrol miktarı 662,5 milyon ton²⁴ olup bunun %55'i ulaşımda, %15'i sanayide, %23'ü hizmet ve meskenlerde, %7'si de elektrik üretimi ve ısıtmada kullanılmıştır.

TABLO 10 AB-27 İÇİN PETROL TÜKETİMİNİN SEKTÖREL DAĞILIMI (2009)

Sektör	% Pay
Ulaşım	55
Hizmet ve Mesken	23
Sanayi	15
Elektrik Üretimi	7
Toplam	100

Kaynak: Eurostat 2011, http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/statistics/search_database.

2010 yılı itibarıyla 492,5 milyar m³ olarak gerçekleşen doğalgaz tüketimi ise, AB toplam enerji tüketiminin neredeyse dörtte birine karşılık gelmektedir. Petrol ve kömüre oranla daha az karbondioksit içermesi ve ekonomik faydaları gibi nedenlerle doğalgaza olan talep her geçen gün fazlalaşmakta olup; doğalgazın özellikle de elektrik üretimindeki payı hızlı bir artış göstermektedir.

AB'nin toplam enerji tüketiminde yaklaşık %25'lik pay oranıyla ikinci sırada bulunan doğalgazın yapılan projeksiyonlarda tüketiminin gelecekte daha da artarak 2030 yılında 635 milyar m³ olarak gerçekleşeceği öngörülmektedir.²⁵ Doğalgazın sektörel bazda kullanım oranları ise Tablo 11'de gösterilmiş olup elektrik üretiminde %31, sanayide %21, hizmet ve meskende de %35 ile petrolden fazladır.

²⁴ BP, **Statistical Review of World Energy**, June 2011, <http://www.bp.com/inter-areamove/ments/june10.asp>, (12.06.2011).

²⁵ EC, **Annex to the Green Paper: A European Strategy for Sustainable, Competitive and Secure Energy - What is at stake – Background document**, COM(2006), 105 final Brussels, SEC(2006) 317/2, s.25.

TABLO 11 AB-27 İÇİN DOĞALGAZ TÜKETİMİNİN SEKTÖREL DAĞILIMI (2009)

Sektör	% Pay
Hizmet ve Mesken	35
Elektrik Üretimi	31
Sanayi	21
Ulaşım ve diğer	13
Toplam	100

Kaynak: Eurostat 2011, http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/statistics/search_database.

AB'nin enerji tüketiminde petrol ve doğalgazın yanısıra kömür, nükleer enerji ve yenilenebilir enerji kaynakları da belli oranlarda pay sahibidir (Tablo 8). AB'nin birincil enerji tüketiminin yaklaşık %16'sını kömür, %14'ünü ise nükleer enerji oluşturmaktadır. Birlik düzeyinde ortak bir nükleer enerji politikasından bahsetmek oldukça güç olmakla beraber; -temiz enerji kaynaklarına yönelik mevcut ihtiyacı karşılamada daha verimli ve ucuz yeni teknolojiler bulunmadıkça- çevreye sera gazı yaymaması sebebiyle, taşıdığı güvenlik risklerine (ve her ne kadar Japonya'daki deprem ve tsunaminin ardından yaşanan nükleer santral felaketine) rağmen nükleer enerjinin Birlik tarafından rağbet görmesinin kaçınılmaz olduğu düşünülmektedir. Nitekim AB, hem enerji güvenliği hem de küresel ısınma gibi çevresel faktörler nedeniyle yenilenebilir enerji kaynaklarının (güneş, rüzgâr, hidroenerji, jeotermal, biyokütle) birincil enerji tüketimi içindeki paylarını önemli oranlarda arttırmak istese de, hâlen yeterli seviyeye ulaşamamış olup yalnızca %9 oranındadır.

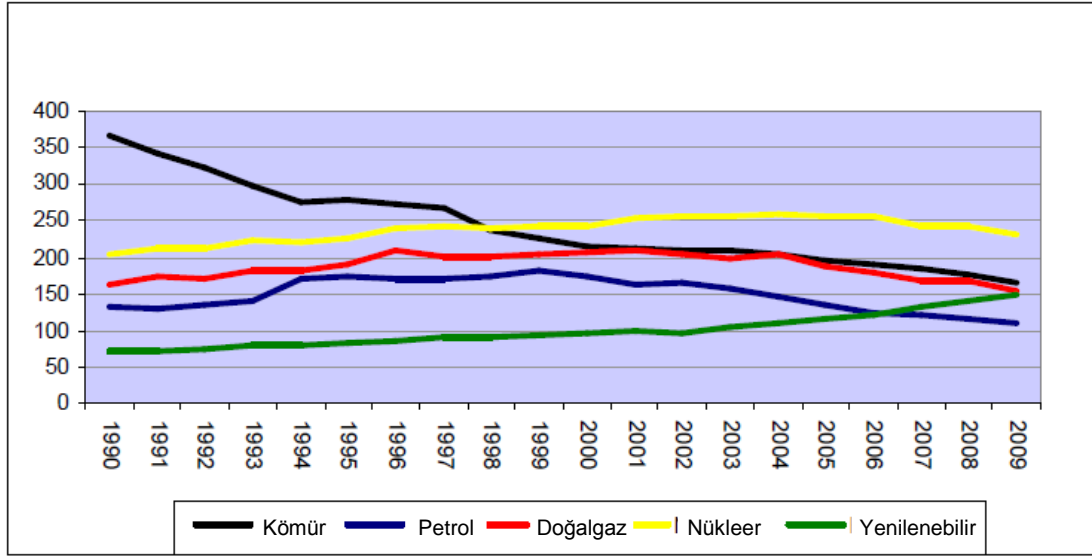
B. Avrupa Birliği'nin Enerji Üretimi

AB içinde enerji üretimine bakıldığında, özellikle 2004 yılından bu yana üretimin azaldığı görülmektedir (Şekil 8). 2006 yılında 880 mtpe (milyon ton petrol eşdeğeri), 2007 yılında 860 mtpe, 2009 yılında da 818 mtpe²⁶ olarak gerçekleşen AB yerel enerji üretiminde en büyük paya Tablo 12'de de görüldüğü üzere nükleer enerji sahiptir. Nükleer enerjiyi sırasıyla katı yakıtlar (%20) ve doğalgaz (%19)

²⁶ EC, "Market Observatory for Energy", Directorate-General for Energy, June 2011, s. 5.

izlemektedir. Avrupa Komisyonu'nun enerji raporlarındaki verilerden de anlaşılacağı üzere AB genelinde yıllar içinde düşme eğiliminde olan enerji üretiminin, AB'nin ithalata olan bağımlılığının giderek artacağına işaret ettiği belirtilmelidir. Zira AB, ABD ve Çin'in ardından halen dünyadaki üçüncü büyük enerji tüketicisi durumundadır.

ŞEKİL 8 AB'NİN ENERJİ ÜRETİMİ (1990-2009)

Kaynak: EC, "Market Observatory for Energy 2011".

**TABLO 12 ENERJİ KAYNAKLARININ
AB ENERJİ ÜRETİMİNDEKİ PAYLARI (2009)**

Enerji Kaynağı	Toplam Üretimdeki Payı (%)
Nükleer	28
Katı yakıtlar	20
Doğalgaz	19
Yenilenebilir	18
Petrol	13
Endüstriyel yakıt	2
Toplam	100

Kaynak: Eurostat 2011, http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/statistics/search_database.

Bununla birlikte özellikle Birliğin enerji üretiminin %28'ni karşılayan nükleer enerji konusunda, -taşıdığı bazı riskler nedeniyle- Birlik düzeyinde ortak bir

politikadan bahsetmek güç gözükmektedir. Nitekim dünyadaki nükleer santral kurulu gücünün 2008 yılındaki 391 GW değerinden, 2035’de 551 GW’a çıkması beklenirken, yeni yatırımlar olmadığı takdirde AB’nin nükleer kapasitesinde düşüş beklenmektedir. Zira özellikle 2020 yılından sonra ömrünü tamamlayarak devreden çıkarılacak çok sayıdaki nükleer santralin varlığının etkisiyle Birlik bünyesinde 2008 itibariyle 139 GW olan nükleer kurulu gücün 2035’de 106 GW’a inmesi beklenmektedir.²⁷ Bir yandan artan fosil yakıt fiyatları, enerji arz güvenliği, sera gazı emisyonları ile ilgili endişelerin, diğer yandan ise geliştirilmiş reaktör tasarımlarından dolayı dünyanın pek çok bölgesinde yeni nükleer kapasite artırımları veya yeni santrallerin inşa edilmesi beklenirken 2011 yılının Mart ayında Japonya’da meydana gelen deprem ve tsunaminin ardından yaşanan nükleer santral felaketi, AB’de nükleer santral yatırımlarını bir belirsizlik sürecine yöneltebileceği anlaşılmaktadır. Bilhassa lisanslama mevzuatlarının gözden geçirileceği, özellikle saha çalışmaları ve güvenlik analizlerinin sorgulanacağı, tüm bunların da maliyetleri arttırıcı etkisiyle nükleer enerji yatırımlarını yavaşlatacağı ya da duraksatacağı tahmin edilmektedir.

Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu (International Atomic Energy Agency-IAEA)’nın 2009 yılı sonu verilerine göre Avrupa’da toplam 150 nükleer santral mevcuttur. Ülkeler bazında nükleer enerji kullanımı ile ilgili daha detaylı bilgiyi içeren Tablo 13’te de görüleceği üzere Birlik içinde gelişmiş sanayi sektörü ile de önplana çıkan Fransa, İngiltere ve Almanya, aynı zamanda en çok nükleer reaktöre sahip olan ülkelerdir. Öte yandan Danimarka, Yunanistan, İrlanda, Lüksemburg ve Portekiz gibi ülkeler henüz nükleer enerjiden yararlanmamaktadır.

²⁷ IEA, **Key World Energy Statistics**, 2010, http://www.worldenergyoutlook.org/docs/weo2010/weo2010_london_nov9.pdf.

TABLO 13 AB ÜLKELERİNİN NÜKLEER ENERJİ ÜRETİMİ (2009)

Ülkeler	Nükleer Santral Sayısı	Toplam Elektrik Tüketimindeki Payı	İnşa Halindeki Santral Sayısı	Toplam Mwe	Kapatılan Santral Sayısı
Fransa	59	76,9%	1	63260	11
İngiltere	19	15,1%	-	10222	26
Almanya	17	27,3%	-	20470	19
İsveç	10	46,1%	-	8995	3
İspanya	8	17,4%	-	7450	2
Belçika	7	54,1%	-	5824	1
Çek Cumhuriyeti	6	30,3%	-	3619	-
Finlandiya	4	28,9%	1	2696	-
Slovakya	4	54,3%	-	1688	3
Macaristan	4	36,8%	-	1829	-
Bulgaristan	2	32,1%	2	1906	4
Romanya	2	13%	-	1300	-
Hollanda	1	4,1%	-	482	1
Litvanya	1	64,4%	-	1185	1
Slovenya	1	41,6%	-	666	-
İtalya	-	-	-	-	4

Kaynak: Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu, 2010, <http://www.iaea.org>.

Diğer taraftan tüm dünyada olduğu gibi AB bünyesinde de son 25 yılda özellikle elektrik enerjisine olan talebin yoğunlaştığı gözlenmektedir. En hızlı büyüyen son kullanıcı enerji formu olan elektrik, AB üyesi ülkelerde ağırlıklı kullanılmaktadır. Tablo 14’te AB-27 bağlamında çeşitli enerji kaynaklarının elektrik üretimindeki payları yer almaktadır. Buna göre elektrik üretiminde nükleer enerji %28, kömür %26, doğalgaz %23, yenilenebilir enerji kaynakları %18, petrol ise %3 paya sahiptir. Hâlihazırda AB’nin elektrik talebinin yıllık %1,5 oranında artmasının ve mevcut kurulu gücün işletme ömürlerinin yakın bir gelecekte tamamlanacak olmasının, artan talebin karşılanabilmesi için önümüzdeki 25 yıl

içerisinde yaklaşık 1 trilyon Avro tutarında yatırımın gerçekleştirilmesini gerektirdiği belirtilmektedir.²⁸

Tablo 14'teki veriler bağlamında kömür, nükleer enerjiden sonra Birliğin elektrik üretiminde kullandığı ikinci önemli kaynaktır. Özellikle yeni üye olan Doğu Avrupa ülkelerinin elektrik üretiminde kömür önemli bir pay sahibidir. Örneğin Polonya, elektriğinin yaklaşık %90'ını kömürden elde etmektedir. Yunanistan elektriğinin yaklaşık %56'sını, Almanya ise %40'dan fazlasını kömürden üretmektedir.²⁹

TABLO 14 AB-27 İÇİN ELEKTRİK ÜRETİMİNDE ENERJİ KAYNAKLARININ PAYLARI (2009)

Enerji Kaynağı	Elektrik Üretimindeki Payı (%)
Nükleer	28
Kömür	26
Doğalgaz	23
Yenilenebilir	18
Petrol	3
Diğer	2
Toplam	100

Kaynak: EC, "Market Observatory for Energy 2011".

Her ne kadar AB, zengin kömür rezervlerine sahip olsa da, son yıllarda Birlik sınırları içerisinde kömür üretimindeki azalış dikkat çekmektedir. Komisyon bu duruma gerekçe olarak aşağıdaki maddeleri sıralamıştır:³⁰

- Pahalı işgücü, hukuksal ve bürokratik prosedürlerin çokluğu gibi sebeplerle Avrupa kömür üretim maliyetinin dünya ortalamasından 3-4 kat daha fazla oluşu
- Üye devletlerin yerli üretimi sübvans etmek istemeyişleri

²⁸ Başak Öner, "AB Enerji Politikasındaki Gelişmeler: Arz Güvenliğinin Sağlanması", **ICCI 2009 Uluslararası Enerji Konferansı**, 13-15 Mayıs 2009, İstanbul, s. 4.

²⁹ EC, **Market Observatory for Energy**, Directorate-General for Energy, June 2011, s. 23.

³⁰ EC, **Green Paper (2000)**, COM (2000), 769.

- Jeolojik koşulların zorluğu
- İşçi haklarını düzenleyen kanun ve yönetmeliklerden doğan bir takım sıkıntılar

Kömür üretimindeki düşüşün bir diğer önemli sebebi de AB'nin Kyoto Protokolü'ne uyum çerçevesinde kendisi için belirlemiş olduğu taahhütlerdir. Birleşmiş Milletler (BM) İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi tarafından 1997'de hazırlanan Kyoto Protokolü taahhütleri çerçevesinde Birlik, sera gazı emisyonlarını azaltabilecek tedbirler üzerinde durmaktadır. Bu nedenle Birlik, CO₂ emisyonu yüksek olan kömürün üretimini düşürme ve daha temiz bir kaynak olan doğalgaz ve sera gazı emisyonu içermeyen yenilenebilir enerji kaynaklarının toplam tüketim içindeki paylarını yükseltme yoluna gitmektedir. Ayrıca kömürden temiz enerji üretebilecek ileri teknolojilere yatırım yapılmakla beraber henüz çok büyük bir ilerleme kaydedilmediğinden kömür üretimi ve tüketimi teşvik edilmemektedir. Bununla birlikte kömür hâlen Birlik içerisinde kullanılan önemli bir enerji kaynağı olmaya da devam etmektedir.

Diğer taraftan AB içinde yenilenebilir enerji kaynakları kullanılarak gerçekleştirilen enerji üretimi de henüz yeterli seviyeye ulaşamamıştır. Bu olumsuz duruma neden olan sebepler, AB sınırları dâhilinde kömür üretiminin azalmasına neden olan sıkıntılarla büyük benzerlik göstermekte olup; bunlardan birkaçı şunlardır:

- Birçok yenilenebilir enerji kaynaklarının üretim maliyetlerinin petrol, doğalgaz ve kömür gibi geleneksel yakıtlara nazaran oldukça yüksek olması
- Yenilenebilir enerji kaynaklarının ticari olarak işletilmesinin üye devletlerin sübvans etme isteklerine bağlı olması
- İleri teknoloji ihtiyacı

Dolayısıyla Birlik açısından, yenilenebilir enerji kaynakları bağlamında istenilen hedeflere ulaşmak kısa vadede oldukça güç görünmektedir. Yine de AB-27 için 2009 yılı itibarıyla toplam enerji tüketiminin %9'unu karşılayan yenilenebilir enerji kaynaklarının AB-27 bağlamında elektrik üretimine katkısı -artan enerji tüketimine rağmen- 1990'lardaki %12 seviyesinden %18'e çıkartılabilmektedir. Birlik, yenilenebilir enerji kaynaklarının toplam enerji tüketimini karşılamadaki

payını 2020 yılına kadar %20'ye yükseltmeyi ve yine yenilenebilir bir enerji kaynağı olan biyoyakıtın ulaşım sektöründeki payını da %10'a çıkarmayı hedeflemektedir.³¹

Hiç şüphesiz AB'nin bu hedeflerine ulaşabilmesi için yenilenebilir enerji alanında ciddi yatırımlar yapması gerekmektedir. Aksi takdirde bahse konu hedefleri yakalaması söz konusu değildir. Uzmanlara göre yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı, enerji verimliliği ve CO₂ emisyonlarının düşürülmesinde hedeflenen rakamlara ulaşmak için Birliğin önümüzdeki 15 yıl içerisinde yaklaşık 1,5 trilyon ABD Doları kadar bir teknoloji yatırımı yapması gerekmektedir.³²

C. Avrupa Birliği'nin Enerji İthalatı

Enerji verimliliğinin artırılmasına yönelik alınan tedbirlerin sonucunda enerji entansitesinin düşmesine rağmen, AB-27 enerji ithalatçısı konumunu korumaktadır. Yerel kaynakların hızla tükendiği AB'de mevcut üretim, ihtiyaçların yarısını bile karşılamamakta olup 2009'da tüketilen petrolün %83,5'i, doğalgazın ise %64,2'si ithal edilmiştir. Diğer taraftan Avrupa Komisyonu tarafından yapılan projeksiyonlarda 2020 ve 2030 yıllarında toplam petrol tüketiminin sırasıyla %90'ının ve %93'ünün, toplam doğalgaz tüketiminin ise %70 ile %84'ünün ithal edileceği tahmin edilmektedir. Dolayısıyla AB'nin ithalat bağımlılığının artacağı beklenmektedir.

TABLO 15 AB-27 İÇİN PETROL VE DOĞALGAZ İTHALAT ORANLARI

	Toplam Tüketimin İthalatla Karşılanan Payı (%) 2009	Toplam Tüketimin İthalatla Karşılanan Payı (%) 2020	Toplam Tüketimin İthalatla Karşılanan Payı (%) 2030
Petrol	83,5	90	93
Doğalgaz	64,2	70	84

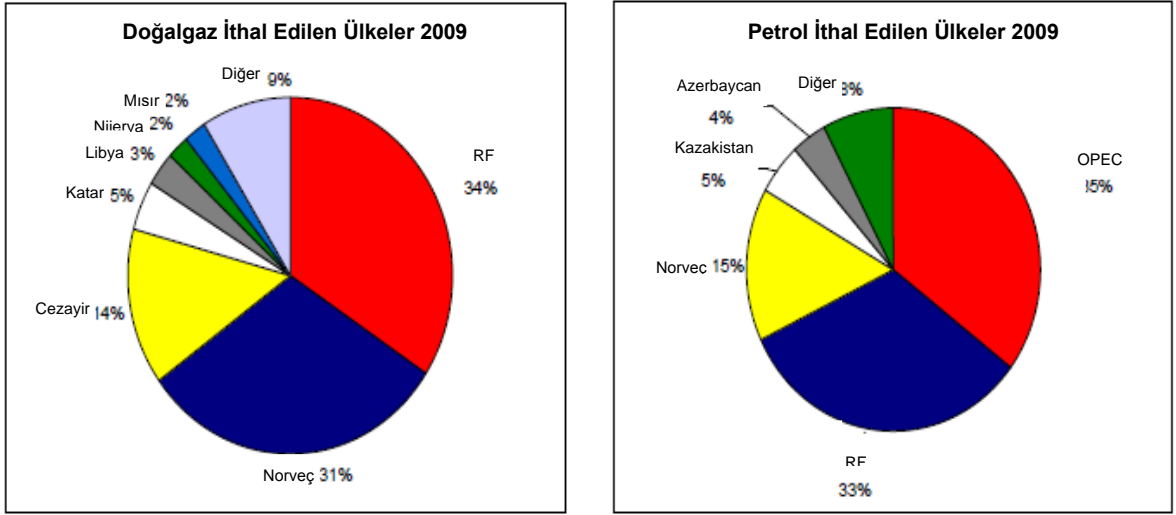
Kaynak: EC, Market Observatory for Energy, 2011; EC, Green Paper on "An Energy Policy for Europe", 2007.

³¹ Paul Belkin, "The European Union's Energy Security Challenges", **CRS Report**, May 2007, s. 23.

³² Ibid., s. 24.

Birliğin petrol ithal ettiği ülkeler arasında OPEC ülkeleri, RF, Norveç ve Kazakistan öne çıkarken, doğalgazda da RF, Norveç, Cezayir ve Katar dikkat çekmektedir (Şekil 9). Ayrıca giderek artan ithal bağımlılığına ek olarak tek tedarikçiye bağımlılık da en büyük sorunlardan biri olarak Birliğin enerji politikalarını etkilemektedir. Nitekim Estonya, Litvanya, Letonya, Bulgaristan, Slovakya, İrlanda, İsveç ve Finlandiya neredeyse tamamen Rus gazına bağımlı olup Litvanya, Macaristan, Slovakya ve Polonya da petrol ithalatının yaklaşık %95'ini Rusya'dan gerçekleştirmektedir.³³

ŞEKİL 9 AB-27’NİN PETROL VE DOĞALGAZ İTHAL ETTİĞİ ÜLKELER (2009)

Kaynak: EC, “Market Observatory for Energy 2011”.

Bu çerçevede takriben %37’lik bir payla AB’nin enerji tüketim profili içerisinde birinci sırada yer alan petrolde, AB tükettiği petrolün beşte birinden azını kendi üretimiyle karşılayabilmekte; ihtiyacı olan ham petrolün geri kalanını ise ithalat yoluyla temin etmektedir. AB’nin petrol ithalatında OPEC’ten sonra en büyük paya RF sahiptir. Birliğin 2000-2008 yılları arasına ait ham petrol ithalat istatistikleri Tablo 16’da gösterilmiştir.

³³ EC, “Market Observatory for Energy”, Directorate-General for Energy, June 2011, s. 9-10.

TABLO 16 AB-27’NİN PETROL İTHALATI (2000-2008, milyon ton)

Kaynak	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
RF	112,4	136,8	154,7	170,8	188,9	188,0	189,6	185,3	179,3
Norveç	115,9	108,1	103,1	106,4	108,6	97,5	89,1	84,3	87,2
Libya	45,5	43,8	39,2	45,9	50,0	50,6	53,2	55,5	56,9
Suudi Arabistan	65,1	57,5	53,1	61,5	64,5	60,7	51,1	39,5	38,8
Diğer Ortadoğu Ülkeleri	54,7	48,3	43,2	27,8	28,5	30,0	32,5	34,4	35,1
İran	35,5	31,4	25,9	34,7	35,9	35,4	36,4	34,1	30,9
Kazakistan	9,9	9,1	13,4	15,9	22,2	26,4	26,8	18,3	18,6
Nijerya	22,4	25,7	18,4	23,2	14,9	18,6	20,2	15,5	15,8
Diğer	58,3	62,3	64,2	56,6	56,6	66,2	66,0	78,1	80,2
Toplam İthalat	519.8	523.0	515.3	542.9	570.1	573.4	564.7	545.0	542.8

Kaynak: Eurostat (http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/statistics/search_database).

AB’nin enerji tüketim profili içerisinde %24’lük payla petrolden sonra ikinci sırada yer alan doğalgazda ise, AB tükettiği doğalgazın yaklaşık %65’ini dışarıdan ithal etmektedir (Tablo 15). Toplam ithalatının %34’ünü karşıladığı RF ise ana tedarikçi ülke olarak öne çıkmaktadır. Birliğin 2000-2008 yılları arasında doğalgaz ithal ettiği üretici ülkeler ile ithalat miktarları Tablo 17’de verilmektedir.

AB-27 içinde toplam enerji tüketiminde petrol ve doğalgazdan sonra üçüncü sırada gelen kömür, özellikle Birliğe yeni üye olan Doğu Avrupa ülkelerinin enerji kaynakları portföyünde önemli bir paya sahiptir. Ancak Birlik bünyesinde kömür üretiminde son yıllarda yaşanan hızlı düşüşü ikame edebilmek için hâlihazırda kömür ithalatı gerçekleştirilmekte olup, 2009 yılı itibarıyla toplam 102,2 mtpe taşkömürü ithal edilmiştir. Yani Birlik bünyesinde tüketilen kömürün %45’ine yakını dış pazarlardan temin edilmektedir³⁴. Taşkömürünün ithal edildiği ülkeler ile ithalat miktarlarının yer aldığı Tablo 18’deki verilerden de anlaşılacağı üzere Rusya, AB’nin petrol ve doğalgaz ithalatındaki en yüksek pay oranını kömür ithalatında da korumaktadır.

³⁴ EC, “Market Observatory for Energy”, Directorate-General for Energy, June 2011, s. 6.

TABLO 17 AB-27’NİN DOĞALGAZ İTHALATI (2000-2008, tera joules)

Kaynak	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
RF	4,539,709	4,421,515	4,554,744	4,895,252	4,951,044	4,952,879	4,937,711	4,685,365	5,196,122
Norveç	1,985,231	2,136,379	2,601,569	2,699,473	2,801,723	2,671,779	2,844,237	3,061,751	3,900,750
Cezayir	2,203,075	1,957,181	2,132,477	2,158,803	2,042,137	2,256,826	2,132,236	1,943,976	1,998,325
Nijerya	172,020	216,120	217,882	335,929	410,260	436,319	563,905	588,317	540,312
Libya	33,442	33,216	25,536	30,390	47,809	209,499	321,150	383,615	398,423
Katar	12,443	27,463	87,952	80,414	160,170	195,713	232,721	275,496	229,821
Mısır	-	-	-	-	-	202,419	327,394	221,305	219,306
Trinidad & Tobago	36,334	24,498	19,120	1,365	-	29,673	163,233	104,917	107,824
Diğer	112,810	199,256	125,425	100,023	313,245	409,387	227,147	213,995	213,995
Toplam İthalat	9,095,064	9,015,628	9,764,705	10,301,649	10,726,388	11,364,494	11,749,734	11,478,737	11,478,737

Kaynak: Eurostat, http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/statistics/search_database.

TABLO 18 AB-27’NİN KÖMÜR İTHALATI (2000-2008, milyon ton)

Kaynak	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
RF	15	21	23	27	40	48	56	56	57
Güney Afrika	40	49	54	57	54	52	53	46	37
ABD	20	20	14	13	15	16	17	21	31
Kolombiya	23	23	21	23	24	24	26	29	27
Avustralya	29	29	29	31	31	27	27	30	26
Endonezya	9	10	12	13	14	15	21	18	16
Diğer	49	55	46	45	24	19	18	23	23
Toplam İthalat	186	208	199	208	203	201	218	223	218

Kaynak: Eurostat, http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/statistics/search_database.

II. AVRUPA BİRLİĞİ'NİN ENERJİ POLİTİKASI

A. Avrupa Birliği'nin Enerji Politikasının Tarihçesi ve Gelişim Süreci

AB'nin enerji politikası, 1950'lere kadar gider ve büyük oranda, her biri enerji sektörünün belirli bölümlerine ilişkin şartlar içeren üç ayrı antlaşma üzerine yapılandırılmıştır. Bu çerçevede AB enerji politikası, Avrupa'nın toplam enerji talebinin yaklaşık üçte ikisinin kömür tarafından karşılandığı 1951 yılında Paris Antlaşması ile kurulan Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'nun (AKÇT)³⁵ oluşturulmasıyla başlamış, 1957 yılında nükleer gücün geliştirilmesi konusunda Avrupa'da işbirliğinin ve bu alandaki araştırmaların arttırılmasını amaçlayan Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu'nun (AAET) kurulması ile devam etmiştir. Her iki antlaşma da ilke olarak söz konusu sektörlerde serbest ve entegre olmuş piyasaların yaratılmasına yönelik gerçekleştirilmiştir. Yine, 1957 yılında imzalanan Roma Antlaşması ile petrol, doğalgaz ve elektriğin sorumluluğu Avrupa Ekonomik Topluluğu'na (AET) verilmiştir. Söz konusu Antlaşma her ne kadar enerji sektörü ile ilgili özel bir hüküm içermese de ham petrol, doğalgaz ve elektrik piyasalarının işleyişi, Antlaşmanın genel hükümleriyle düzenlenen arz ve talep güçlerine bırakılmış olup bu tarihten sonra enerji politikası ekonomi politikalarına paralel bir biçimde gelişme göstermiştir. Dolayısıyla AET oluşturulduğunda, 'ortak bir enerji politikası geliştirilmesi' ile ilgili spesifik herhangi bir karar alınmamakla birlikte yapılan düzenlemelerle esasında ortak enerji politikasına gidilmesi yönünde çaba sarfedilmiştir.³⁶

Birlik çerçevesinde ortak bir enerji politikası oluşturmaya yönelik en belirgin ihtiyaç, AB enerji politikasında sorunların yaşanmaya başladığı 1960'lı yıllarda ortaya çıkmıştır. Bu dönemde Komisyon açık olarak ortak bir enerji politikası hedefine dönük bazı girişimlerde bulunmuş ve üye devletlerin uyması için birtakım

³⁵ 18 Nisan 1951 tarihinde Paris'te imzalanmış olan ve 23 Temmuz 1952 tarihinde yürürlüğe giren Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'nu kuran Antlaşma, yani Paris Antlaşması, elli yıllık bir süre için imzalanmıştır. Bu nedenle söz konusu Antlaşma 23 Temmuz 2002'de sona ermiştir.

³⁶ Roma Antlaşması'nın orijinal metninde esas itibarıyla tarım ve ulaştırma alanlarında ortak bir politika belirlenmiş; ancak zaman içinde imzalanan antlaşmalarla orijinal metin üzerinde değişiklikler yapılmış ve ortak ticaret politikası, ekonomi ve para politikaları, tüketicinin korunması, çevre, eğitim, sanayi, kamu sağlığı gibi birçok alanda da ortak politikalar üretilmesi öngörülmüştür.

direktifler yayımlayarak üye devletlerin bazı protokolleri imzalamasını sağlamıştır. Nitekim 1964 yılında AKÇT'nin enerji konusunda kabul ettiği bir protokolle³⁷ de Topluluğun bu konudaki amaçları belirlenmiştir. Buna göre üye devletler, AB içinde oluşturulacak enerji politikalarında aşağıdaki amaçların gözetilmesini kabul etmişlerdir:

- Farklı enerji kaynakları arasında adil rekabet,
- Arz güvenliği,
- Düşük fiyatlı arz ve
- Tüketicilerin seçme özgürlüğü.

Bununla birlikte söz konusu amaçlar dışında, dışarıdan sağlanan bol miktarda ucuz enerji kaynağının olması ve üye devletlerin ithalata bağımlılık oranlarına paralel olarak artan ya da azalan gereksinimlerindeki farklılıklar gibi sebeplerle, gerçek anlamda herhangi bir ortak politikaya ulaşılması hemen mümkün olmamıştır.

Enerji politikasının ortak politika olması yönündeki bir diğer girişim ise, Komisyon'un 1968 yılında yayımladığı bir memorandumla gerçekleşmiştir. Buna göre Komisyon, üye ülkelerdeki devlet tekellerinin kaldırılması, enerji vergilerinin uyumlandırılması ve planlanmış olan Ortak Ulaştırma Politikası'nda ilerleme sağlanması gerektiğini belirten bir bildiri yayımlamış ve daha düşük enerji fiyatları sağlayacak ortak bir enerji pazarı oluşturmak üzere bazı önerilerde bulunmuştur.³⁸ Ancak Konsey, önerinin ana çerçevesini kabul etmekle beraber pratik önemi olan herhangi bir tedbir almamış ve girişim sonuçsuz kalmıştır.

1970'li yıllara gelindiğinde ise, Topluluğun enerji politikası petrol krizlerinin neden olduğu dış şoklara maruz kalmıştır. Bir başka deyişle üye ülkeler, 1973 ve 1979'daki iki enerji krizi sonrasında arz güvenliğinin olmaması, fiyatlarda istikrarsızlık (petrol fiyatlarındaki dalgalanmalar) ve petroldeki ithalat bağımlılığından kaynaklanan ödemeler dengesindeki bozulma sorunları ile karşı karşıya kalmıştır. Bu sorunlar, üye ülkeleri uluslararası ve ikili işbirliği çerçevesinde

³⁷Abdullah Çağrı Uysal, “**AB Doğalgaz Piyasası Müktesebatı ile Türkiye Doğal Gaz Piyasası Mevzuatının Karşılaştırılması Olarak İncelenmesi**”, EPDK Uzmanlık Tezi, Ankara, Ekim 2008, s. 15.

³⁸Arzu Yörkan, “Avrupa Birliği'nin Enerji Politikası ve Türkiye'ye Etkileri”, **Bilge Strateji**, Cilt 1, Sayı 1, Güz 2009, s. 25.

gelişmekte olan enerji politikası amaçları ve araçlarını genişletmeye ve ulusal hükümetleri enerji alanında daha aktif ve kararlı bir müdahale politikası benimsemeye yöneltmiştir. Bu bağlamda AB'nin enerji politikasındaki ilk önemli girişiminin 1974 yılında “Yeni Enerji Politikası Stratejisi”ni kabul etmesi olduğu söylenebilir.

1980’lerde Komisyon, üye ülkeler arasında parçalanmış mevcut piyasaların bütünleştirilmesine yönelik tek pazar tartışmalarının ivme kazanması ve çevre ile ilgili konuların öne çıkması gibi gelişmeler sonucunda; enerji sektörü konusunda da giderek daha etkin bir rol üstlenmiştir. Bu dönemde, üye ülkeler arasında tek pazar hedefi ile birlikte enerji için de tek pazarın oluşturulmasının gerekli olduğu düşüncesi yükselen bir değer haline gelmiştir. Enerji tek pazarının oluşumunun ise ortak altyapı yatırımlarına, serbestleştirmelere ve arz şebekelerinin entegrasyonuna bağlı olduğu yönündeki söylemler artmıştır. Bu çerçevede AB, enerji piyasalarının bütünleşmesi yolunda, doğalgaz ve elektrik piyasalarının daha fazla rekabete açılması, önemli şebekeler arasında doğalgaz ve elektriğin naklinin kolaylaştırılması ve böylece nihai tüketici bakımından fiyatların azaltılması ve aynı zamanda şeffaf bir piyasa oluşturulması hususlarını hedef olarak benimsemiştir.

1990’lı yıllar ise, AB için genel anlamda yeni politikaların başlangıcı olmuştur. Özellikle Soğuk Savaş’ın sona ermesi, küreselleşme sürecinin yarattığı ekonomik ve siyasal etkiler, Birlik bağlamında da yeni hedefler belirleme ihtiyacını arttırmıştır. Bu sürecin en önemli sembolü ise 1993 yılında yürürlüğe giren Maastricht Antlaşması olmuştur. Nitekim söz konusu antlaşma, Roma Antlaşması’ndan sonra uygulamaya giren ve AB’nin yeni ve farklı bir sürece girmesine yol açan en kapsamlı düzenleme olarak Topluluk tarihinde önemli bir yer edinmiştir. Bu Antlaşma ile AB’nin siyasal bütünleşme amacının açıkça belirtilmesinin yanısıra birçok alanda ortak politikaların oluşturulması için kapsamlı girişimlerde bulunulması kararı da alınmış olup bu noktada ortak bir enerji politikası oluşturulması, öne çıkanlar arasında yer almıştır.³⁹

Ortak enerji politikası bağlamında sadece Birlik içi ülkelerin uyumu, rekabet kuralları, tüketicilerin durumu gibi içsel politikalar değil, AB’nin enerji ihtiyacının

³⁹ Nicholas Mousis, “**AB Politikaları Rehberi**”, Mega Pres, İstanbul, 2004, s.16–17.

sağlanması, özellikle küreselleşme ile öne çıkan enerji politikalarına küresel çapta dâhil olunması ve enerji kaynakları açısından zengin komşu coğrafyalara ilişkin politikalar geliştirilmesi gibi bazı amaçlar da belirlenmiştir. Bu yaklaşım, 1995 yılında kabul edilmiş olan ve AB enerji iç pazarı için genel ilkeleri ve hedefleri ortaya koyan "AB İçin Bir Enerji Politikası" başlıklı Beyaz Kitap'a da yansıtılmıştır.⁴⁰

Enerji arzının güvenliği, çevrenin korunması ve rekabet gücünün artırılması, Beyaz Kitap'ta AB enerji politikasının en önemli hedefleri olarak belirlenmiştir.⁴¹ Ayrıca, enerji alanında ortak bir politika oluşturulurken, sosyal ve ekonomik bütünleşmenin gerçekleştirilmesi, yaşam kalitesinin artırılması, istihdam yaratılması ve bölgeler arasındaki dayanışmanın geliştirilmesi de Beyaz Kitap'ta belirtilen hususlar arasında yer almıştır.⁴²

Tüm bu gelişmelere rağmen 2000'li yıllara gelindiğinde, AB'nin enerji konusunda tam anlamıyla ortak bir politika oluşturduğunu söylemek hala pek mümkün olmamakla birlikte; küresel serbestleşme rüzgârının da etkisiyle ortak bir enerji politikası oluşturulması yönündeki gayretlerin sürdürülmekte olduğu belirtilmelidir. Bu bağlamda genel olarak 2000'li yılların AB enerji politikasının; rekabet edebilir, güvenli ve sürekli enerji arzı sağlayıcı ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerini gözeten plan ve projelerden oluştuğunu ifade etmek mümkündür. Bu çerçevede toplam enerji tüketiminde kömürün payını korumak, doğalgazın payını arttırmak, nükleer enerji santralleri için azami güvenlik şartları tesis etmek ve yenilenebilir enerji kaynaklarının payını arttırmak, enerji bağlamında Birliğin önde gelen hedefleri olarak öne çıkmaktadır.

Bu dönemde AB enerji politikasını ortaya koyan iki önemli rapor hazırlanmıştır: 2006 yılında yayımlanan "Sürdürülebilir, Rekabetçi ve Güvenli Enerji İçin Avrupa Stratejisi" (Green Paper - A European Strategy for Sustainable, Competitive and Secure Energy) başlıklı Yeşil Kitap ile 2007 yılında yayımlanan AB İçin Enerji Politikası (An Energy Policy For Europe) başlıklı rapor.

⁴⁰ EC, "Energy", <http://www.europa.eu.int/comm/energy>, (12.09.2010).

⁴¹ Söz konusu hedefler daha sonraki yıllarda yayımlanan 'Yeşil Kitap'larda da vurgulanmıştır.

⁴² Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği, "AB Enerji Politikası-Pazarın Açılması ve Ekonominin Desteklenmesi", İktisadi Kalkınma Vakfı, 2000, s. 2-3.

2006 tarihli Yeşil Kitap'ta AB'nin enerji konusunda yeni bir süreçle karşı karşıya olduğu belirtilmiş ve bu yeni dönemde altyapı yatırımlarının eskimesi sebebiyle ciddi yatırım ihtiyacının ortaya çıktığı, ithalatın ve dışa bağımlılığın arttığı, enerji bağlamında kaynak ülkelerin giderek bazı ülkeler üzerinde yoğunlaştığı, küresel enerji talebinin/rekabetinin arttığı, petrol ve doğalgaz fiyatlarının yükseldiği, küresel ısınmanın ekosistemler üzerinde çok ciddi etkilerinin olduğu ve enerji iç piyasasının etkin faaliyet gösterememesinden dolayı iç pazardan beklenen faydaların elde edilemediği ifade edilerek bu konuda ortak bir yaklaşım belirlenmesinin gerekliliği üzerinde durulmuştur.⁴³

2007 yılında Komisyon tarafından yayımlanan AB İçin Enerji Politikası başlıklı raporda ise AB'nin ilerleyen dönemde sürdürülebilirlik, arz güvenliği ve enerji sektöründe rekabet konusunda sıkıntılar yaşayabileceği ve bu konuda mevcut politikaların ihtiyaçlara yeterince cevap vermediği belirtilmiş olup iklim değişikliği ile mücadelede fosil yakıt kullanımının yarattığı sorunları azaltmayı ve büyümeyi riske etmeden, tüketicilere güvenli ve ödeme gücüne uygun enerjiyi temin etmeyi esas alan bir enerji politikası geliştirilmesine ihtiyaç bulunduğu vurgulanmıştır. Bu amaçlara ulaşılması için de,

- Enerji iç pazarının daha etkin hale getirilmesi,
- Üye ülkeler arasında petrol, doğalgaz ve elektrikte arz güvenliğinin sağlanması için işbirliğinin artırılması,
- Uzun vadeli emisyon hedeflerinin konulması ve AB Emisyon ticareti sisteminin geliştirilmesi ile
- Enerji verimliliğinin artırılması

gerektiği ifade edilmiştir.⁴⁴

Ayrıca 1 Aralık 2009 tarihinde yürürlüğe giren Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma (ABİHA) ile birlikte de ilk kez bir antlaşma metninde enerji konusuna ayrı bir başlıkta (Başlık XXI) yer verilmiştir. Antlaşma'nın 194. maddesinde Birliğin enerji politikasının, iç pazarın kurulması ve işleyişi

⁴³ CEC, “**Green Paper-A European Strategy for Sustainable, Competitive and Secure Energy**”, COM(2006) 105, (12.08.2010).

⁴⁴ CEC, “**An Energy Policy For Europe**”, Communication From the Commission to the European Council and the European Parliament, COM(2007) 1 (12.08.2010)

çerçevesinde ve çevrenin korunması ve iyileştirilmesi ihtiyacını gözönünde tutarak, üye devletler arasında dayanışma ruhu içinde dört hedefi bulunduğu vurgulanmıştır. Söz konusu maddede AB'nin enerji politikası alanındaki hedefleri, enerji pazarının işleyişinin sağlanması; Birlik'te enerji arz güvenliğinin sağlanması; enerji verimliliğinin, enerji tasarrufunun ve yeni ve yenilenebilir enerji kaynaklarının geliştirilmesinin desteklenmesi, enerji ağlarının birbiriyle bağlantısının desteklenmesi şeklinde sıralanmıştır. Öte yandan ilgili Antlaşma'nın enerji alanında getirdiği bir diğer yenilik de Birlik ve üye devletler arasında paylaşılan yetkinin enerji alanında da uygulanması olmuştur (ABİHA madde 4).

B. Avrupa Birliği'nin Enerji Politikasının Temel İlkeleri, Prensipleri ve Amaçları

Günümüzde AB enerji politikasının üçlü saçayağında ciddi sorunların yaşandığı bilinmektedir. Şüphesiz bu sorunlardan ilki, arz güvenliğinin sağlanmasının giderek daha önemli ve daha zor bir konu haline gelmesidir. 1973 Yom Kippur Savaşı ve 1979 İran Devrimi ile ortaya çıkan petrol krizlerinden bu yana Avrupa ekonomisi, enerji tüketiminden daha hızlı büyüme sağlamış olsa da Birliğin enerji talebi ve dolayısıyla ithalat bağımlılığı hızla artmaktadır. Diğer taraftan hala daha gerçek anlamda bir AB enerji iç pazarının oluşturulamamış olması da, AB enerji politikasındaki önemli konulardan biri olarak öne çıkmaktadır. Elbette küresel ısınmaya yol açan çevre kirliliği ile mücadelede fosil yakıt tüketiminin oynadığı büyük rol de hem Birlik bağlamında hem de küresel düzlemde çözüm bekleyen bir başka sorun alanı olarak dikkati çekmektedir. Bu çerçevede AB enerji politikası temel olarak üç ana prensibe dayandırılmış olup; söz konusu prensipler şunlardır:⁴⁵

- Doğalgaz ve elektrik sektörlerinde bütünüyle entegre olmuş, rekabete açık ve şeffaf bir iç pazarın kurulması
- Enerji arz güvenliğinin sağlanması
- Çevrenin korunması ve küresel iklim değişikliği ile mücadele

⁴⁵ Arzu Yorcan, "Avrupa Birliği'nin Enerji Politikası ve Türkiye'ye Etkileri", **Bilge Strateji**, Cilt 1, Sayı 1, Güz 2009, s. 25.

Bu üç ana prensibe ek olarak, temiz enerji teknolojilerine yatırımların yapılması için düzenlemeler gerçekleştirmek; enerji sektöründe ortak bir dış politika oluşturmak ve enerji kullanımında verimliliğin ve tasarrufun artırılması gibi prensipler de AB enerji politikasına şekil veren etmenler olarak belirtilmelidir.

1. Avrupa Birliği Enerji İç Pazarının Oluşturulması

AB için ortak bir enerji pazarı kurma serüveni, kuşkusuz Birliğin de milat taşı olan ve AKÇT'nin kurulmasını sağlayan 1951 Paris Antlaşması ile başlamaktadır. Nitekim bu Antlaşmadan itibaren üye devletler arasında kömür ticaretindeki kısıtlamalar kaldırılmış; aynı zamanda enerji piyasasında rekabetçi bir yaklaşımın da ilk örneği oluşturulmuştur.

Aslında hâlihazırda Birlik düzeyinde enerji iç pazarının tam anlamıyla kurulması hususunda gerek kömür gerekse petrol sektörlerinde bir sorun görünmemektedir. Ancak doğalgaz ve elektrik sektörlerinde ciddi sorunların bulunduğu düşünülmektedir. Nitekim AB de bu sorunlarla baş edebilmek için 1980'lerden itibaren özellikle bu iki sektörde bir enerji iç pazarı kurmayı hedeflemiştir. Bir başka deyişle, bu sektörlerde tamamı entegre edilmiş, şeffaf, etkin ve rekabetçi bir ortak pazarın kurulması için her iki sektörde de serbestleşmenin sağlanması, mevcut arz ağlarının güçlendirilmesi ve bunlara yenilerinin ilave edilmesi, etkili bir talep ve kriz yönetiminin geliştirilmesi hususlarına önem verilmiştir.

Bu çerçevede Avrupa'da doğalgaz ve elektrik sektörlerinde serbestleşme rüzgârları ilk olarak 1990'lı yılların ikinci yarısında esmeye başlamış; Komisyon tarafından yürürlüğe konan 1996 Elektrik ve 1998 Doğalgaz Direktifleri de bu konudaki başlangıcı oluşturmuştur. Genel olarak bu direktiflerde; dikey entegre edilmiş tekeli piyasalardaki üretim, taşıma ve dağıtım gibi faaliyetlerin ayrıştırılması, şebekelere ulaşım ve piyasaların rekabete açılması gibi kriterler üzerinde durulmuştur. 2000 yılı sonrasında ikinci kez yayımlanan direktiflerle bu amaçlar yenilenmiş ve eksik konular üzerinde durularak rekabetin tam olarak sağlanması üzerine yoğunlaşmıştır. Bu direktiflerle 2007 yılına kadar tüm üyelerin elektrik ve gaz sektörlerinin rekabete tam olarak açılması istenmiştir.

Hâlihazırda her iki sektör de neredeyse tamamen rekabete açılmış olmasına rağmen, özellikle elektrik sektöründe sorunların hala devam ettiği görülmektedir. Elektrik sektöründe mevcut üretim şirketlerinin hâkim piyasa payları, ücret tarifelerinin belirlenmesinde uyum sağlanamaması ve düzenlemeyle ilgili kriterlerin tüm üye devletlerde tam olarak yerine getirilememesi gibi problemler çözülmeyi bekleyen konular olarak öne çıkmaktadır.

Tüm bu problemlere rağmen doğalgaz ve elektrik sektörlerinde Topluluk adına önemli başarılarla da imza atılmıştır. Örneğin, her iki sektörde de serbestleşmenin sağlanmasıyla tüketiciler elektriklerini ve doğalgazlarını kimden alacaklarına kendileri karar verebilmekte, daha iyi hizmet görmekte ve düşük fiyatlara gaz ve elektrik satın alabilmektedirler.

Öte yandan AB açısından tek bir elektrik ve doğalgaz pazarı kurulması için söz konusu piyasaların serbestleşmesi kadar önemli olan bir başka olgu da her iki piyasadaki şebekelerin entegrasyonudur. Esasen, elektrik ve doğalgaz sektörlerinde tamamı entegre edilmiş bir şebeke, enerji tek pazarı kurulmasında ve pazarın etkin işleminde son derece önem taşımaktadır. Bu nedenle AB başından itibaren enerji piyasalarını bütünleştirmeye çalışmaktadır. Ancak, üye devletlerin enerji sektörlerinin yapısı farklı olduğundan dolayı bunu hala tam anlamıyla başarabilmiş değildir. AB, pazar entegrasyonunu sağlayabilmek için TEN-E (Trans Avrupa Enerji Ağları) adında bir proje geliştirmiş olup, söz konusu proje çerçevesinde sadece üye devletlerin elektrik ve doğalgaz sektörlerini birleştirmek değil aynı zamanda Birliğe komşu Güneydoğu Avrupa ülkelerinin, Kuzey Afrika ülkelerinin ve Rusya'nın elektrik sektörleri ile yine aynı devletlerin de içinde bulunduğu Hazar Bölgesi, Orta Asya ve Ortadoğu ülkelerinin doğalgaz sektörlerinin Birliğe entegre edilmesi yoluyla entegrasyonda daha geniş hedeflere ulaşılması amaçlanmıştır.⁴⁶ Ancak söz konusu proje bağlamında bir takım başarılar elde edilmişse de henüz istenilen hedeflere ulaşamamıştır. Bunun için yatırımlar devam etmekte olup çalışmalar sürdürülmektedir.

Bu çerçevede Birliğin son dönemlerde üzerinde önemle durduğu bölge ise Güneydoğu Avrupa Bölgesi'dir. Birlik burada bütünleştirilmiş bir bölgesel elektrik

⁴⁶ **Ibid.**, s. 32.

ve gaz pazarı kurmak ve bu pazarları kendi enerji iç pazarına entegre etmek amacıyla 1 Temmuz 2006 tarihinde bölge ülkeleriyle (Arnavutluk, Bosna-Hersek, Hırvatistan, Makedonya, Sırbistan, Karadağ ve Kosova) Enerji Topluluğu Antlaşması imzalamıştır. AB bu Antlaşma ile sadece Güneydoğu Avrupa ülkelerinin kendi enerji pazarıyla bütünleşmesine değil, aynı zamanda Ortadoğu ve Hazar Bölgesi'nin de kendi iç pazarıyla entegre olmasına zemin hazırlamaya çalışmaktadır.⁴⁷

AB, elektrik ve doğalgaz sektörlerinde entegrasyonu sağlayabilmek için INOGATE (Avrupa'ya Devletlerarası Petrol ve Doğalgaz Taşımacılığı), EURO-MED (Avrupa-Akdeniz Ortaklığı), SEERF (Güneydoğu Avrupa Enerji Düzenleyici Formu) gibi bir takım inisiyatifler de geliştirmiş olup bunlar aynı zamanda TEN-E projesini hızlandırma amacına da hizmet etmektedir.

Diğer taraftan AB açısından tek bir elektrik ve doğalgaz iç pazarı kurulması için söz konusu piyasaların serbestleşmesi ile entegrasyonunun sağlanmasının yanısıra etkin bir kriz yönetimine sahip olmak ve enerji talebine yön verebilmek de oldukça önemlidir. Zira etkili bir kriz ve talep yönetimi, enerji piyasasının etkin işleyişi için hayati önem taşımaktadır. Kriz yönetiminde gerekli olan husus, olası bir enerji kesintisine karşı acil durumlarda stok tutma sistemlerine sahip olmaktır. AB'nin geliştirdiği petrol ve doğalgaz stok tutma sistemleri, Birliği yaşanacak bir arz problemine karşı korumaktadır. Komisyon'un 2002'de aldığı bir kararla üye ülkelerin petrol için stok tutma süresi 120 günlük tüketime eşdeğer olarak belirlenmiştir. Ayrıca her üye ülkede bir stok tutma kurumunun kurulması da zorunlu hale getirilmiştir. Hâlihazırda AB'nin ortalama petrol stoku tutma süresi 114 gündür. Doğalgazda ise üye devletlerin 60 günlük tüketime eşdeğer stok tutma zorunluluğu bulunmakla birlikte şu anda ortalama depolama süresi 50 gündür.⁴⁸ Dolayısıyla hem petrol hem de doğalgazın depolarda ortalama tutulma süreleri Komisyon'un belirlediği hedef rakamlara oldukça yakın görünmektedir. Bu nedenle olası bir kriz anında piyasaların ilk etapta çok fazla risk altına girmesi beklenmemektedir. Ayrıca Komisyon, üye devletlerin birbirlerinin depolarını

⁴⁷ Enerji Topluluğu'na Türkiye de gözlemci olarak katılmakta olup, üyelik görüşmelerine 9 Eylül 2009 tarihi itibarıyla başlanmış bulunmaktadır.

⁴⁸Arzu Yorğan, “**Energy Security of the European Union**”, Tischner European University Publications, Polonya, 2006, s.65.

kullanabilmesi yönünde de bir kolaylık sağlamıştır. Yani, olası acil bir durumda isteyen ülke bir başka üye devletin deposunu kullanabilme imkânına sahiptir. Bu da kriz yönetiminde ortak bir politikanın geliştiğini göstermesi açısından önemli bir husus olarak değerlendirilmektedir.

Talep yönetimine bakıldığında ise, AB’de enerji verimliliğinin ve tasarrufunun artırılması yönünde ciddi yatırımlar yapıldığı görülmektedir. Zira enerji tasarrufunun sağlanması ve enerji kullanımında verimliliğin artırılması, enerjiye olan talebi azaltacağından, dışa bağımlılığı düşürecek ve böylelikle hem enerji piyasasının daha etkin işlemesi sağlanmış olacak hem de arz güvenliğinin kontrol altına alınmasına yardımcı olunacaktır.

Avrupa Komisyonu’nun yayımladığı “Enerji Arzı için Avrupa Stratejisine Doğru” başlıklı Yeşil Kitap’ta enerjide talep yönetimine ilişkin altı çizilen üç nokta şunlardır⁴⁹:

- AB dış enerji kaynaklarına gitgide daha bağımlı hale gelmekte, AB genişlemesi de bu gidişata katkı yapmaktadır. Şu anki öngörülere göre önlemler alınmazsa günümüzde %50 seviyesinde olan ithalata bağımlılık, 2030 yılında %68 seviyesine ulaşacaktır.
- Günümüzde AB’de sera gazı emisyonu yükseliştedir. Bu durum iklim değişiklikleri için önlem almayı güçleştirmekte ve Kyoto Protokolü taahhütlerini karşılamayı zorlaştırmaktadır. Bunlara ek olarak, Kyoto Protokolü’ndeki taahhütler iklim değişimine karşı atılacak ilk adım olarak kabul edilmeli ve iklim değişimi ile olan savaşın uluslararası toplumun içinde yer aldığı uzun süreli bir mücadele olduğu gözönünde bulundurulmalıdır.
- AB’nin enerji arzını etkileme kapasitesi sınırlıdır. Konuyu talep yönünden değerlendirecek olursak temel olarak yapılarda ve ulaşımda enerji tasarrufunun desteklenmesi yoluyla AB’nin etkin olabilmesi mümkündür.

⁴⁹ İktisadi Kalkınma Vakfı(İKV), <http://www.ikv.org.tr/pdfs/5b42999e.pdf>, (16.05.2011).

Bu çerçevede AB’de enerji talep yönetimi, “yapılar, sanayi ve ulaştırmada RUE (Enerjinin Rasyonel Kullanımı)”, “ısı ile güçte de kojenerasyon”⁵⁰ yoluyla yürütölmektedir.

Bununla birlikte, tüm çabalara rağmen elektrik ve doğalgaz sektörlerinde Birlik düzeyinde bir takım sorunlar da devam etmektedir. Üye devletlerin mevcut kurumlarının işlevleri ile enerji piyasalarına müdahale yöntemlerindeki farklılıklar, birçok üye ülkenin elektrik piyasasında hala tekelci şirketlerin var olması, Birlik içindeki mevcut şebeke sistemlerinin kapasite olarak yetersiz olması ve komşularıyla olan bağlantılarında alt yapı yetersizliği gibi nedenler, etkin işleyen bir enerji iç pazarının oluşumu önünde hala birer engel olarak durmaktadır.

2. Avrupa Birliği’nde Enerji Arz Güvenliğinin Sağlanması

AB toplam enerji talebinin her geçen gün artması, buna karşılık yerli üretimin azalış trendine girmiş olması, kuşkusuz Birliğin enerji arz güvenliğini tehdit eden bir husustur. Ayrıca dış kaynaklara olan talebin hızla artışa geçmesi ve bu kaynakların kesintisiz bir şekilde kendi enerji pazarına ulaştırılması zorunluluğu da Birliği arz güvenliği için tedbir almaya zorlamaktadır.

Topluluk içinde enerjide arz güvenliği sorunu ilk kez 1973 ve 1979 petrol krizleriyle gündeme gelmiştir. 1990’ların başında ise SSCB’nin parçalanması, Körfez Savaşları ve 11 Eylül olayları, küresel enerji güvenliğinin yanısıra Birliğin arz güvenliğini de etkileyen önemli gelişmeler olarak öne çıkmıştır. Öte yandan 2006 yılının ilk günlerinde gerçekleşen ve bu tarihten itibaren hemen her yılbaşında tekrarlanarak neredeyse bir gelenek haline gelen Rusya-Ukrayna doğalgaz krizleri de, Birliğin enerji arz güvenliği sorunun ne kadar ciddi olduğunu bir kez daha göstermiştir. Bilindiği üzere, RF ile Ukrayna arasında yaşanan bu krizler sadece Ukrayna’yı değil birçok Avrupa ülkesini de etkilemiş ve kısa süreliğine de olsa birçok üye devletin doğalgazında önemli kesintilerin meydana gelmesine neden olmuştur. Bu krizlerle AB, enerji tedarikinde Rusya’ya yüksek oranda bağımlı

⁵⁰ Primer yakıt rezervlerinin azaldığı ve global rekabetin arttığı günümüz ortamında enerji girdilerinde süreklilik, kalite ve asgari maliyetleri sağlamak, kaçınılmaz olmuştur. Bu anlamda kojenerasyon günümüz çağdaş "enerji yönetimi" teknikleri içinde ön sıralarda yer almaktadır. Kojenerasyon kısaca, enerjinin hem elektrik hem de ısı formlarında aynı sistemden beraberce üretilmesidir. Bu birliktelik, iki enerji formunun da tek tek kendi başlarına ayrı yerlerde üretilmesinden daha ekonomik neticeler oluşturmaktadır.

olmasının kendisi için yüksek risk taşıdığını kavramış ve alternatif tedarikçi ve transit ülke arayışına girmiştir.

Birliğin genişleme politikası da arz güvenliğine ilişkin politikaları etkileyen önemli bir faktör olmuştur. Bu noktada özellikle Birliğin son iki genişleme dalgası içinde üyeliğe kabul ettiği ülkelerle dışa bağımlılığı, bilhassa da tek kaynağa yani Rusya'ya olan bağımlılığı artmıştır. Nitekim üye sayısının 27'ye çıkmasından sonra doğalgazda Rusya'ya olan bağımlılık %15 daha artmıştır. AB-15 Rusya'ya %19 bağımlı iken, AB-27 %34 bağımlı hale gelmiştir.⁵¹ Kuşkusuz doğalgazda dışa bağımlılığı arttıran diğer bir faktör de Birlik sınırları içerisinde doğalgaza olan talebin artmasıdır. Kolay kullanımı, diğer fosil yakıtlara göre daha az CO₂ emisyonu içermesi, elektrik üretiminde daha fazla tercih edilmesi gibi nedenler talebin bu şekilde artmasında etkili olmuştur.

Diğer taraftan küresel anlamda artan enerji fiyatları, Birliğin hala çok bölümlenmiş bir enerji iç pazarına sahip oluşu, üye ülkelerin ulusal enerji politikalarını sürdürmeye devam etmeleri ve AB düzeyinde ortak bir enerji politikası geliştirilememesinin yanısıra Çin, Hindistan, Latin Amerika ülkeleri başta olmak üzere gelişmekte olan ekonomilerin küresel talep üzerindeki artan baskıları ve üretici bölgelerde devam eden siyasi istikrarsızlıklar, pazar payı yüksek olan Rusya'nın izlediği agresif enerji politikası ve altyapılara yönelik artan terörist saldırı riski gibi dış faktörler de Birliğin arz güvenliğini tehdit eder hale gelmiştir. Enerji arz güvenliğini tehdit eden tüm bu gelişmelere karşılık AB,

- Çoklu boru hatları inşa edip güzergâh çeşitliliği yaratmaya çalışarak,
- İkili ve çoklu programlar kurup üretici ve transit ülkeler arasındaki iletişimi güçlendirerek,
- Üretici ve boru hatlarının geçtiği coğrafyaların istikrara kavuşması için bir takım inisiyatifler geliştirerek,
- Doğalgaz ve elektrik sektörleri için hedeflediği alanlarda şebeke ağlarını bir an önce devreye sokarak,
- Enerji kaynaklarında verimliliği ve tasarrufu arttırarak,

⁵¹ EC, “**Market Observatory for Energy**”, Directorate-General for Energy, June 2011, s. 9-10.

- Gerek üye devletlerin enerji altyapılarının gerekse de üretici ülkelerin altyapılarının modernizasyonu ve rehabilitasyonu için yatırımlar yaparak,
- Öncelikler tespit edip arz güvenliğini garanti etmeye çalışarak,
- İleri teknoloji üretimi için gerekli AR-GE çalışmalarına yatırımları teşvik ederek

çeşitli çözümler üretmeye çalışmaktadır.

3. Avrupa Birliği'nde Çevrenin Korunması ve Küresel İklim Değişikliği ile Mücadele

Birlik bünyesinde salınan CO₂ emisyonlarının %95'inin fosil yakıtlardan kaynaklanması sebebiyle çevrenin korunması başlığı, AB enerji politikalarında önemli bir yer tutmaktadır. Bu bağlamda temiz enerji teknolojileri geliştirmek, yenilenebilir enerji kaynaklarının birincil tüketimdeki payını yükseltmek, enerji verimliliğini arttırmak, daha az CO₂ emisyonu salan yakıtlar tercih etmek gibi hedefler Birliğin enerji politikalarının temelinde yer almaktadır. Öte yandan söz konusu hedefler Birliğin Kyoto Protokolü'nde kabul ettiği kriterlerin yerine getirilmesi için de bir gereklilik olarak öne çıkmaktadır. Zira Kyoto Protokolü'ne göre Birliğin 2008-2012 yılları arasındaki sera gazı emisyonlarının, 1990 yılı seviyesi altına çekilerek %8 oranında düşürülmesi gerekmektedir. Yine 2020 yılına kadar enerji verimliliğini %20 arttırmak, yenilenebilir enerjilerin toplam birincil enerji tüketimi içindeki payını %20'ye çıkarmak ve son olarak da CO₂ emisyon oranını en az %20 düşürmek gibi hedefler de Birlik çapında belirlenmiştir. Nitekim AB sahip olduğu kömür rezervlerine rağmen CO₂ emisyon oranlarını düşürebilmek amacıyla, daha az emisyon salınmasına neden olan doğalgazı tercih etmek durumunda kalmakta ve bu durum da Birliğin doğalgaza olan talebini her geçen gün arttırmaktadır. Bu da hâlihazırda doğalgaz ihtiyacının yarısından fazlasını ithal etmek zorunda olan AB'nin gittikçe daha fazla dışa bağımlı olacağı anlamına gelmektedir.

Dolayısıyla Birliğin çevreyi koruma hedefi, enerji politikalarını da etkilemektedir. Ayrıca Birliğin çevreyi koruma anlamında önem verdiği diğer bir konu olarak öne çıkan denizlerdeki tanker trafiğini azaltma hedefi de Birlik

bağlamında petrolün ve doğalgazın boru hatlarıyla taşınmasına ilişkin projelere ağırlık verilmesine neden olmaktadır.

C. Avrupa Birliği'nin Enerji Politikasını Destekleyici Programlar

Gerek AB ülkelerinde, gerekse tedarikçi dış ülkelerde; enerji politikalarının gelişimi ve güçlendirilmesinin teşvik edilmesi amacıyla çeşitli programlar geliştirilmiştir. Bunlardan en yaygın olanı “Avrupa İçin Akıllı Enerji Programı”dır. Ancak bu programın dışında ve farklı zaman dilimleri içerisinde geçerliliğini koruyan AB'nin enerji politikalarını destekleyici başka programların da bulunduğu belirtilmelidir. Bu programlar ile yenilenebilir enerji kaynaklarının teşviki, enerji verimliliğinin sağlanması, ulaşımda rasyonel enerji kullanımı, gelişmekte olan ülkelerde enerji politikalarının gelişiminin desteklenmesi ve sürdürülebilir enerjinin sağlanması gibi hedeflere ulaşılması amaçlanmıştır.⁵²

1. ETAP (Multiannual Programme of Studies, Analyses, Forecasts and Other Related Work in The Energy Sector)⁵³

Enerji sektörüne ilişkin bir dizi önlemleri ve düzenlemeyi içeren ETAP Programı, 14 Aralık 1998 tarihinde alınan bir Konsey Kararı'na (1999/22/EC) istinaden uygulamaya konulmuştur. Programın uygulandığı 1998-2002 yılları arasında 5 milyon Avro'luk bir bütçe öngörülmüştür. 2002 yılında biten ETAP Programı “Avrupa İçin Akıllı Enerji” adında başka bir programa entegre edilmiştir.

ETAP Programı ile arz güvenliğinin sağlanması, çevrenin korunması, serbest işleyen bir piyasada rekabetçilik unsurunun artırılması hedeflerine ulaşabilmek için Birlik için enerji konusunda ortak bir yaklaşımın geliştirilmesine ihtiyaç duyulduğu tespitinden hareketle enerji alanında bir dizi öngörü, analiz ve değerlendirme çalışmasının yapılması amaçlanmıştır. Aynı zamanda enerji alanında yayımlanan raporlar, üye devletlerin enerji politikalarının uyumlaştırılması çabalarına katkı sağlamak için düzenlenen çalıştaylar ve seminerler de ETAP Programı'nın temelini teşkil etmiştir.

⁵² Meral Tecer, **AB ve Türkiye Sorular-Yanıtlar**, TODAİE Yayınları, Ankara, 2007, s.121.

⁵³ EC, “**Energy Framework Programme-ETAP**”, http://ec.europa.eu/energy/intelligent/index_en.html, (29.11.2010).

2. CARNOT (Programme For Promoting The Use of Clean Technologies For Solid Fuels)⁵⁴

1999/22/EC sayılı Konsey Kararı'na dayanan CARNOT Programı ile temiz ve etkin katı yakıt kullanımını teşvik eden bir faaliyet planı kabul edilmiştir. Böylece karbondioksit emisyonunun sınırlandırılması ve varolan en iyi teknolojilere uygun maliyetlerle ulaşılması amaçlanmıştır. 1998-2002 yılları arasında 3 milyon Avro harcanan program, 2003 yılından itibaren “Avrupa İçin Akıllı Enerji” Programı'na dâhil edilmiştir.

Daha temiz ve etkin yakıt kullanımının Avrupa düzeyinde yaygınlaştırılması için geliştirilen CARNOT Programı'nın uygulanma safhasında Uluslararası Enerji Ajansı, Dünya Kömür Enstitüsü, Ulusal Enerji Ajansları ve Dünya Bankası gibi pek çok kurumla işbirliği yapılmış; ulusal düzeyde, Birlik düzeyinde ve uluslararası toplum düzeyindeki aktörler arasında bilgi değişimini ve işbirliğini geliştiren programlar ile endüstriyel işbirliğini artıran programlar finanse edilmiştir.

3. AVRUPA İÇİN AKILLI ENERJİ⁵⁵

“Avrupa İçin Akıllı Enerji (2003-2006)” Programı, Kasım 2000'de Komisyon'un “Enerji: Arzın Güvenliği” adlı Yeşil Kitap tarafından taslağı oluşturulan faaliyet planı doğrultusunda uygulanmaya başlamıştır. Program ile hedeflenenler, arzın güvenliğinin güçlendirilmesi, iklim değişikliği ile mücadele ve Avrupa sanayini rekabete teşvik etmek olarak açıklanmıştır. “Avrupa İçin Akıllı Enerji (2003-2006)” Programı ile yenilenebilir enerji, enerji etkinliği, ulaşımın enerji cephesi ve bunların uluslararası teşviki alanlarında ulusal, bölgesel ve yerel girişimlere mali destek sağlamak amaçlanmaktadır.

AB'nin mali yardımlarından yararlanacak olan girişimler AB piyasasının canlandırılmasına ek olarak çeşitli konuları da amaç edinmelidir. Bu konular arasında, enerji verimliliğinin her yıl %1 oranında artırılması, yenilenebilir enerji tüketiminin 2010 yılına kadar %6'dan %12'ye yükseltilmesi, yine 2010 yılına kadar yenilenebilir

⁵⁴ EC, “**News-Council Adopts The Carnot Programme For Solid Fuels**”, http://cordis.europa.eu/fetch?CALLER=EN_NEWS&ACTION=D&DOC=155&CAT=NEWS&QUERY=011b0805ec0e:30a2:22120b39&RCN=11930 ,(02.12.2010).

⁵⁵ İktisadi Kalkınma Vakfı, “**Avrupa Birliği'nin Enerji Politikası**”, İKV Yayınları 15 Soruda 15 AB Politikası Serisi, İstanbul, 2003, No: 13, s. 8.

kaynaklar yoluyla sağlanan elektrik üretiminin %22,1 seviyesine çıkarılması, kojenerasyon yoluyla gerçekleştirilen elektrik üretiminin artırılması ve Kyoto'da belirlenen mekanizmaların teşvik edilmesi bulunmaktadır.

AB tarafından geliştirilen enerji politikalarının uygulanmasının desteklenmesi çeşitli Topluluk programları ile mümkün olmaktadır. Birliğin enerji politikalarının ve programların hayata geçirilmesi için 2003-2006 döneminde 215 milyon Avro'luk bir bütçe öngörülmüştür. Avrupa İçin Akıllı Enerji 2003-2006 Programı dört faaliyet alanında şu alt programlar temelinde yapılandırılmıştır:

3.1. ALTENER II (Programme For The Development of Renewable Energy)^{56 57}

İlk çalışmaları 1998 yılında başlatılan ALTENER II Programı'nın temelini, Avrupa Komisyonu'nun özellikle su ve rüzgârdan yenilenebilir enerji elde edilmesi hedefi oluşturmaktadır. Yenilenebilir enerji, CO₂ salımının azaltılması konusunda önemli rol oynamaktadır. Tanım olarak yerel bir enerji türü olan yenilenebilir enerjinin geliştirilmesi, endüstriyel gelişimi düşük düzeyde olan bölgelerde istihdamı artırmanın yanısıra ekonomik ve sosyal bütünleşmenin sağlanması açısından da büyük önem arz etmektedir. ALTENER II Programı, Birliğin yenilenebilir enerji konusundaki faaliyetlerini genişletmiş ve Beyaz Kitap "Gelecek için Enerji: Yenilenebilir Enerji Kaynakları" tarafından taslağı hazırlanmış olan Topluluk Stratejisi ve Faaliyet Planı'na da büyük katkı sağlamıştır.

ALTENER II'nin amaçları arasında yenilenebilir kaynakların potansiyelini geliştirmek amacı ile alınmış olan tedbirlerin uygulanması ve tamamlanması; yenilenebilir enerji pazarındaki ürünlerin ve araçların uyumlaştırılması; yatırımcıların güvenini artıracak olan altyapı çalışmalarına destek verilmesi ve uluslararası, ulusal, bölgesel, yerel düzeyde bilgi ve koordinasyonun geliştirilmesi; yenilenebilir enerji kaynaklarından elde edilen enerjinin işlevsel kapasitesinin artırılması ve Birliğin yenilenebilir enerji stratejisinin uygulanması hususları yer almıştır.

⁵⁶ Özgür Tonus, "Genişleyen AB'nin Enerji Politikaları ve Türkiye", Müzakere Sürecinde Türkiye AB İlişkileri Uluslararası Sempozyumu, 21- 23 Eylül 2004, s.8-9.

⁵⁷ Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği, "AB Enerji Politikası-Pazarın Açılması ve Ekonominin Desteklenmesi", İktisadi Kalkınma Vakfı, 2000, s. 9.

3.2. SAVE (Programme For The Energy Efficiency)⁵⁸

1991 yılında başlatılan SAVE Programı ile sanayide, ticarete ve ulaşım sektöründeki enerji tüketiminde tasarruflu davranılması teşvik edilmiştir. Söz konusu program enerjinin etkin bir biçimde kullanılması ve enerji tasarrufunun teşvik edilmesi konusunda teknolojik olmayan faaliyetlerin temel odağı konumunda bulunmaktadır. Birlik, SAVE Programı çerçevesinde, siyasi önlemlerin geliştirilmesi, bilgilendirme çalışmalarının yapılması, yerel ve bölgesel enerji yönetimine ilişkin pilot faaliyetlerin organize edilmesi yoluyla enerjinin etkin bir şekilde kullanılmasını sağlamayı amaçlamıştır.

İlk SAVE Programı 1991-1995 yılları arasında, ikinci SAVE Programı ise 1996-2000 yılları arasında uygulanmıştır. Şubat 2000’de SAVE, 1998-2002 yıllarını kapsayan beş yıllık Enerji Çerçeve Programı ile bütünleştirilmiştir. SAVE Programı, 9 Nisan 2002 tarihinde “Avrupa İçin Akıllı Enerji” Programı’na dâhil edilmiştir.

3.3. COOPENER (Community Cooperation with Developing Countries)⁵⁹

Bu program, uluslararası alanda enerjinin etkin kullanımını ve yenilenebilir kaynaklar aracılığıyla enerji arzının sağlanmasını teşvik etmektedir. 2003-2006 yıllarını kapsayan programın bütçesi 17 milyon Avro olarak belirlenmiştir.

3.4. STEER (Energy Aspects of Transport)⁶⁰

‘Ulaştırmada enerji’ isimli yeni bir faaliyet alanı oluşturan STEER Programı, ulaştırma alanında enerji kaynaklarının verimli kullanılmasını amaçlayan ve aynı zamanda doğayı koruyan projeleri kapsayan bir programdır. 2003-2006 yıllarını kapsayan program için 32 milyon Avro’luk bir bütçe tahsis edilmiştir.

⁵⁸ **Ibid.**, s.10.

⁵⁹ EC, “Coopener Energy Services For Poverty Alleviation In Developing Countries”, http://ec.europa.eu/energy/intelligent/library/doc/ka_reports/subsaharan_africa.pdf, (10.05.2011)

⁶⁰ EC, “Intelligent Energy-Europe 2003-2006, Global Work Programme For The Years 2003-2006”, http://ec.europa.eu/energy/intelligent/call_for_proposals/doc/eie_work_programme_2003-06.pdf, (10.05.2011).

3.5. SURE (A Specific Programme of Actions in The Nuclear Sector)⁶¹

Enerji Çerçeve Programı'nı tamamlayıcı bir niteliğe sahip olan ve nükleer sektördeki faaliyetler üzerine yoğunlaşmış bir program olan SURE'da, radyoaktif maddelerin taşınması alanında nükleer güvenlik teknolojileri ve problemleri önplana çıkmıştır. Bu bağlamda radyoaktif materyallerin güvenli bir şekilde taşınabilmesi için 1998-2003 yılları arası dönemde uygulamaya geçirilmesi hedeflenen bir takım öncelikler belirlenmiştir. Bu öncelikler ulaşım düzenlemelerinin revizyonu ile aday ülkelere ve yeni bağımsız olan ülkelere teknik yardımları da kapsamıştır.

3.6. INOGATE (Interstate Oil and Gas Transport to Europe)⁶²

Enerjide büyük ölçüde dışa bağımlı olan AB'nin enerji arz güvenliğini sağlamak amacıyla 1995 yılında geliştirilen bu program ise ülkelerarası işbirliği geliştirilerek yeni doğalgaz ve petrol botu hatları projelerinin desteklenmesini hedeflemektedir. Esasen INOGATE programı, AB enerji politikalarını destekleyen programlar içerisinde, AB enerji stratejilerinin belirlenmesi açısından öne çıkan en önemli programdır.

HARİTA 5 INOGATE

Kaynak: <http://www.inogate.org>

⁶¹ EC, “A Specific Programme of Actions in The Nuclear Sector”, http://www.europe.eu.int/comm/energy/nuclear/transport/index_en.htm, (09.11.2010).

⁶² EC, “Interstate Oil and Gas Transport to Europe” http://www.inogate.org/en/participating/signatory/document_view, (07.11.2010).

INOGATE Programı kapsamında 31 Aralık 1999 tarihinde AB ile Arnavutluk, Azerbaycan, Beyaz Rusya, Bulgaristan, Ermenistan, Gürcistan, Hırvatistan, Kazakistan, Kırgızistan, Letonya, Makedonya, Moldova, Özbekistan, Romanya, Slovakya, Tacikistan, Türkiye, Türkmenistan, Ukrayna ve Yunanistan arasında INOGATE şemsiye anlaşması imzalanmış ve 17 Şubat 2001 tarihinde de yürürlüğe konulmuştur.

Esasen INOGATE programı kapsamındaki projeler aracılığıyla, AB'nin enerjide özellikle Rusya'ya karşı tek taraflı bağımlılığını bertaraf etmek için geliştirdiği stratejilerin desteklendiği ifade edilebilir. Dolayısıyla enerji arz güvenliği ve enerji çeşitliliği, bu tür boru hattı projeleriyle güvence altına alınmaya çalışılmaktadır. INOGATE Programı'nın kapsamı içerisine giren boru hattı projeleri arasında, Odessa-Brody-Gdansk, Burgaz-Dedeağaç, Türkiye-Yunanistan-İtalya, Bakü-Tiflis-Erzurum Boru Hattı Projeleri yer almaktadır. Büyük oranda TACIS (Technical Assistance to the Commonwealth of Independent States) Çerçeve Programı tarafından finanse edilen, ancak üye ülkelerin de katkıda bulunduğu INOGATE Programı'nın, AB'nin 2007-2013 bütçesinde "Avrupa Komşuluk ve Ortaklık Aracı" kapsamında yer almasına karar verilmiş ve üye ülkelerin katkı payları artırılmıştır.

4. TRACECA (Transport Corridor Europe-Caucasus-Asia)⁶³

1993 Mayıs ayında Kafkasya'dan üç ülke ile Orta Asya'nın beş ülkesinin katılımıyla Brüksel'de bir konferans düzenlenmiştir. Bu ülkelerin ticaret ve ulaştırma bakanları ile AB yetkililerinin bir araya geldiği söz konusu konferansta Avrupa'dan, Karadeniz üzerinden Kafkasya'ya ve Hazar Denizi'ne, oradan da Orta Asya'ya batı-doğu ekseninde bir taşıma koridoru geliştirmek amacıyla AB finanslı bir teknik yardım programı oluşturulmuştur.

Yeni 'İpek Yolu' olarak lanse edilen TRACECA ile AB, genel olarak kuzey-güney ekseninde inşa edilmiş ve edilecek boru hatları projelerini doğu-batı eksenine döndürmeyi hedeflemektedir. Esasen 57 milyon Avro tutarında 39 teknik yardım

⁶³ EC, "Transport Corridor Europe-Caucasus-Asia (TRACECA)", http://ec.europa.eu/europeaid/where/asia/regional-cooperation-central-asia/transport/traceca_en.htm, (18.12.2010).

projesini ve 52,3 milyon Avro tutarında 14 altyapı iyileştirme yatırım projesini finanse eden TRACECA Programı ile enerji kaynaklarına sahip tedarikçi ülkelerin gelişimi amaçlanırken Avrupa'nın enerji arz güvenliği de sağlanmaya çalışılmaktadır.

HARİTA 6 TRACECA

Kaynak: <http://www.traceca.org>

5. TEN-E (Trans-European Energy Network)⁶⁴

TEN-E Programı genel olarak, uluslararası enerji bağlantı şebekelerinin kurulmasını ve elektrik ile doğalgaz şebekelerinin geliştirilmesini amaçlamaktadır. Bu bağlamda, sınırlar arasında elektrik ve doğalgaz ağlarını güçlendirerek düzenli bir elektrik ve doğalgaz akımını güvence altına almak, rekabetçi enerji pazarının gelişimine katkıda bulunmak ve aynı zamanda üye ülkeler arasında ekonomik ve sosyal uyumu sağlamak, TEN-E Programı'nın hedefleri arasında bulunmaktadır. Bu hedefler doğrultusunda söz konusu program farklı ülkelerin enerji şebekelerinin uyumunu sağlayarak, hem AB'nin güvenli genişlemesine hem de enerji arz güvenliğinin sağlanmasına yardımcı olmaktadır. Nitekim TEN-E Programı çerçevesinde bazı Akdeniz ülkeleri ile Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri ve Norveç

⁶⁴ EC, "Policy Guidelines for Trans European Networks-Energy", <http://europa.eu.int/comm/energy/ten-e/en/policy.html>, (19.12.2010).

arasında bağlantılar yapılmıştır. Örneğin; CENTREL elektrik şebekesi Polonya, Çek Cumhuriyeti, Slovakya ve Macaristan'ı kapsamakta olup Avrupa Elektrik Şebekesi UCPTTE'ye bağlanmıştır.

6. SYNERGY (Programme For An International Energy Cooperation)⁶⁵

SYNERGY, Avrupa Komisyonu Enerji ve Ulaştırma Genel Müdürlüğü tarafından yönetilen bir işbirliği programıdır. AB ile üye olmayan ülkeler arasında, AB'nin enerji politikasının katılımcılara fayda sağlaması amacı ile işbirliği faaliyetlerinin şekillendirilmesi ve uygulanması için finansman sağlamaktadır. Diğer AB programlarının aksine SYNERGY programı, AB'nin enerji politikasının dış boyutunu ele almaktadır. Teknik yardımdan ziyade bir işbirliği programı olarak tasarlanan SYNERGY'de bölgesel ve sınır ötesi işbirliklerinin geliştirilmesi hususuna vurgu yapılmaktadır. Program çerçevesinde finanse edilen projelerin en fazla %50'si Birlik fonlarından karşılanmış ve genelde proje başına 250.000 Avro'dan az olmamıştır. 1998'de geliştirilmiş olan program bilahare "Avrupa İçin Akıllı Enerji" programına entegre edilmiştir.

⁶⁵ CORDIS Archive; "Synergy, EU calls for international energy cooperation projects", <http://cordis.europa.eu/synergy/home.html>, (27.12.2010).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AVRUPA BİRLİĞİ İLE ORTA ASYA ÜLKELERİ ARASINDAKİ İLİŞKİLER

I. SOĞUK SAVAŞ SONRASI ORTA ASYA’NIN JEOSTRATEJİK KONUMUNA AB’NİN YAKLAŞIMI

Avrupalıların İpek Yolu ve büyük göç hareketleri neticesinde ticari münasebetler kurup kültürel etkileşim içerisine girdiği Orta Asya üzerinde stratejik bir hedef çerçevesinde ve uzun vadeli çıkar hesaplarına dayalı nüfuz mücadeleleri, ancak 18. yüzyılın sonunda, esas itibarıyla da 19. yüzyılda görülmeye başlanmıştır. Ağırlıklı olarak sömürgecilik yarışında üstünlüğünü korumak isteyen İngiltere ile Orta Asya’yı kendi “*hinterland*”ı olarak gören Rusya arasında “Büyük Oyun” olarak adlandırılan⁶⁶ bu mücadele, Sovyetler Birliği’nin kurulmasıyla ertelenmiş; Soğuk Savaş’ın sona ermesinden sonra da -aktörlerindeki değişime rağmen- yeniden başlamıştır. Söz konusu bu yeni rekabetin ise 19. yüzyıldaki üstünlük mücadelesine göre üç temel farklılığa sahip olduğu söylenebilir. Bu farklılıklar; dünyada artan enerji ihtiyacı çerçevesinde Orta Asya enerji kaynaklarının yükselen önemi, ABD ile Çin’in bölgede etkili yeni aktörler olarak ortaya çıkışı ve Almanya, Fransa ve İngiltere’nin iki dünya savaşı ardından, üçüncü ülkelere yönelik çatışma odaklı dış politika anlayışı yerine AB çatısı altında ortak çıkarlar etrafında bir araya gelmeleri şeklinde sıralanabilir. Özellikle Avrupalı devletlerin 18 ve 19. yüzyıl boyunca birbirleri ile girdikleri koloncilik yarışında sahip oldukları iktisatların yeni işlevselci yaklaşım çerçevesinde ve AB’nin kurumsal yapısı içerisinde törpülenmesinin, içinde bulunduğumuz dönemde AB’nin Orta Asya ile ilişkilerini düzenleyen başat faktör olarak öne çıktığı belirtilmelidir.

Sovyetler Birliği’nin ardından Sovyet merkezi güvenlik sisteminin ortadan kalkması ve Orta Asya’nın yeni iç sınırlarına kavuşması ile birlikte bölgede yeni bir güvenlik algısı şekillenmiş, bilhassa 11 Eylül saldırıları ve ABD’nin Afganistan’a

⁶⁶ Lutz Kleuman, “**The New Great Game: Blood and Oil in Central Asia**”, Grove Press, New York, 2003, s.2.

müdahalesi neticesinde Orta Asya, geniş kapsamlı güvenlik sorunlarıyla önemli kriz bölgelerinden biri olarak dikkat çekmiştir. Rusya, Çin, Afganistan, Pakistan, İran ve Hazar Denizi'nin kesişim yollarında bulunması nedeniyle, hem uyuşturucu ve insan kaçakçılığı, organize suç ve terörizm gibi bir dizi sınıraşan soruna kaynaklık eden hem de bu sorunlarla boğuşan Orta Asya ülkeleri, aynı zamanda radikalleşme, su kaynaklarının paylaşımı ya da etnik temelli çatışmalara sürüklenme riski gibi spesifik bölgesel tehditlerle de karşı karşıya kalmışlardır. Dolayısıyla bölge ülkelerinin, özellikle 1997 ve 2007 küresel ekonomik krizlerin zaten zayıf olan ekonomileri üzerindeki olumsuz etkilerine bağlı olarak ortaya çıkan iç politik problemlerin yanı sıra büyük güçler arasındaki uluslararası güç mücadelelerinin meydana çıkardığı olumsuzluklar ile istikrarsızlık kaynağı olarak öne çıkan sınıraşan illegal faaliyetlerden kaynaklanan tehditlere de açık oldukları görülmektedir.

Bu noktada Orta Asya ülkelerinin her ne kadar bağımsız devletler olarak kurulmuş olsalar da, güvenlik meselelerinde büyük oranda güçlü dış aktörlerin işbirliğine duydukları bağımlılığın, önemli bir zafiyet unsuru olarak öne çıktığı belirtilmelidir. Ayrıca bu bağımlılığın bölgede Kuzey Atlantik Paktı (North Atlantic Treaty Organization-NATO) ya da Şanghay İşbirliği Örgütü (Shanghai Cooperation Organization-SCO) gibi uluslararası örgütlerin etkinliklerini arttırmasından çok, Rusya'nın tartışmasız bir biçimde (bölgedeki) ana güvenlik aktörü olarak başat rol oynamasına neden olduğu da söylenebilir. Buna karşılık Ağustos 2008'deki Gürcistan Krizi'nde de yaşandığı üzere Rusya'nın 'yakın çevre'sinde, kendi çıkarları bağlamında daha iyi ya da daha kötü bir sonuç için, askeri araçlarla hareket edebileceği net bir biçimde anlaşılırken, diğer taraftan da hâlihazırda bölgede sıklıkla görülebilen etnik ve/veya dini temelli çatışmaların, geleceğe yönelik olarak Orta Asya'da daha geniş çaplı çatışma, hatta savaş olasılıklarını gündeme taşımaya yol açmıştır. Söz konusu durum, bölgedeki güvenlik anlayışının ve üçüncü ülkelerin Orta Asya'ya yönelik stratejilerinin gözden geçirilmesi gerekliliğini de bir tercihten ziyade bir zorunluluk olarak ortaya koymuştur. Hiç kuşkusuz AB'nin 11 Eylül'den sonra edindiği derslerden biri de; çatışmanın, başarısız devletlerden, ulus ötesi temelli olarak ve giderek büyüyen bir şekilde meydana geldiği hususudur.⁶⁷

⁶⁷ John Quigley, "The European Union and Asia, Reflections and Re-orientations, Eu-Asia Relations and the Role of European Union", European Studies, CFSS Special Representatives, Hollanda, 2007, s.204.

Bu nedenle AB dış politikasının, Avrupa'yı da etkileme potansiyeline sahip bu tür bir istikrarsızlığı önlemek için söz konusu devlet ya da bölgeleri de ilgi alanına almak zorunda kaldığı söylenebilir.

II. SOĞUK SAVAŞ SONRASI AB'NİN ORTA ASYA POLİTİKASI

AB'nin Soğuk Savaş sonrası Orta Asya politikasının, bu bölgede bulunan devletlerin kendilerine has özelliklerine göre farklılıklar arz ettiği görülmektedir. Nitekim doğal kaynaklar yönünden zengin olan Kazakistan ve Özbekistan ile yürütülen ilişkiler ekonomik ve teknik işbirliği düzeyinde ve daha kurumsal bir çerçevede yürütülürken, Türkmenistan'ın dış politikadaki tutumu nedeniyle bu ülkeyle olan ilişkiler daha ziyade enerji ve ticaret ağırlıklı sürdürülmüştür. Öte yandan Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan ile tesis edilen ve odak noktası enerji temini olan ilişkilerin yanısıra enerji güvenliğini korumak adına da Kırgızistan ve Tacikistan gibi ciddi istikrar sorunları bulunan diğer Orta Asya devletleri ile de ilişkilerin geliştirilmesi ihtiyacı duyulmuştur.

AB'nin Orta Asya politikasındaki bir diğer önemli husus ise AB'ye üye olan her bir ülkenin Orta Asya'daki devletlerle, genelde siyasi veya ekonomik nedenler kaynaklı kendine özgü geliştirdiği ikili ilişkilerdir. Söz konusu ilişkiler içinde en dikkat çekici olanı ise Almanya ve Kazakistan arasında kurulmuş olup, bu durum Almanya'nın Birlik içindeki önemli konumu nedeniyle AB'nin Orta Asya politikalarını da etkilemiştir.

A. Avrupa Birliği-Kazakistan İlişkileri

Kazakistan ve AB arasındaki ilişkiler Kazakistan'ın bağımsızlığı ile birlikte başlamıştır. 1999 yılında uygulamaya konan Ortaklık ve İşbirliği Antlaşması'nda karşılıklı ticaret ve yatırımın artırılması için, Kazakistan'ın yasal düzenlemeleri ile AB'nin yasal norm ve standartları arasında uyumun sağlanması amaçlanmıştır. İki taraf arasında yapılan plânlı görüşmeler bakanlar seviyesindeki İşbirliği Komiteleri formatında gerçekleştirilmiş; aynı zamanda Kazakistan ve AB temsilcileri arasında farklı konularda alt komite toplantıları da düzenlenmiştir. Söz konusu toplantılarda, ortak ilgi alanı olan hususlar tartışılmakta olup AB'nin Kazakistan ile

işbirliğini daha ileri bir noktaya taşımaya için yapması gereken teknik yardım planları ele alınmaktadır.⁶⁸

Kazakistan'ın AB ile imzaladığı Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması'na ilaveten taraflar arasında; çelik ve tekstil ürünleri ticareti konularında da anlaşmalar mevcuttur. Bu çerçevede AKÇT ve Kazakistan arasındaki belirli çelik ürünlerinin ticaretine ilişkin anlaşma 1999 yılında yürürlüğe girmiştir. Kazakistan ve AB arasındaki anlaşmalarda bir diğer önemli başlığı ise nükleer işbirliği oluşturmaktadır. Bu konuda hâlihazırda AAET ile Kazakistan arasında imzalanan üç anlaşma bulunmaktadır. Bu anlaşmalar sırasıyla; Temmuz 1999 yılında imzalanan ve Haziran 2003 yılında yürürlüğe giren Nükleer Güvenlik İşbirliği Anlaşması, Kasım 2002 yılında imzalanan ve Nisan 2004 yılında yürürlüğe giren Nükleer Füzyon İşbirliği Anlaşması ve 5 Aralık 2006 yılında imzalanan Nükleer Enerjinin Barışçıl Kullanımına İlişkin İşbirliği Anlaşması'dır.

Bu noktada Almanya-Kazakistan arasındaki özel ilişkilere de değinmenin faydalı olacağı değerlendirilmektedir. Zira AB'nin Orta Asya ile ilişkilerine yön veren kilit konumdaki ortak olarak öne çıkan Almanya'nın Kazakistan ile arasındaki ilişkiler ekonomik çıkar ilişkilerinden çok daha fazlasını içermektedir. Nitekim Almanya-Kazakistan arasındaki ortaklık hem Berlin hem de Astana tarafından uzun vadeli bir ortaklık olarak görülmekte olup, Kazakistan'daki Alman diasporası ile bağlantılı olarak da oldukça eski ve dolaylı ilişkilere dayanmaktadır.⁶⁹ Kazakistan'a 1930'lu yıllarda yerleştirilen Almanların Sovyetler Birliği'nin son döneminde sayılarının bir milyondan fazla olduğundan bahsedilmekle birlikte bugün Orta Asya'da kalan toplam 239.000⁷⁰ etnik Alman'dan 178.000'i Kazakistan'da yaşamaktadır.⁷¹ 1990'lı yıllarda söz konusu diasporanın büyük bölümü Almanya'ya dönmüş, bu süreçte bazı kişiler de iki ülke arasında ticarî ilişkiler kurmaya çalışmış,

⁶⁸ “**The EU-Kazakhstan Cooperation**”, http://www.inco-eeca.net/media/Annex_8_-_EU_relations_with_Kazakhstan.pdf, (22.05.2011).

⁶⁹ Sebastian Peyrouse, “**Business and Trade Relationships between the EU and Central Asia**” EUCAM Watch, Working Paper, Sayı 01,2009, s.6.

⁷⁰ **Overview of Migration Trends in Europe and Central Asia 1990-2004**, World Bank 2010, s.35-37.

⁷¹ **Kazakhstan: Political Relations**, http://auswaertiges-amt.de/diplo/en/Laenderin_formati_onen/01-Laender/Kasachstan.html, (15.11.2010).

ekonomi alanında faaliyet gösteren araçlar haline gelmiştir.⁷² Özellikle 2007'den sonra ivme kazanan ticari ilişkilerle AB %32,5'lik oran ile Kazakistan'ın ticaret ortakları arasında birinci sıraya yükselmiştir. Tablo 19'da da görüleceği üzere 2009 yılı itibariyle Kazakistan ve AB-27 arasındaki ticaret hacmi 15 milyar 316 milyon 300 bin Avro olarak kaydedilmiştir. AB, Kazakistan'ın ihracatında sahip olduğu %39,4'lük pazar payı ile ilk sırada yer almaktadır.

TABLO 19 KAZAKİSTAN'IN DIŞ TİCARET ORTAKLARI (2009, Milyon Avro)

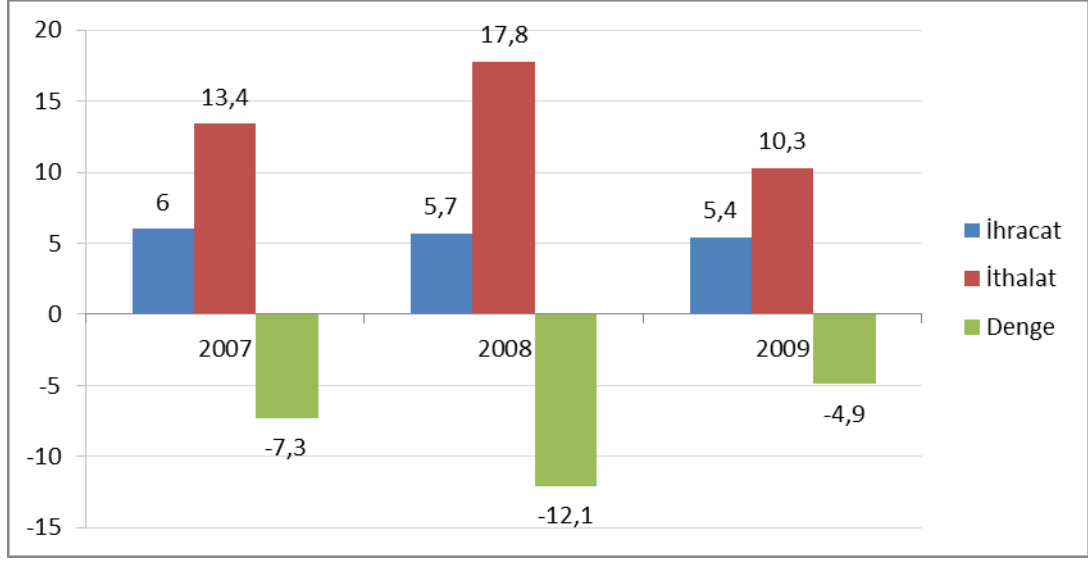
Kazakistan'ın Başlıca İthalat Ortakları			Kazakistan'ın Başlıca İhracat Ortakları			Kazakistan'ın Başlıca Ticaret Ortakları		
Ülkeler	Miktar	Yüzde	Ülkeler	Miktar	Yüzde	Ülkeler	Miktar	Yüzde
Rusya	6.630,3	28,6	AB-27	9.395,5	39,4	AB-27	15.316,3	32,5
Çin	6.191,6	26,7	Çin	3.904,2	16,4	Çin	10.095,8	21,4
AB-27	5.920,8	25,5	Rusya	1.624,5	6,8	Rusya	8.254,8	17,5
Ukrayna	1.127,4	4,9	Ukrayna	1.350,8	5,7	Ukrayna	2.478,2	5,3
Türkiye	498,1	2,1	ABD	1.029,3	4,3	ABD	1.507,3	3,2
ABD	478,0	2,1	Türkiye	699,1	2,9	Türkiye	1.197,2	2,5
Norveç	295,8	1,3	İsviçre	385,8	1,6	Özbekistan	536,7	1,1
Özbekistan	284,7	1,2	Özbekistan	252,0	1,1	İsviçre	505,2	1,1
Belarus	246,6	1,1	Japonya	219,8	0,9	Güney Kore	409,1	0,9
Güney Kore	244,5	1,1	Kırgızistan	214,1	0,9	Kırgızistan	340,2	0,7
Azerbaycan	154,5	0,7	İran	181,6	0,8	Japonya	338,8	0,7
Kanada	145,7	0,6	Güney Kore	164,6	0,7	Norveç	314,5	0,7
Kırgızistan	126,1	0,5	Tacikistan	163,5	0,7	Belarus	294,9	0,6
İsviçre	119,4	0,5	Afganistan	107,9	0,5	Azerbaycan	242,9	0,5
Japonya	119,0	0,5	Kanada	96,4	0,4	Kanada	242,1	0,5

Kaynak: EC Trade, <http://www.trade.ec.europa.eu/doclib/html/11670.htm>, (15.09.2010).

Kazakistan ise, AB'nin genel ticaret ortakları sıralamasında 2009 yılı verilerine göre 32. sırada yer almaktadır. Kazakistan'ın AB'ye ihraç ettiği ürünlerin büyük kısmını maden ürünleri (başta fosil yakıtlar), demir-çelik ve kimyasal ürünler dâhil ağır sanayi malları oluşturmaktadır. Kazakistan'ın AB'den yaptığı ithalatta ise ağırlıklı olarak makine ve ulaşım ekipmanları ile eczacılık ürünleri, elektrikli cihazlar, çiftlik hayvanı yetiştiriciliğinde ya da tarımda kullanılan ürünler ve tekstil ürünleri yer almaktadır. Şekil 10'a göre AB-27'nin Kazakistan'a gerçekleştirdiği ihracat 2007-2009 döneminde düşme eğiliminde iken AB üyesi ülkelerin Kazakistan'dan ithalatı 2007-2008 döneminde artmıştır. 2009 yılı itibarıyla AB-27'nin Kazakistan ile dış ticaret açığında ithalattaki düşüşten kaynaklanan bir düşüş gözlenmiştir.

⁷² Federal Foreign Office, "Germany and Central Asia", Berlin, 2010, s.7.

**ŞEKİL 10 AB-27’NİN KAZAKİSTAN İLE DİŞ TİCARETİ
(2007-2009, Milyar Avro)**

Kaynak: EC Trade <http://www.trade.ec.europa.eu/doclib/ht ml/111670.htm>, (15.09.2010).

B. Avrupa Birliği-Özbekistan İlişkileri

Özbekistan ve AB arasındaki ilişkiler, Özbekistan Hükümeti ve Avrupa Toplulukları Komisyonu arasında 15 Nisan 1992 tarihinde imzalanan Karşılıklı Uzlaşma Muhtırası ile başlamıştır. AB ile Özbekistan arasındaki diplomatik ilişkiler ise 16 Kasım 1994 tarihinde tesis edilmiştir. Özbekistan’ın diplomatik temsilciliği Brüksel’de, Avrupa Toplulukları Komisyonu’nda 1995 yılının Ocak ayından itibaren faaliyete geçmiştir. Ağustos 2002’de ise Avrupa Evi (Orta Asya Devletleri’ne teknik yardım sağlayan temsilcilik) Taşkent’teki faaliyetine başlamıştır. Avrupa Evi’nin, Özbekistan’da AB delegasyonunun kurulmasında orta düzey bir bağlantı oluşturmuş olması nedeniyle önemli olduğu belirtilmelidir.⁷³

Nisan 1996’da imzalanan Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması’nın 1999’da yürürlüğe girmesiyle birlikte ise söz konusu anlaşma AB ve Özbekistan ilişkilerinin zeminini oluşturmuştur. Nitekim AB, Özbekistan ile ilişkilerini ağırlıklı olarak Ortaklık Anlaşması’nda kurulması öngörülen İşbirliği Konseyi, İşbirliği Komitesi, Parlamentolar Arası İşbirliği Komitesi, Ticaret ve Yatırım Alt Komitesi gibi organlar

⁷³ EU Relations with Uzbekistan, http://www.inco-eeca.net/media/Annex_11_-_EU_relations_with_Uzbekistan.pdf, (24.06.2011).

aracılığıyla yürütmektedir. Bunun yanında Özbekistan, Avrupa Birliği Kalkınma İşbirliği Aracı altındaki yardım projelerine ve bölgesel programlara da katılmaktadır.

Bununla birlikte AB'nin, 2005 yılında Özbekistan'ın Andican şehrinde yaşanan ve 180 sivilin ölümüyle sonuçlanan olaylar karşısındaki sert tutumu Özbekistan ile arasındaki ilişkilerde bazı sorunlara yol açmıştır. Özbekistan'ın, Andican olaylarının uluslararası komisyonlar tarafından soruşturulmasını ve özellikle AB'nin konuya dışarıdan müdahil olmasını reddetmesi karşısında AB, Özbekistan'a karşı, 2005 yılının Ekim ayında yaptırım kararı almış ve bu ülkeye silah satışı yasaklamıştır.⁷⁴ Bu açıdan Özbekistan, AB'nin insan hakları ve demokrasi kıstasları çerçevesinde Orta Asya'daki devletler arasında en sorunlu bölgelerden biri olarak görülmüştür.

TABLO 20 ÖZBEKİSTAN'IN DIŞ TİCARET ORTAKLARI (2009, Milyon Avro)

Özbekistan'ın Başlıca İthalat Ortakları			Özbekistan'ın Başlıca İhracat Ortakları			Özbekistan'ın Başlıca Ticaret Ortakları		
Ülkeler	Miktar	Yüzde	Ülkeler	Miktar	Yüzde	Ülkeler	Miktar	Yüzde
Rusya	1.402,4	23,6	Ukrayna	1.133,9	31,1	Rusya	1.897,4	19,8
Çin	1.219,1	20,5	Rusya	495,0	13,6	Ukrayna	1.454,1	15,2
AB-27	1.064,3	17,9	AB-27	288,9	7,9	Çin	1.427,3	14,9
Güney Kore	777,9	13,1	Türkiye	267,2	7,3	AB-27	1.353,2	14,1
Ukrayna	320,2	5,4	Kazakistan	258,8	7,1	Güney Kore	928,5	9,7
Kazakistan	277,2	4,7	Bangladeş	244,8	6,7	Kazakistan	536,0	5,6
Türkiye	219,5	3,7	Çin	208,2	5,7	Türkiye	486,6	5,1
Kırgızistan	159,0	2,7	Güney Kore	150,7	4,1	Kırgızistan	250,0	2,6
Belarus	81,9	1,4	İran	114,3	3,1	Bangladeş	247,7	2,6
ABD	77,3	1,3	Kırgızistan	91,0	2,5	Tacikistan	137,2	1,4
Japonya	66,8	1,1	Tacikistan	86,7	2,4	ABD	135,4	1,4
İsviçre	52,8	0,9	Türkmenistan	69,0	1,9	Japonya	134,7	1,4
Tacikistan	50,6	0,9	Japonya	67,9	1,9	İran	114,3	1,2
Hindistan	30,6	0,5	ABD	58,1	1,6	Belarus	96,6	1,0
Malezya	28,1	0,5	Hindistan	33,0	0,9	Türkmenistan	88,7	0,9

Kaynak: EC Trade, <http://www.trade.ec.europa.eu/doclib/html/113461.htm> .

Yaşanan olumsuz gelişmelere rağmen Tablo 20'de de görüleceği üzere AB'nin Kazakistan'dan sonra bölgede en fazla ticaret yaptığı ikinci ülke Özbekistan'dır. Özbekistan'ın ticari ilişkilerinde AB %14,1 ile dördüncü büyük

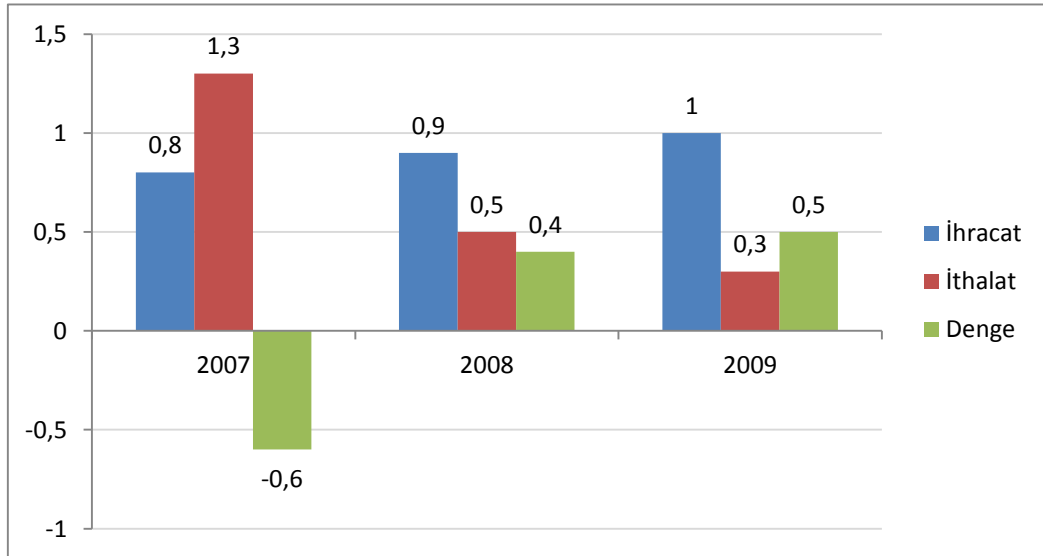
⁷⁴ Andrew Rettman, "EU Explores Ways to Talk to Central Asia Dictators", <http://euobserver.com/?aid=23529>, (16.09.2010).

ticaret ortağı olarak öne çıkarken, 2009 yılı itibarıyla Özbekistan ve AB-27 arasındaki ticaret hacmi 1 milyar 353 milyon Avro olarak gerçekleşmiştir.

Özbekistan, AB'nin genel ticaret ortakları sıralamasında da 2009 yılı verilerine göre 82. sırada yer almaktadır. Bununla birlikte AB, Özbekistan'ın Rusya, Ukrayna ve Çin'den sonraki en büyük ticaret ortağıdır. Özbekistan'ın AB'ye yaptığı ihracat ağırlıklı olarak değerli taş ve madenler ile tarım ürünleri, tekstil ve giyim eşyalarından oluşurken, AB ülkelerinin Özbekistan'a ihraç ettiği malların başında ise makine, elektrikli aletler ve kimyasal ürünler gelmektedir. Diğer taraftan Almanya'nın, Kazakistan'dan sonra bölgedeki ikinci en büyük ortağı da Özbekistan'dır.⁷⁵

Şekil 11'e göre AB-27'nin Özbekistan'a gerçekleştirdiği ihracat 2007-2009 döneminde yükselme eğiliminde iken AB-27'nin Özbekistan'dan ithalatı aynı dönemde 1,3 milyar Avro'dan 300 milyon Avro'ya gerilemiştir. 2009 yılı itibarıyla AB-27'nin Özbekistan ile dış ticaret fazlasında ihracattaki artış ve ithalattaki gerilemeden kaynaklanan bir artış gözlenmiştir.

**ŞEKİL 11 AB-27'NİN ÖZBEKİSTAN İLE DIŞ TİCARETİ
(2007-2009, Milyar Avro)**

Kaynak: EC Trade, <http://www.trade.ec.europa.eu/doclib/html/113461.htm>, (15.09.2010).

⁷⁵ Sebastian Peyrouse, “**Business and Trade Relationships between the EU and Central Asia**” EUCAM Watch, Working Paper, Sayı 01,2009, s.7.

C. Avrupa Birliği-Türkmenistan İlişkileri

AB'nin Türkmenistan ile ilişkileri Türkmenistan'ın "Daimi Tarafsızlık" statüsü ve insan hakları ihlalleri nedeniyle uzun bir süre siyasi alanda sınırlı bir düzeyde gerçekleşmiştir. Ayrıca AB-Türkmenistan Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması'nın, AB'nin (Tacikistan dışında) diğer bölge ülkeleri ile imzaladığı Ortaklık ve İşbirliği Anlaşmaları'na yakın tarihlerde imzalanmış olmasına rağmen halen yürürlüğe girmemiş olması da, AB-Türkmenistan ilişkilerinde bazı aksaklıklara neden olmuştur. Hatta Kasım 1998'de söz konusu Anlaşma'nın uygulamasını çabuklaştırmak amacıyla imzalanan ikili Geçici Anlaşma da bir türlü işler hale getirilememiştir. AB-Türkmenistan ilişkilerindeki tıkanıklığın aşılması ancak 22 Nisan 2009 tarihinde Orta Asya ülkeleriyle yapılacak yeni ticaret anlaşmasının Avrupa Parlamentosu'nda onaylanması ile mümkün olmuştur.⁷⁶ Böylece AB'nin insan hakları konusunda gerekli düzenlemeleri gerçekleştirilmeyen Türkmenistan ile ilişkilerinde 11 yıl aradan sonra normalleşme sürecinin başlaması sağlanmıştır.⁷⁷ AB'nin Türkmenistan'dan talep ettiği siyasi ve hukuki düzenlemelerin Türkmenistan tarafından yerine getirilmemiş olmasına rağmen, ilişkileri yeniden tesis etme yönündeki isteğinin altında ise, geçtiğimiz 11 yıl içerisinde Rusya ve Çin'in Orta Asya'da özellikle de enerji alanında AB'ye nazaran büyük mesafe kat etmeleri ve etkinlik alanlarını ciddi oranda genişletmeleri yer almaktadır.

Bununla birlikte Avrupa Komisyonu, Türkmenistan dış politikasında bir nevi arabuluculuk görevini üstlenmiş durumdadır. AB'nin ihtiyaç duyduğu enerjiye kesintisiz ve güvenli bir şekilde ulaşabilmesi için Türkmenistan ve Azerbaycan arasındaki Hazar Denizi ihtilafının çözümüne yönelik çaba sarf eden Komisyon, tarafları bir araya getirerek bir uzlaşmaya varılması yönünde gayret göstermektedir.⁷⁸ Bu noktada Türkmenistan'ın bağımsızlık sonrası geçiş sürecinde dış politikasında dini, etnik ve kültürel değerlerin etkisini azaltan ve Batı'yla daha çok ekonomik

⁷⁶ Andrew Rettman, "EU Normalises Relations with Turkmenistan", <http://euobserver.com/9/27985> (16.10.2010).

⁷⁷ **Ibid.**

⁷⁸ "EU Woos Turkmenistan Azerbaijan Suplies", <http://neurope.eu/articles/100233.php> (16.10.2010).

çıkarlara dayanan bir ilişkiyi hedefleyen politikaları izlemeyi tercih ettiği⁷⁹, bu nedenle AB ile ilişkileri karşılıklı ekonomik çıkarlar dâhilinde tesis etmeye ağırlık verdiği belirtilmelidir. Nitekim AB, Türkmenistan'ın birinci büyük ticaret ortağı olup, Tablo 21'den de görüleceği üzere 2009 yılı itibariyle Türkmenistan ile AB-27 arasındaki ticaret hacmi 1 milyar 413 milyon 400 bin Avro olarak gerçekleşmiştir.

TABLO 21 TÜRKMENİSTAN'IN DIŞ TİCARET ORTAKLARI (2009, Milyon Avro)

Türkmenistan'ın Başlıca İthalat Ortakları			Türkmenistan'ın Başlıca İhracat Ortakları			Türkmenistan'ın Başlıca Ticaret Ortakları		
Ülkeler	Miktar	Yüzde	Ülkeler	Miktar	Yüzde	Ülkeler	Miktar	Yüzde
AB-27	893,6	19,7	AB-27	519,8	24,3	AB-27	1.413,4	21,2
Çin	829,7	18,3	Ukrayna	502,7	23,5	Türkiye	952,3	14,3
Rusya	746,8	16,5	Türkiye	211,8	9,9	Çin	853,8	12,8
Türkiye	740,4	16,3	B.A.E.	131,6	6,2	Rusya	775,4	11,6
B.A.E.	263,6	5,8	Afganistan	122,0	5,7	Ukrayna	760,3	11,4
Ukrayna	257,7	5,7	İran	108,9	5,1	B.A.E.	395,2	5,9
ABD	244,8	5,4	Kazakistan	81,9	3,8	ABD	305,5	4,6
İran	128,9	2,8	Bermuda	69,7	3,3	İran	237,8	3,6
Özbekistan	75,9	1,7	ABD	60,7	2,8	Afganistan	122,4	1,8
Cebelitarık	45,6	1,0	Gürcistan	46,8	2,2	Kazakistan	116,1	1,7
Belarus	44,0	1,0	Tacikistan	38,9	1,8	Özbekistan	93,8	1,4
Malezya	39,7	0,9	Rusya	28,5	1,3	Bermuda	69,7	1,0
Kazakistan	34,2	0,8	Çin	24,1	1,1	Gürcistan	50,9	0,8
Suudi Arabistan	29,8	0,7	Azerbaycan	22,8	1,1	Cebelitarık	45,6	0,7
Hindistan	27,7	0,6	Bangladeş	20,9	1,0	Belarus	44,8	0,7

Kaynak: EC Trade, <http://www.trade.ec.europa.eu/doclib/html/113457.htm>, (16.09.2010).

Türkmenistan, AB'nin genel ticaret ortakları sıralamasında 2009 yılı verilerine göre 80. sırada yer almaktadır. Sovyetler Birliği döneminde Türkmenistan ekonomisinin temel yapısı petrol, doğalgaz ve pamuk üretimi ağırlıklı olmuştur.⁸⁰ Bu nedenle bağımsızlık sonrasında da Türkmenistan'ın AB'ye ve diğer ülkelere ihrac ürünlerini ağırlıklı olarak enerji kaynakları ile tekstil oluştururken, AB ülkelerinin Türkmenistan'a ihrac ettiği mallar ise makine ekipmanları ve ulaşım araçları ile mamul mallardan oluşmuştur.

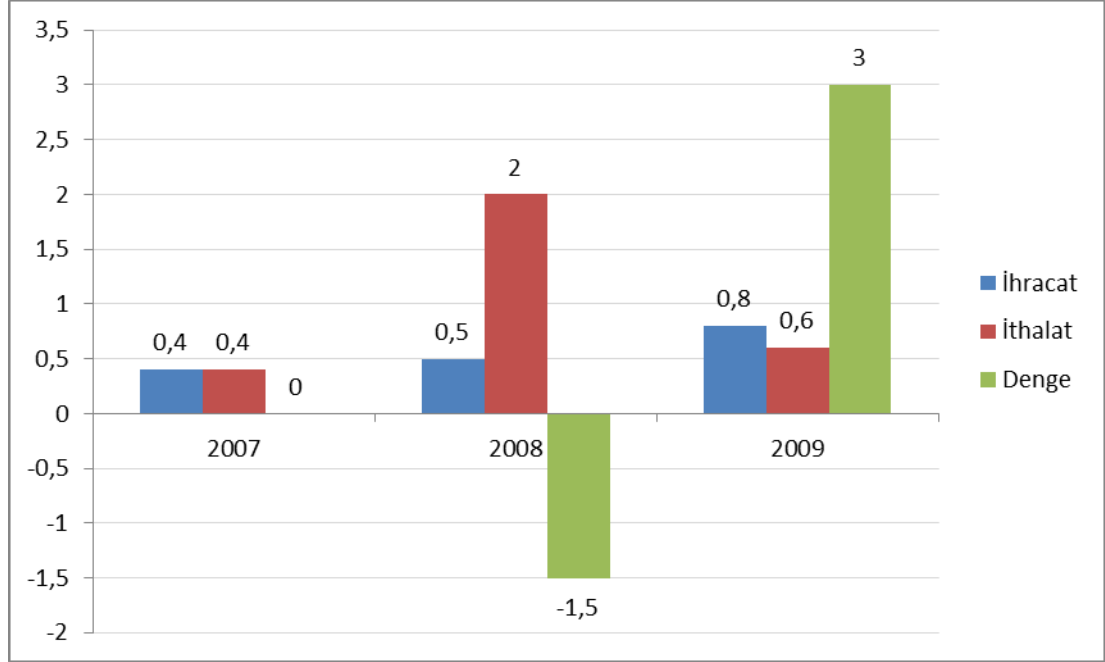
Şekil 12'ye göre AB-27'nin Türkmenistan'a gerçekleştirdiği ihracat 2007-2009 döneminde yükselme eğiliminde iken AB-27'nin Türkmenistan'dan ithalatı 2007 yılında 400 milyon Avro iken, 2008 yılında bu rakam 2 milyar Avro'ya

⁷⁹ Mehmet Seyfettin Erol, "Türkmenistan Devleti'nin Dış Politikası", **Avrasya Dosyası**, Türkmenistan Özel, Cilt:7, Sayı:2, 2001, s.128.

⁸⁰ Saule Baycaun, "10 Yıllık Bağımsızlık Sürecinde Türkmenistan Ekonomisine Genel Bir Bakış", **Avrasya Dosyası**, Türkmenistan Özel, Cilt:7, Sayı:2, 2001, s.30.

yükselmiş, 2009 yılında ise 600 milyon Avro'ya gerilemiştir. 2007 yılında AB-27'nin Türkmenistan ile dış ticareti dengede iken, 2008 yılında 1,5 milyar Avro dış ticaret açığı, 2009 yılında ise 3 milyar Avro dış ticaret fazlası verilmiştir.

**ŞEKİL 12 AB-27'NİN TÜRKMENİSTAN İLE DIŞ TİCARETİ
(2007-2009, Milyar Avro)**

Kaynak: EC Trade, <http://www.trade.ec.europa.eu/doclib/html/113457.htm>, (16.09.2010).

D. Avrupa Birliği-Kırgızistan İlişkileri

AB ve Kırgızistan arasında imzalanan Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması, diğer Orta Asya ülkelerinde de olduğu üzere AB-Kırgızistan ilişkilerinin yasal çerçevesini oluşturmaktadır. Söz konusu İşbirliği Anlaşması, 1999 yılında uygulamaya konmuş olup, bu tarihten sonra iki taraf arasında yapılan düzenli görüşmeler yılda iki kez toplanan İşbirliği Konseyi ile bakanlar seviyesindeki İşbirliği Komiteleri aracılığıyla sürdürülmektedir.⁸¹ Ancak AB-Kırgızistan ilişkileri, AB'nin Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan ile olan ilişkilerinden farklı olarak daha ziyade güvenlik ve istikrar üzerine yoğunlaşmıştır. Kırgızistan'ın güvenlik sorunları, SSCB'nin ardından Afganistan ve Tacikistan'da yaşanan gelişmelere bağlı olarak artmakla kalmamış, ülkedeki Özbek azınlık ile Kırgızlar arasındaki etnik

⁸¹ "The EU-Kyrgyzstan Cooperation", http://www.inco-eeca.net/media/Annex_9_-_EU_relations_with_Kyrgyzstan.pdf, (16.09.2010).

çatışmalarla da önemli bir boyuta taşınmıştır. Tüm bunlara Kırgızistan'daki iktidar mücadelelerinin eklenmesi ise, hâlihazırda Çin, Rusya, ABD ve AB arasında sarkaç politikası izleyen ülkenin istikrarsızlığına olumsuz etkide bulunmuştur.

Kırgızistan, her ne kadar AB tarafından başlangıçta demokrasiye en yakın ülke olarak görülmüş olsa da, ülkenin jeopolitik konumu ve ekonomik yapısı nedeniyle içinde bulunduğu durum, uluslararası ilişkilerdeki konumunun farklı bir boyuta taşınmasına yol açmış, dolayısıyla da AB ile ilişkilerinin geliştirilmesine imkân tanımamıştır. SSCB sonrası dönemde ülkede bulunan Rus nüfusun 1/3'ünün ülkeyi terk etmiş olmasına karşın ülkedeki Rus etkisi halen devam etmekte olup hâlihazırda Kırgızistan'da büyükelçiliği olan tek AB üyesi ülke de Birlik içinde Orta Asya'ya yönelik özel ilgisi ile öne çıkan Almanya'dır.⁸² Kırgızistan'daki AB varlığı ancak Aralık 2009 ayında AB Delegasyonu halini almıştır.⁸³ Buna rağmen Kırgızistan AB'nin Orta Asya'ya sağladığı yardım programlarından büyük ölçüde yararlanmış. Örneğin, 1997-2004 yılları arasında, Kırgız hükümetine 74,5 milyon Avro'luk bütçe desteği sağlanmıştır.⁸⁴

AB-Kırgızistan ekonomik ilişkileri incelendiğinde iki tarafın da oldukça sınırlı bir ticari ilişki içerisinde olduğu görülmektedir. Kırgızistan'ın ticari ilişkilerinde AB, Tablo 22'de de yer aldığı üzere %4,6 ile altıncı sırada yer almakta olup, 2009 yılı itibariyle Kırgızistan ve AB-27 arasındaki ticaret hacmi 232 milyon Avro olarak kaydedilmiştir. Kırgızistan'ın birinci sıradaki ticaret ortağı ise 2009 verilerine göre Kırgızistan'ın toplam ticaret hacmindeki payı 2 milyar 395 milyon 600 bin Avro ile %48'e tekabül eden Çin Halk Cumhuriyeti olup bu ülkeyi de yaklaşık 1 milyar Avro ile Rusya izlemektedir.

Kırgızistan AB'nin ticaret ortakları arasında 143. sırada yer almakta olup, Kırgızistan'ın AB'ye yaptığı ihracat ağırlıklı olarak kimyasal maddeler ve çeşitli gıda ürünleri ile canlı hayvanlardan oluşurken, AB ülkelerinin Türkmenistan'a ihraç

⁸² “The EU – Kyrgyzstan Cooperation”, <http://www.eucentralasia.eu/links/eu-presence-in-central-asia.html>, s.1-3, (15.11.2010).

⁸³ Delegation of The EU to the Kyrgyz Republic, http://ec.europa.eu/delegations/kyrgyzstan/about_us/welcome/index_en.htm, (15.10.2010).

⁸⁴ “EU Relations with Kyrgyzstan”, <http://ec.europa.eu/externalrelations/kyrgyz/intro/index.htm>, (27.06.2011).

ettiği mallar ise makine ekipmanları ve ulaşım araçları başta olmak üzere çeşitli sanayi ürünlerinden oluşmaktadır.

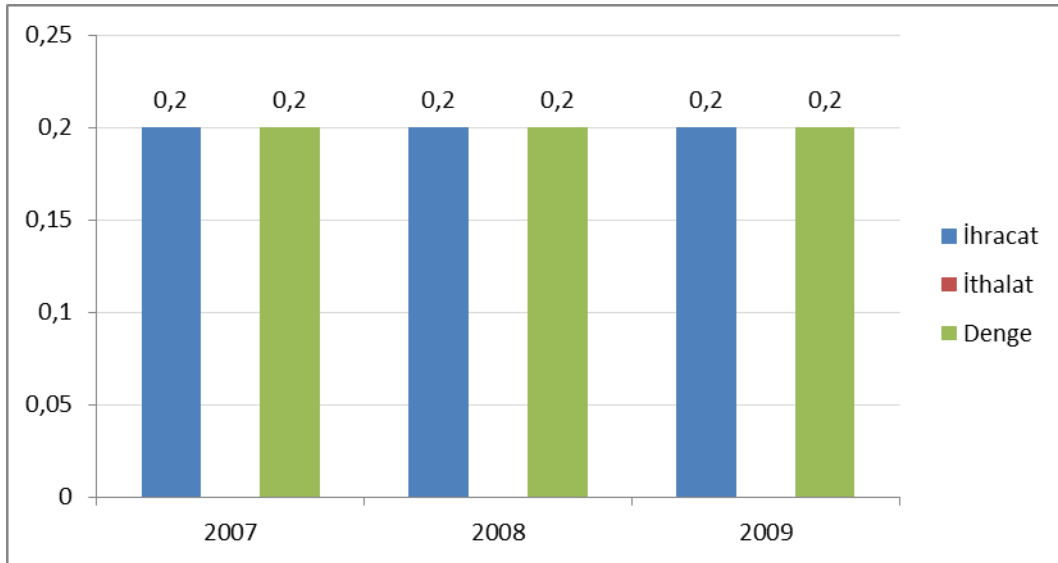
TABLO 22 KIRGIZİSTAN'IN DIŞ TİCARET ORTAKLARI (2009, Milyon Avro)

Kırgızistan'ın Başlıca İthalat Ortakları			Kırgızistan'ın Başlıca İhracat Ortakları			Kırgızistan'ın Başlıca Ticaret Ortakları		
Ülkeler	Miktar	Yüzde	Ülkeler	Miktar	Yüzde	Ülkeler	Miktar	Yüzde
Çin	2.371,3	58,1	Rusya	238,2	26,3	Çin	2.395,6	48,0
Rusya	768,2	18,8	İsviçre	230,9	25,5	Rusya	1.006,4	20,2
Kazakistan	235,5	5,8	Özbekistan	144,6	15,9	Kazakistan	350,1	7,0
AB-27	205,2	5,0	Kazakistan	114,6	12,6	Özbekistan	244,6	4,9
Türkiye	110,3	2,7	B.A.E.	33,8	3,7	İsviçre	235,7	4,7
Özbekistan	100,1	2,5	Afganistan	28,6	3,2	AB-27	232,0	4,6
Ukrayna	66,2	1,6	AB-27	26,8	3,0	Türkiye	130,7	2,6
Güney Kore	52,0	1,3	Çin	24,3	2,7	Ukrayna	68,8	1,4
Belarus	42,9	1,1	Türkiye	20,4	2,2	Güney Kore	52,6	1,1
ABD	41,2	1,0	Tacikistan	16,8	1,9	ABD	45,3	0,9
Japonya	20,0	0,5	İran	8,0	0,9	Belarus	44,9	0,9
Hindistan	8,8	0,2	Sırbistan	4,8	0,5	B.A.E.	39,8	0,8
Azerbaycan	6,6	0,2	ABD	4,1	0,5	Afganistan	29,0	0,6
B.A.E.	6,0	0,1	Türkmenistan	2,7	0,3	Japonya	20,1	0,4
Brezilya	5,0	0,1	Ukrayna	2,6	0,3	Tacikistan	19,0	0,4

Kaynak: EC Trade, <http://trade.ec.europa.eu/doclib/html/113409.htm> , (16.09.2010).

Şekil 13'e göre 2007-2009 döneminde AB-27'nin Kırgızistan'a gerçekleştirdiği ihracat ve ithalatın seyrinde bir değişim gözlenmemektedir.

ŞEKİL 13 AB-27'NİN KIRGIZİSTAN İLE DIŞ TİCARETİ (2007-2009, Milyar Avro)

Kaynak: EC Trade, <http://trade.ec.europa.eu/doclib/html/113409.htm> , (16.09.2010).

E. Avrupa Birliği-Tacikistan İlişkileri

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından en fazla etkilenen ÷lkelerin başında gelen Tacikistan'da, bağımsızlık sonrasında sosyal ve politik dñzenin adeta çökmesine neden olan kanlı bir iç savaş yaşanmıştır. Dolayısıyla AB'nin Tacikistan ile normal bir ilişki geliştirmeye başlaması, ancak Tacikistan'ın bölgesel ve uluslararası sistemle entegre olabileceği iç sükñneti yakalamasıyla gerçekleşebilmiştir.⁸⁵ SSCB'nin ardından Tacikistan'ın karşılaştığı bir diğer problem ise, yapımına 1980'lerin ortalarında başlanan Rogun ve Sangtudin gibi büyük ölçekli Hidro Elektrik Santralleri (HES)'nin tamamlanamaması olmuştur.⁸⁶ Tacikistan, ekonomisi için büyük önem taşıyan HES'lerin inşası sorununun yanısıra karşılaştığı birçok çevre felaketinde de uluslararası toplumun yardımına ihtiyaç duymuştur. Nitekim Tacikistan, Orta Asya ÷lkeleri içinde "kiři başına düşen yardım" bakımından AB'den en fazla destek alan ÷lke olarak öne çıkmaktadır. 1992-2002 yılları arasında, AB'den -çoğunluğu hibe şeklinde olmak üzere- 350 milyon Avro'dan fazla yardım almıştır. Bununla birlikte Tacikistan'ı, bağımsızlığını kazanmasından sonra yaşadığı uzun soluklu iç savaş ve devam eden güvenlik problemleri nedeniyle AB'nin önem verdiği, ancak temkinli hareket ettiği bir ÷lke olarak değerlendirmek yerinde olacaktır.⁸⁷

Tacikistan'ın AB bağlamındaki önemi ise, AB'nin Orta Asya'dan talep ettiği enerji kaynaklarının özellikle boru hatları ile nakli sırasında bir kesintiyle karşılaşılmaması için sınır güvenliğinin sağlanması ve AB'nin Orta Asya stratejisinde ekonomik çıkarlarının korunması için ihtiyaç duyulan istikrarın sağlanmasından kaynaklanmaktadır. Diğer taraftan Tacikistan'ın dñnyanın çatısı olarak tabir edilen Pamir Dağları üzerinde konuşlanan jeopolitik konumu ile

⁸⁵ Matteo Fumagalli, "**Tajikistan and the EU: From-Post Conflict Reconstruction to Critical Engagement**", CEPS Policy Brief, No: 132, 2007, s.2.

⁸⁶ "**Tajikistan: A World Bank Country Study**", The World Bank Washington DC, 1994, s.137.

⁸⁷ Avrupa Komisyonu Dış İlişkiler, http://ec.europa.eu/external_relations/tajikistan/intro/index.htm (02.10.2010). Ayrıca bkz: Jos Boonstra, Jacqueline Hale, "**EU Assistance to Central Asia: Back to the Drawing Board?**", EUCAM-EU Central Asia Monitoring, Working Paper 08, 2010, s.5.

Afganistan, İran ve diğer Orta Asya Cumhuriyetlerinin komşusu olması, Batı için stratejik açıdan taşıdığı önemi arttırmaktadır.⁸⁸

AB-Tacikistan ilişkilerinin yasal çerçevesi, AB ve eski Sovyetler Birliği ile 1989 yılında imzalanan ve bilahare Tacikistan ile AB arasında 1994 yılındaki mektup teatisi neticesinde onaylanan Ticaret ve İşbirliği Anlaşması'na (Trade and Cooperation Agreement-TCA) dayanmaktadır.⁸⁹ 11 Ekim 2004 tarihinde AB ile Tacikistan arasında Lüksemburg'da imzalanan ve 1 Ocak 2010 tarihinde yürürlüğe konulan Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması ise, TCA'nın yerini alarak AB-Tacikistan ilişkilerinin yasal zeminini oluşturmuştur.⁹⁰

AB ile Tacikistan arasındaki ekonomik ilişkiler Tablo 23'de de görüldüğü üzere oldukça düşüktür. 2009 yılı itibariyle Tacikistan ile AB-27 ülkesi arasındaki ticaret hacmi 179 milyon 600 bin Avro olup AB, Tacikistan'ın ticaret ortakları arasında dördüncü sırada yer almaktadır. Tacikistan ise AB'nin ticaret ortakları arasında 148. sırada yer almakta olup, bu ülkenin AB'ye yaptığı ihracatta ağırlıklı olarak çeşitli madenler ve kimyasal maddeler bulunmakta, AB ülkelerinin Türkmenistan'a ihraç ettiği mallar ise rafine petrol ürünleri, makine ekipmanları ve ulaşım araçları başta olmak üzere çeşitli sanayi ürünlerinden oluşmaktadır.

TABLO 23 TACİKİSTAN'IN DIŞ TİCARET ORTAKLARI (2009, Milyon Avro)

Tacikistan'ın Başlıca İthalat Ortakları			Tacikistan'ın Başlıca İhracat Ortakları			Tacikistan'ın Başlıca Ticaret Ortakları		
Ülkeler	Miktar	Yüzde	Ülkeler	Miktar	Yüzde	Ülkeler	Miktar	Yüzde
Rusya	478,1	23,8	Rusya	111,7	19,5	Rusya	589,8	22,9
Çin	477,7	23,8	Çin	106,8	18,7	Çin	584,6	22,7
Kazakistan	179,8	9,0	Türkiye	69,1	12,1	Kazakistan	186,0	7,2
AB-27	111,6	5,6	AB-27	67,9	11,9	AB-27	179,6	7,0
Türkiye	99,4	5,0	İran	64,5	11,3	Türkiye	168,5	6,5
Özbekistan	95,3	4,7	Özbekistan	46,0	8,0	Özbekistan	141,3	5,5
Ukrayna	62,5	3,1	Norveç	36,1	6,3	İran	124,9	4,0
İran	60,4	3,0	Afganistan	16,0	2,8	Ukrayna	65,2	2,5
B.A.E.	53,3	2,7	İsviçre	12,5	2,2	Afganistan	58,2	2,3
Azerbaycan	43,8	2,2	Bangladeş	10,2	1,8	B.A.E.	53,6	2,1
Türkmenistan	42,8	2,1	Belarus	7,4	1,3	Azerbaycan	44,1	1,7

⁸⁸ "Tajikistan Leads The Way", <http://www.taj-emb.be/?p=42>, (03.10.2010).

⁸⁹ "The EU-Tajikistan Cooperation", http://www.inco-eeca.net/media/Annex_10_-_EU_relations_with_Tajikistan.pdf, s.2, (27.06.2011).

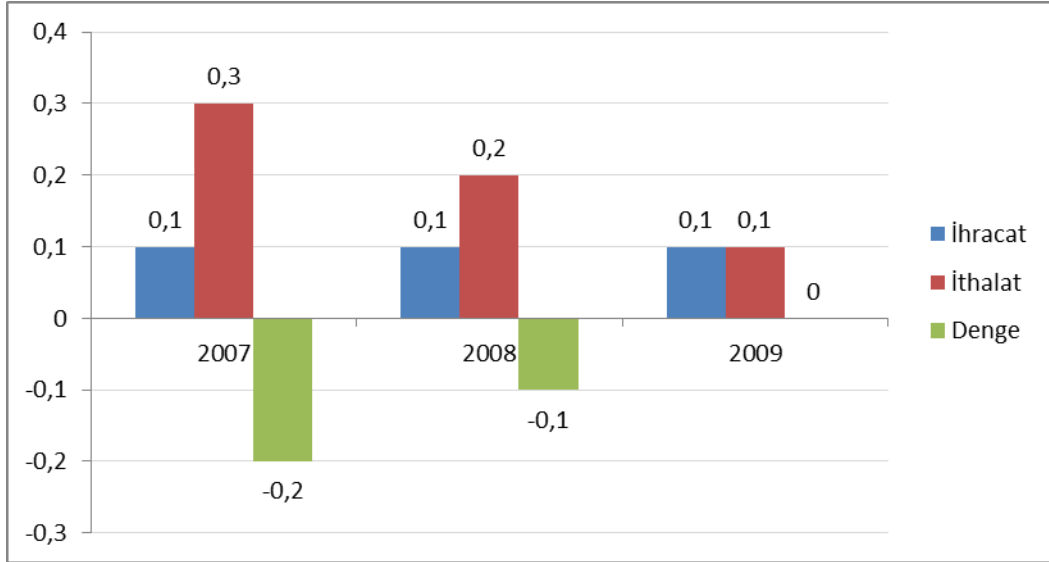
⁹⁰ "The EU-Tajikistan Political Framework", http://ec.europa.eu/delegations/tajikistan/eu_tajikistan/political_framework/index_en.htm, (22.07.2011).

Afganistan	42,3	2,1	ABD	6,4	1,1	Türkmenistan	43,8	1,7
Bosna-Hersek	36,4	1,8	Kazakistan	6,1	1,1	Bangladeş	42,3	1,6
Hindistan	36,1	1,8	Kırgızistan	3,7	0,6	ABD	39,2	1,5
ABD	32,8	1,6	Ukrayna	2,6	0,5	Belarus	38,1	1,5

Kaynak: EC Trade, <http://trade.ec.europa.eu/doclib/html/113453.htm> , (16.10.2010).

Şekil 14'e göre AB-27'nin Tacikistan'a gerçekleştirdiği ihracat 2007-2009 döneminde 100 milyon Avro düzeyinde seyrederken, AB-27'nin Tacikistan'dan ithalatı 2007-2009 döneminde 300 milyon Avro'dan 100 milyon Avro'ya gerilemiştir. 2007-2009 döneminde AB-27'nin Tacikistan ile dış ticaret açığı kapanma eğilimi göstermiş olup 2009 yılında dış ticaret dengesi sağlanmıştır.

**ŞEKİL 14 AB-27'NİN TACİKİSTAN İLE DIŞ TİCARETİ
(2007-2009, Milyar Avro)**

Kaynak: EC Trade, <http://trade.ec.europa.eu/doclib/html/113453.htm> , (16.10.2010).

III. AVRUPA BİRLİĞİ'NİN ORTA ASYA STRATEJİSİNDE KULLANDIĞI ARAÇLAR

Diğer küresel güçlerle karşılaştırıldığı zaman AB'nin Orta Asya'ya yönelik yeterince güçlü politikalar geliştirdiği ya da güçlü politikalara sahip olduğunu söylemek pek mümkün olmamakla birlikte özellikle Soğuk savaş sonrası tüm dünyadaki radikal değişimlerin de etkisiyle AB'nin de bilhassa enerji güvenliği bağlamında bölge ülkeleriyle ilgilenmeye başladığı görülmektedir. Bu çerçevede Orta Asya'nın AB için gittikçe artan önemi doğrultusunda, bölge ülkeleri ile siyasi

ilişkilerin oldukça mesafeli olduğu dönemlerde bile taraflar arasında somut sayılabilecek bazı adımların atılmış olduğu ifade edilebilir. Nitekim Birliğin 2002 yılından beri yeniden yapılandırmaya çalıştığı Orta Asya politikası da, özellikle 1990'lardan bu yana atılan söz konusu somut adımların üzerine inşa edilmektedir. Bu bağlamda özellikle AB'nin bölge ülkeleri ile imzaladığı Ortaklık ve İşbirliği Anlaşmaları ile yardım programlarının öne çıktığı görülmektedir.

Bir önceki bölümde de yer verildiğinden burada ayrıca incelenmeyecek olan Ortaklık ve İşbirliği Anlaşmaları, imza atan tarafların insan hakları, demokrasi ve liberal ekonomiye bağlılıklarını şart koşan ve taraflardan birinin, diğerinin bu ilkelerden herhangi birini ihlal ettiği kanısına vardığında, anlaşmayı tek taraflı olarak askıya almasına olanak veren maddeler içermektedir. Ortaklık ve İşbirliği Anlaşmaları hem en üstte bakanlar düzeyinde hem de parlamentolar düzeyinde AB ile bölge devletleri arasında yapılandırılmış düzenli ve kurumsallaştırılmış bir siyasi diyalog öngörmektedir. Her bir ülke ile ikili olarak imzalanan bu anlaşmalar, karşılıklı ilişkileri düzenlemekte, işbirliği alanlarını ortaya çıkarmakta ve ikili ilişkilerdeki kurumsal mekanizmaları oluşturmaktadır. Söz konusu anlaşmaların içeriği, bölge ülkelerinin farklı yapılarına göre bazı değişiklikler gösterse de temelde siyasi diyalog, ticaret ve yatırımdan ekonomik işbirliğine kadar pek çok konuyu kapsayabilmektedir.

A. Yardım Programları

AB, bölge ülkeleri ile yapmış olduğu Ortaklık ve İşbirliği Anlaşmaları'nın uygulanmasını desteklemek ve kolaylaştırmak için çeşitli yardım programları üzerinden bu ülkelere destek olmaktadır. Aynı zamanda bölge ülkelerine yaklaşımında her bir bölge ülkesinin özelliklerini gözönünde bulundurarak ikili işbirliğine ağırlık veren AB, söz konusu işbirliği çerçevesinde Orta Asya'nın bilhassa SSCB sonrasında Batı ile uyumlu hale getirilmesi için belirli alanlarda reformlar yapılmasını zaruri görmekte ve bölge ülkelerindeki bu reformları da yardım programları ile desteklemektedir.

AB tarafından 1991-2002 yılları arasında bölgeye yapılan en kapsamlı yardım, Teknik Yardım Programı (Technical Assistance for the Commonwealth of Independent States-TACIS) bağlamında gerçekleştirilmiş olup, bu kapsamda

1 milyar Avro'dan fazla yardım sağlanmıştır.⁹¹ Tablo 24'te de görüldüğü üzere 1991-2006 yılları arasında TACIS kapsamında ayrı ayrı ülkelere yapılan yardımlar dışında sadece bölgesel yardımların miktarı 650 milyon Avro'ya ulaşmıştır.

TABLO 24 AB'İN 1991-2006 ARASINDA ORTA ASYA ÜLKELERİNE YAPTIĞI YARDIM MİKTARLARI (Milyon Avro)

Yıllar	Özbekistan	Kazakistan	Kırgızistan	Türkmenistan	Tacikistan	Bölgesel
TACIS	168,95	168,5	107,95	64,35	69,25	650
ECHO⁹²	-	-	28,4	-	165,1	193,5
Gıda Yardımı	1,2	-	121,2	2,1	109,8	234,3
Yapılanma Projeleri	-	-	2	-	5,5	7,5
Mali Yardım	58,7	24,9	22,7	44,9	149,5	300,7
Toplam	228,85	193,4	282,25	111,35	499,75	1387

Kaynak:EC Regional Strategy Paper for Assistance to Central Asia, Overview of EC Assistance to Central Asia: 1991-2006, www.eeas.europa.eu/central_asia/rsp/07_13_en.pdf, s.41, (13.01.2011).

AB'nin Orta Asya yaklaşımının yeniden yapılandırılması ise 2002 yılından itibaren Avrupa Komisyonu'nun 2002-2006 yılları arasını kapsayan Orta Asya Strateji Belgesi (Central Asia Strategy Paper-CASP 2002-2006) ve 2002-2004 yıllarını kapsayan Tanıtıcı Program vasıtası ile gerçekleşmiştir. Orta Asya'ya yönelik yardımların ne şekilde ve hangi alanlarda yapılması gerektiğini stratejik gerekçelerle ele alan CSP 2002-2006, öncelikli üç çalışma alanı üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu alanlar; kurumsal, yasal ve idari reformların desteklenmesi, doğal kaynaklar ve nakil hatları, Orta Asya'daki dönüşümün sosyal sonuçlarına karşılık verebilecek

⁹¹ European External Action Service, “**European Community Regional Strategy Paper (RSP) for Assistance to Central Asia, Overview of EC Assistance to Central Asia: 1991-2006**”, Brüksel, 2007, s.16.

⁹² ECHO: European Commission-Humanitarian Aid & Civil Protection.

desteğin sağlanması olarak belirlenmiştir.⁹³ CSP 2002-2006'da yer alan öncelikler ise; Orta Asya'da güvenliğin sağlanması ve çatışmaların önlenmesi yönündeki çabaların teşvik edilmesi, siyasi ve sosyal gerginliklerin ortadan kaldırılması, ticaret ve yatırım ortamının iyileştirilmesi olarak saptanmıştır.⁹⁴ Bu kapsamda AB yardımlarının, bölgesel niteliklere ve ülkelerin istisnaî durumlarına göre yönlendirilmesine de özen gösterilmiştir.

AB yardım programlarında dikkat edilen diğeri bir husus ise oluşturulan araçların birbirlerini tamamlayıcı ya da destekleyici nitelikte olmasıdır. Nitekim bu çerçevede kullanılan enstrümanlardan biri olan Kalkınma İşbirliği Aracı (Development Cooperation Instrument-DCI); Demokrasi ve İnsan Hakları İçin Avrupa İnisiyatifi (European Initiative for Democracy and Human Rights-EIDHR) ve İstikrar Aracı (Stability Instrument-SI) gibi, AB küresel finans araçlarından biridir. DCI, bir başka finans aracı olan Avrupa Komşuluk Politikası Aracı (European Neighbourhood and Partnership Instrument-ENPI) ile de bağlantılıdır.

AB'nin demokrasinin geliştirilmesi, çoğulculuğun desteklenmesi, insan haklarının korunması için sivil toplum örgütlerini doğrudan finanse eden özel bir aracı olan EIDHR ise, ağırlıklı olarak Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'da faal olup, yerel ofislerin yönettiği EIDHR projeleri arasında "İşkence ile Bölgesel Mücadele Projesi" gibi bölge genelindeki konu projelerinin yanısıra ülke temelindeki çeşitli destek programları da yer almaktadır.⁹⁵

2009 EIDHR Yıllık Eylem Programı (Annual Action Plan-AAP) sivil toplum örgütlerine finansman sağlamaktadır. EIDHR kapsamında 2009 yılında hem Kazakistan, hem de Tacikistan 600.000'er Avro almışken, 2008 yılında 900.000 Avro tahsis edilmiş olan Tacikistan'a 2009 yılında finansman ayrılmamıştır. 2010 yılı için Tacikistan'a yeniden 900.000 Avro tahsisat ayrılmış, Türkmenistan ve Özbekistan'daki projelerin ise boyut ve kapsamı çok kısıtlı olduğundan Avrupa

⁹³ European External Action Service, "European Community Regional Strategy Paper (RSP) for Assistance to Central Asia, Overview of EC Assistance to Central Asia: 1991-2006", Brüksel, 2007, s.16-17.

⁹⁴ European External Action Service, **Strategy Paper 2002-2006 & Indicative Programme 2002-2004 for Central Asia Assistance to Central Asia**, Brüksel, 2002, s.4.

⁹⁵ Torture in Central Asia, http://www.freedomhouse.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=233:torture-in-central-asia&catid=37&Itemid=12, (19.12.2010).

Yardıml İşbirliği Ofisi (Europe Aid Co-operation Office-AIDCO) ve Avrupa Komisyonu Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü (Directorate General for External Relations European Commission-DG RELEX) vasıtasıyla koordine edilmesi planlanmıştır.⁹⁶ AAP aynı zamanda dünya genelinde sivil toplum seminerleri için tahsis edilmiş 1,5 milyon Avro'luk paketin bir parçası olarak beş Orta Asya Cumhuriyeti'nde de sivil toplum seminerleri için özel finansman sağlamaktadır. Orta Asya'ya yönelik siyasi strateji kapsamındaki üç temel girişimden biri olan bölgesel hukukun üstünlüğü girişimine ise 2009 yılında Birlik tarafından 600.000 Avro tahsis edilmiştir.⁹⁷

Tablo 25'te AB'nin 2011-2013 için Orta Asya ülkelerine yönelik planladığı yardıml bütçesi gösterilmiştir. Buna göre 62 milyon Avro ile en fazla yardıml Tacikistan almaktadır.

TABLO 25 AB'NİN 2011-2013 İÇİN ORTA ASYA YARDIM BÜTÇESİ (Milyon Avro)

Ülke ve Programlar	Milyon Avro
Kazakistan	
Bölgesel Kalkınma ve Yerel Yönetim	8
Yargısal Reform	10
Sosyal ve Ekonomik Reformlar için Kamu Hizmetleri Kapasitesinin Artırılması	12
Toplam	30
Kırgızistan	
Sosyal Koruma Reformları ve Gelir Oluşturucu Aktiviteler	19
Eğitim Reformu	18
Hukuk Devleti ve Yasal İyileştirmeler	14
Toplam	51
Tacikistan	

⁹⁶ Jos Boonstra, Jacqueline Hale, "EU Assistance to Central Asia: Back to the Drawing Board?", **EUCAM-EU Central Asia Monitoring**, Working Paper 08, 2010, s.5.

⁹⁷ **Ibid.**, s.6.

Sosyal Koruma ve İstihdam	20
Sağlık Sektörü Reformu	20
Özel Sektörün Geliştirilmesi	16
(Kamu Finans Reformu/Kesişen Konular)	6
Toplam	62
Türkmenistan	
Kırsal Alanlarda Ekonomik ve Sosyal Kalkınmanın Kuvvetlendirilmesi	9
Beşeri Sermayenin Kalkındırılmasının Teşviki	14
Uzun Vadeli Sürdürülebilir Enerji Kalkınması	8
Toplam	31
Özbekistan	
Kırsal ve Yerel Kalkınma Projeleri ile Yaşam Standartlarının Yükseltilmesi	17
Hukuk Devleti ve Yargı Reformları ve Yerel Yönetim Mekanizmasının Desteklenmesi	15
Karşılıklı Ticaretin Artırılması	10
Toplam	42
Bölgesel projeler	105
TOPLAM	321

Kaynak:EC External Relations Directorate General, Central Asia, DCI Indicative Programme(2011-2013) www.eeas.europa.eu/central_asia/docs/2010_ca_mtr_en.pdf ,s.16 (12.05.2011)

Bunların yanısıra Avrupa Komisyonu tarafından 2007-2013 dönemi Orta Asya'ya yönelik yardım için kapsamlı bir Bölgesel Strateji Kâğıdı (Regional Strategy Paper-RSP)⁹⁸ ve 2007 yılından 2010'a kadar daha ayrıntılı ve program yönelimli özelliğe sahip olan bir Orta Asya Gösterge Programı (Central Asia Indicative Program-CAIP)⁹⁹ hazırlanmıştır. Ayrıca yedi yıllık dönem

⁹⁸ European External Action Service, “**European Community Regional Strategy Paper (RSP) for Assistance to Central Asia for The Period 2007-2013**”, http://www.eeas.europa.eu/central_asia/rsp/07_13_en.pdf, (11.01.2011).

⁹⁹ European External Action Service, **Central Asia Indicative Programme 2007-2010**, http://eeas.europa.eu/central_asia/rsp/rip_07_10_en.pdf , (19.12.2010).

boyunca yeni DCI vasıtasıyla bölgeye yardım amacıyla 719 milyon Avro ayrılması da planlanmıştır. İlave olarak, AB diğer küresel enstrümanları vasıtasıyla daha mütevazı fonlarını da bölgeye tahsis etmiş bulunmaktadır. Bu arada, Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası (European Bank for Reconstruction and Development-EBRD) ile Avrupa Yatırım Bankası (European Investment Bank-EIB)'nin da Orta Asya'daki faaliyetlerini arttırmakta olduğu görülmektedir. Diğer taraftan başta Almanya olmak üzere bazı üye devletlerin bölgeye yönelik yardım programları da dikkati çekmektedir.¹⁰⁰

Güvenliğin sağlanması kapsamında AB'nin amacı, Orta Asya'nın bir çatışma alanı, terörizm için sığınak ya da teröristlerin finansör bölgesi olmasının önlenmesidir. Ayrıca Orta Asya, Avrupa pazarında satılan eroinin %80'nin temin edildiği Afganistan'dan Batı Avrupa'ya uzanan ana güzergâh olması¹⁰¹ nedeniyle de AB güvenliği için büyük önem arz etmektedir. Siyasi ve sosyal gerginliklerin ortadan kaldırılması hususu ise AB açısından demokrasi ve insan haklarının geliştirilmesi ve yoksullukla mücadele edilmesi suretiyle bölgede uzun vadeli bir istikrarın tesis edilmesi anlamına gelmektedir. Bu kapsamda AB tarafından EIDHR¹⁰² ile birlikte Yoksulluğu Azaltma Programı da (Poverty Reduction Programmes-PRP) uygulamaya konulmuştur. Önceden üzerinde mutabakata varılmış TACIS projeleri ise 2007 yılından bu yana TACIS'ten sonra uygulamaya konulan DCI ile paralel olarak yürütülmektedir.

DCI konu bazlı ve bölgesel programlara ayrılabilir. Orta Asya'ya yönelik konu bazlı programlar arasında örneğin Kırgızistan ve Tacikistan'da uygulanan Gıda Güvenliği Programı (Food Security Programme-FSP) ve Devlet Dışı Aktör/Yerel Merciler Programı (Non-State Actor/Local Authorities Programme) sayılabilir. Bölgesel programlar ise özellikle Orta Asya'yı hedef almaktadır. Bunlar; ticaret programı olan CAI (Central Asia Invest); enerji programları olan INOGATE (Interstate Oil and Gas Transport to Europe) ve TRACECA (Transport Corridor

¹⁰⁰ Jos Boonstra, Jacqueline Hale, "EU Assistance to Central Asia: Back to the Drawing Board?", **EUCAM-EU Central Asia Monitoring**, Working Paper 08, 2010, s.5.

¹⁰¹ **Ibid.**, s.18.

¹⁰² Knud Erik Jorgensen, **The European Union and Internal Organizations**, Routledge, 2009, s.144.

Europe Caucasus Asia); AB ülkelerinin komşu coğrafyalara bilgi ve tecrübe aktarımını hedefleyen geniş eğitim programı olan TEMPUS (Trans-European Mobility Programme for University Studies)¹⁰³; güvenlik yönelimli programlar olan CARICC (Central Asia Regional Intelligence and Coordination Center); sınır kontrol programı olan BOMCA (Border Management in Central Asia) ve uyuşturucu ile mücadele programı olan CADAP (Central Asia Drug Action Programme) şeklinde sıralanabilir. DCI çerçevesinde Orta Asya ülkeleri için 2011-2013 dönemine yönelik ayrılan tahsisat miktarları Tablo 26’da gösterilmiştir.

**TABLO 26 2011-2013 DÖNEMİ İÇİN
DCI/BÖLGESEL İŞBİRLİĞİ PROGRAMLARI
TAHSİSAT MİKTARLARI**

Temel Sektörler	Tahsis Edilen Kaynaklar (Milyon Avro)
Temel Sektör 1: Sürdürülebilir bölgesel gelişim için	50
-Enerji	25
-Çevre	20
-Kurumsal İşbirliği Ağları	5
Temel Sektör 2: Eğitim, bilim ve toplumlar arası aktiviteler	45
Temel Sektör 3: Hukukun üstünlüğü, sınır ve gümrük yönetimi ve organize suçlar ile mücadele	10
Bölgesel projeler	105
Toplam	260

Kaynak: European External Action Service, “Central Asia Regional Cooperation: DCI Indicative allocations 2011-2013”, www.eeas.europa.eu/central_asia/docs/2010_ca_mtr_en.pdf, s.14,15 (03.12.2010).

Doğrudan Orta Asya’yı hedef almamakla birlikte AB’nin Orta Asya ile güvenlik çerçevesinde diyalog amaçlı kullandığı platformlardan birisi de Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı-AGİT (Organization for Security and Cooperation in

¹⁰³ Bilindiği üzere AB ülkeleri arasındaki işbirliği ve hareketliliği geliştirmek amacıyla oluşturulan ERASMUS “*internal*” niteliğe haiz bir programken TEMPUS “*external*” niteliktedir.

Europe-OSCE) olup anılan organizasyon 56 üye ülkesi ile Kanada'dan Orta Asya'ya çok geniş bir coğrafyayı içine alan kapsamlı bir güvenlik kuruluşu olarak bölgede faaliyet göstermektedir.¹⁰⁴

B. Orta Asya Strateji Belgesi (2007-2013)

AB'nin Orta Asya politikasında köklü bir değişikliğe gittiği yönündeki en önemli gösterge, 20 Temmuz 2007 tarihinde AB Konseyi tarafından, dönem başkanlığını elinde bulunduran Almanya'nın öncülüğünde kabul edilen Orta Asya Strateji Belgesi'dir.¹⁰⁵ Böylece ilk defa AB'nin genel siyasi hedeflerine, bölgede somut çalışma projeleriyle bağlantı kurulmuştur. 2007'nin ilk yarısında Almanya'nın AB dönem başkanlığındaki dış ilişkiler gündeminin temel unsurunu oluşturan söz konusu Strateji Belgesi, bazı gözlemcilerin yeni "*Ostpolitik*" olarak nitelendirdiği çerçeve içerisinde (Avrupa Komşuluk Politikası ve Karadeniz Sinerjisi gibi ilişkileri güçlendirme amaçlı girişimler vasıtasıyla) Avrupa'nın eski Sovyetler Birliği ülkelerine yönelik taahhüdünü geliştirmeye dayalı, Berlin'in geniş kapsamlı stratejisinin ayrılmaz bir parçasını oluşturmuştur.¹⁰⁶

Strateji Belgesi, AB'nin Orta Asya ile ilişkileri için genel bir çerçeve sunmakta olup çeşitli anlaşmaların, AB yardım programlarının ve Orta Asya ülkeleri ile yakınlık kurmak için AB tarafından alınan diğer inisiyatiflerin uygulanmasında ortaya çıkan sonuçlara dayanmaktadır. AB'nin, insan hakları, hukukun üstünlüğü, iyi yönetim ve demokrasi, eğitim, ekonomik kalkınma, ticaret ve yatırım, enerji ve ulaştırma, çevre politikaları, ortak tehditler ve kültürlerarası diyalog alanlarını da kapsayacak şekilde, bir bütün olarak bölge ile işbirliği için önceliklerini tanımlamakta; ancak bunların uygulanmasının belirli ihtiyaçlara yönelik olması ve her bir Orta Asya ülkesinin performansına uygun hale getirilmesi gerektiğini de belirtmektedir.

¹⁰⁴ Kamer Kasım, "AGİT: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı", Çizgi Kitabevi, Konya, 2006, s.309.

¹⁰⁵ EC, "Central Asia: Regional Strategy Paper 2007-2013", http://www.eeas.europa.eu/central_asia/rsp/07_13_en.pdf, (03.01.2011).

¹⁰⁶ Iris Kempe, "A New Ostpolitik? Priorities and Realities of Germany's EU Council Presidency" Bertelsmann Group for Policy Research CAP Policy Analysis, Ağustos 2007, Sayı 4, s.6.

Strateji Belgesi aynı zamanda Orta Asya'nın beş ülkesiyle de siyasi diyalogun geliştirilmesi çağrısında bulunmaktadır.¹⁰⁷ Böylece AB'nin Orta Asya ile ilişkilerinin tarihinde ilk kez olarak, stratejik siyasi hedefleri müşterek bir çalışma programı ile birleştiren iddialı bir çerçeve uygulanmakta ve stratejik hedefler operasyonel çalışma görevlerine dönüştürülmektedir. Bu çerçevenin sürdürülebilir ve istikrarlı bir şekilde uygulanması, AB'nin ve Orta Asya'nın ilişkilerini geliştirme konusundaki siyasi kararlılıklarının temel göstergesi olacaktır.

Hâlihazırda AB, geniş bir yardım programları yelpazesine ve Orta Asya ülkelerine yaklaşmak için alınan diğer inisiyatiflere dayanan bir stratejiyi uygulamaktadır. Stratejinin uygulanması, hem AB hem de Orta Asya ülkeleri tarafından sabır ve sürekli çaba gösterilmesini gerektiren uzun vadeli bir uğraş olarak kabul edilmektedir.¹⁰⁸ Bununla birlikte AB'nin Orta Asya'ya yeni yaklaşımına ilişkin "stratejik" isteğine rağmen, bunun nasıl uygulandığı ve uygulanmaya devam edeceği konusunda önemli sorular da mevcuttur. Stratejinin kabulü, AB'nin birbirinden farklı beş ülkeye taahhüdünü, tek bir bölgesel çerçeveye yönlendirmiş ve bu çerçeveye AB, ikili ilişkilerini dengeleme arayışı içerisine girmiştir.¹⁰⁹

¹⁰⁷ Neil Melvin, "**The Launch of EU Central Asia Monitoring**", EUCAM Watch, (Center for European Policy Studies CEPS) (Fundacion para las Relaciones Internacionales y el Dialogo Exterior FRIDE) Kasım 2008, Sayı 1, s.5.

¹⁰⁸ **Ibid.**, s.6.

¹⁰⁹ Neil Melvin & Jos Boonstra , "**The EU Strategy for Central Asia @ Year One**" , EUCAM Watch, Policy Brief, Ekim 2008, No:1, s.3.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
AVRUPA BİRLİĞİ ENERJİ GÜVENLİĞİ AÇISINDAN
ORTA ASYA BÖLGESİNİN ÖNEMİ
VE
TÜRKİYE’NİN POZİSYONU

I. AVRUPA BİRLİĞİ ENERJİ GÜVENLİĞİ AÇISINDAN ORTA ASYA ENERJİ KAYNAKLARININ ÖNEMİ

A. Avrupa Birliği’nin Enerji Güvenliği Bağlamında Orta Asya

AB’nin enerji kaynaklarında dışa olan bağımlılığı nedeniyle kendi enerji arz güvenliğinin yaratılabilmesini temin etmek amacıyla farklı enerji kaynaklarının piyasaya sunulmasına imkân sağlayan politikaların geliştirilmesine duyulan ihtiyaç, AB ile Orta Asya coğrafyasında yer alan ülkeler arasındaki işbirliğinin de güçlendirilmesine neden olmuştur. Zira AB’nin kendi arz güvenliğini sağlamak amacıyla gösterdiği ve göstereceği çabalar, Orta Asya bölgesindeki yatırım ortamını güçlendirerek bu coğrafyada yer alan doğal kaynakların üretimindeki verimliliği arttıracak ve üretilen bu enerji kaynaklarının güvenli olarak nakledilmesinde farklı yolların açılmasına sebep olabilecektir. Nitekim AB, 2007-2013 dönemi için hazırlanan Orta Asya Strateji Belgesi ile söz konusu ülkelerle olan işbirliğindeki öncelikli alanları belirlemiş ve bölge ülkelerine yapılacak mali yardımları iki katına çıkarmayı planlamıştır. Böylece AB, düzenli bir bölgesel siyasi diyalog tesis etmeyi, “Avrupa Eğitim İnisiyatifi” oluşturmayı, “AB Hukuk Devleti İnisiyatifi”ni başlatmayı, her bir bölge ülkesiyle “İnsan Hakları Diyalogu” tesis etmeyi ve bölge ülkeleriyle düzenli bir enerji diyalogu geliştirmeyi hedeflemiştir.¹¹⁰

Aslında, küresel güvenliğin önemli bir boyutu olarak ‘enerji güvenliğinin’ geliştirilmesinden hem AB hem de Orta Asya coğrafyasında yer alan devletlerin büyük çıkarı söz konusudur. Orta Asya Bölgesi’nde var olan petrol ve doğalgaz kaynakları, bu bölgedeki ülkelerle yapılacak işbirliğinin önemli bir parçasını

¹¹⁰ EC, **European Community RSP for Assistance to Central Asia for the Period 2007-2013**, http://www.eeas.europa.eu/central_asia/rsp/07_13_en.pdf, (03.12.2010).

oluşturmakta olup, petrol ve doğalgaz kaynaklarının gelişimi, bölgenin geçiş bölgesi ve enerji üretim bölgesi olma yönündeki konumunu güçlendirmektedir. Bu bağlamda, Orta Asya coğrafyasında yer alan ülkelerce enerji kaynaklarının işletilmesi, hem önemli miktarlarda yatırımı hem de enerji sektörünün bütün alt sektörlerini dikkate alan ve gelişmiş piyasalara arzını kolaylaştıran politikaların geliştirilmesini gerektirmektedir. Bu çerçevede AB, söz konusu kaynakların üretimi, gelişimi ve ulaşımı için siyasi ve ekonomik girişimlerde bulunmaktadır. Böylece AB, yeni petrol ve doğalgaz kaynaklarının işletilmesi, yeni boru hatları ve enerji yollarının kurulması ve mevcut enerji altyapısının yenilenmesini desteklemektedir. Ayrıca, bölgesel enerji güvenliği konusunda işbirliğinin geliştirilmesi amacıyla Orta Asya'dan Avrupa'ya uzanan yeni bir enerji ulaşım ağı geliştirme konularında bölge ülkelerine siyasi destek de sağlamaktadır. Bu kapsamda AB;

- Orta Asya enerji piyasalarının AB'nin enerji piyasası kurallarına yakınsanması,
- Enerji güvenliğinin; enerjinin çeşitli kaynaklardan ihracat ve ithalatı, değişik enerji yolları, farklı güzergâhlardan iletilmesi gibi konular dikkate alınarak arttırılması,
- Enerji sektöründe taraflar arasında teknolojik gelişmenin desteklenmesi,
- Sürdürülebilir enerjinin, yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının ve talep yönetiminin desteklenmesi,
- Ortak ve bölgesel çıkarlar doğrultusunda yeni enerji projelerinin yönlendirilmesi,
- Mevcut boru hatlarının rehabilitasyonu, bölge içinde Avrupa'ya doğru yeni boru hatlarının kurulmasının desteklenmesi,
- “Global Enerji Etkinliği ve Yenilenebilir Enerji Fonu” girişiminin desteklenmesi

konularında bölge ülkeleriyle işbirliğine girmeyi hedeflemiş olup, bu doğrultuda politikalar üretmektedir.¹¹¹

¹¹¹ T.C. Başbakanlık DTM, “**AB ve Orta Asya: Yeni Bir Ortaklık Stratejisi**”, Ankara, 31 Mayıs 2007, s. 5.

B. Orta Asya Coğrafyasının Birincil Enerji Kaynakları

Esasen, Orta Asya'da yer alan ülkelerdeki enerji rezervleri ile ilgili tartışmalar halen sürmekte olup; konuyla ilgili değişik kaynaklarda farklı değerler ile karşılaşılmaktadır. Bu çok sesliliğin en önemli sebeplerinden biri farklı çıkar çevrelerinin yürüttüğü çabalardır. Nitekim üretici ülkeler sahalardaki rezervleri olduğundan çok daha yüksek göstererek yabancı yatırım şirketlerini çekebilmek ya da imzalanacak anlaşmalarda daha iyi şartlar sağlamak istemektedirler. Bu durumun aksine yatırımcı şirketler de, yine bu anlaşmalardan elde edebilecekleri kârları maksimize edebilmek için rezervleri düşük gösterme ve yatırım gereksinimlerini yükseltme çabasındadırlar.

Bu sebeple, Orta Asya ülkelerinden sahip oldukları enerji kaynakları (petrol ve doğalgaz) ile öne çıkan Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan'ın üretim ve rezerv miktarlarının, güvenilir ve tarafsız olduğu değerlendirilen kaynaklardan alınan verilerle incelenmesi yararlı olacaktır.

1. Kazakistan

Kazakistan, petrol sahaları itibarıyla dünyada dokuzuncu, petrol üretimi itibarıyla ise on yedinci sıradadır. Eski SSCB ülkeleri içerisinde üretim kapasitesi bakımından da ikinci sırada bulunmaktadır.¹¹² SSCB döneminde Batı Sibirya'daki kolay bulunur rezervler üzerine yoğunlaşılması nedeniyle, Kazakistan'daki çok geniş petrol ve doğalgaz rezervleri dokunulmadan kalmıştır.

Hazar'ın Kazakistan kıyılarındaki petrol rezervleri hakkında araştırmalar yapmak için 1993 yılında "KazakistanCaspShelf" adlı uluslararası bir şirketler birliği kurulmuştur. 1994'te başlayıp 1997'de sonuçlanan araştırmalara göre, Hazar'ın Kazakistan tarafındaki deniz dibinde yaklaşık 60 milyar varil petrol olduğu tahmin edilmektedir.¹¹³ Kazakistan'da ispatlanmış petrol rezervlerinin 39,8 milyar varil ve olası rezervlerin 92 milyar varil olduğu; toplam petrol rezervinin ise yaklaşık 132 milyar varil seviyesinde olduğu ifade edilmektedir. Tablo 27'de Kazakistan'ın birincil enerji kaynaklarının (ispatlanmış) rezerv ve üretim miktarları gösterilmiştir.

¹¹² BP, "BP Statistical Review of World Energy, June 2011" <http://www.bp.com/statisticalreview> , (22.06.2011).

¹¹³ İbrahim Kalkan, **Kazak Petrolleri ve Uluslararası Güçler**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1998, s. 67.

**TABLO 27 KAZAKİSTAN'IN BİRİNCİL ENERJİ KAYNAKLARININ
REZERV VE ÜRETİM MİKTARLARI (2010)**

Enerji Kaynağı	Rezerv Miktarı	Üretim Miktarı
Petrol	39,8 milyar varil	620,5 milyon varil
Doğalgaz	1,8 trilyon m ³	33,6 milyar m ³
Kömür	33,5 milyar ton	56,2 mtpe

Kaynak: BP, Haziran 2011.

Hazar petrolünün önemli miktarına sahip olan Kazakistan'da, bugüne dek çok sayıda hidrokarbon yatağı keşfedilmiş olup kaynakların önemli bir kısmı da keşfedilmeyi beklemektedir. Kazakistan'da önemli boyutta enerji potansiyeli olan yataklar Tengiz, Kashagan, Karaçakanak, Korolev, Aktau, Aliaru ve Kurmangaz'dır. Kazakistan'ın en önemli petrol yataklarından biri olan Tengiz yatağının 10 milyar varil rezerve sahip olduğu ispatlanmıştır.¹¹⁴ Ayrıca bazı kaynaklarda, Tengiz sahasının (tahmini) petrol rezervinin 30 milyar varil olduğu ve bu rezervle de dünyanın onuncu en büyük petrol sahası olduğu belirtilmektedir.¹¹⁵ Tengiz'in hemen kuzeyinde yer alan Korolev petrol sahası (tahmini) rezervlerinin ise 18,4 milyar varil olduğu¹¹⁶, Karaçakanak sahasında 2,4 milyar varil petrol ve 0,5 trilyon m³ doğalgaz (tahmini) rezervinin olduğu¹¹⁷, Kashagan sahasında da 50 milyar varillik (tahmini) petrol rezervinin olduğu tahmin edilmektedir. Kashagan'da keşfedilen yeni rezervlerle birlikte Kazakistan, petrol bakımından dünyada ilk beşe girmiştir. Bu bölgedeki rezerv miktarı ülkenin büyük petrol sahası olan Atrou'nun altı katı büyüklüğündedir. Kashagan, yeni keşiflerle birlikte 70 milyar varil petrol rezervi

¹¹⁴ Mehmet Kocaoğlu, **Petro-Strateji**, Türkeli Yayınları, Ankara, 1996, s. 131.

¹¹⁵ Çağrı Kürşat Yüce, "Türk Cumhuriyetleri'nin Enerji Potansiyelleri ve Önemi", **Jeopolitik Dergisi**, Yıl 6, Sayı 46, Kasım 2007, s. 74.

¹¹⁶ Necdet Pamir, "**Hazar Bölgesi'nde Enerji Politikaları: Avrupa'nın ve ABD'nin Konseptleri**", TÜRKSAM Sempozyum Bildirisi, Ankara, 13-14 Kasım 2000, s. 2.

¹¹⁷ Cenk Pala, "21. Yüzyıl Dünya Enerji Dengesinde Petrol ve Doğalgazın Yeri ve Önemi", **Avrasya Dosyası**, Bahar 2003, Cilt 9, Sayı 1, s. 21.

bulunan Suudi Arabistan'ın Gavvar Bölgesinin ardından dünyada en büyük rezerve sahip ikinci petrol sahası unvanını kazanmıştır.¹¹⁸

Diğer yandan, Kazakistan'da özellikle son on yıllık dönemde kurulan konsorsiyumlar, bilhassa Hazar'da yaptıkları arama çalışmaları sonucunda, ciddi oranda doğalgaz rezervleri de bulmuşlardır. Şu anki bilinen doğalgaz rezervleri 1,8 trilyon m³'tür.¹¹⁹ Kazakistan, 2005 yılında 22,6 milyar m³ doğalgaz üretirken, 2009'da 32,2 milyar m³, 2010'da da 33,6 milyar m³ doğalgaz üretmiştir. Dolayısıyla Kazakistan petrolün yanısıra yeni bulunan ve geliştirilen doğalgaz kaynakları ile de öne çıkan bir Orta Asya ülkesidir.

2. Türkmenistan

Orta Asya ülkeleri içerisinde en zengin doğalgaz rezervleri Türkmenistan'da bulunmaktadır. Türkmenistan'ın ispat edilmiş doğalgaz rezervi 286,6 trilyon m³ seviyesinde olup sahip olduğu doğalgaz kaynakları yönünden dünyada dördüncü sırada yer almaktadır. Doğalgaz yatakları, ülkenin güneydoğusunda, özellikle Bayramali ve Derva çevresindedir. Ayrıca Nebitdağ, Okaram, Kızılkum, Ekerem, Samantepe ve Çelekom Yarımadası'nda da önemli doğalgaz yatakları mevcuttur. Petrol çıkarılan başlıca yataklar ise Nebit Dağı, Kum Dağ, Çelekom Yarımadası ve Okarem'dir. Türkmenistan'da ispatlanmış petrol rezervlerinin 600 milyon varil olduğu belirtilmektedir.¹²⁰ Bilinen petrol yatakları bağlamında Kazakistan'a göre daha mütevazı bir profili olan Türkmenistan'ın yıllık petrol üretimi 2010 yılı itibarıyla 78 milyon varil olarak gerçekleşmiştir.

Türkmenistan 2008 yılında 66,1 milyar m³ doğalgaz ve 75 milyon varil petrol üretmiştir. Bu rakamlar 2009 yılı için sırasıyla 36,4 milyar m³ doğalgaz ve yine 76 milyon varil petrol olarak gerçekleşmiştir. Doğalgaz üretimindeki bu ciddi düşüşün esas sebebi Türkmen doğalgazını Rusya'ya taşıyan Orta Asya Merkez Doğalgaz Boru Hattı Sistemi'nin (Central Asia-Center Gas Pipeline System/CAC) dördüncü ayağı olan Orta Asya Merkez-4 Doğalgaz Boru Hattı'nda 9 Nisan 2009

¹¹⁸ Zühre Temirova, "Hazar Denizi'nde Neft Fırtınası", **Yeni Avrasya Dergisi**, Yıl 1, Sayı 4, Ekim 2000, s. 62.

¹¹⁹ BP, "BP Statistical Review of World Energy, June 2011" <http://www.bp.com/statisticalreview>, (22.06.2011).

¹²⁰ **Ibid.**

tarihinde meydana gelen patlamadır. Nedeni üzerinde çeşitli spekülasyonların yapıldığı bu patlama sebebiyle Türkmen doğalgazı halen çok sınırlı miktarda RF'ye nakledilmekte ve söz konusu durum da Türkmen doğalgazının üretimini büyük oranda azaltmaktadır.

Esasen, Türkmenistan'ın 1989 yılında 81,4 milyar m³ olan doğalgaz üretimi, ilerleyen yıllarda pazar bulunamaması ve nakil hatlarının yetersizliği nedeniyle 1998 yılı itibariyle 12 milyar m³'e kadar düşmüş, 2003 yılında ise Rusya ve Ukrayna ile yapılan anlaşmalar sayesinde 53,5 milyar m³ seviyesine yükselmiştir.¹²¹ 2009 yılında ise bu rakam yukarıda da ifade edilen sebep nedeniyle tekrar 36,4 milyar m³ seviyelerine gerilemiştir. Her ne kadar 2010 yılında doğalgaz üretimi 42,4 milyar m³ seviyesine yükselmişse de 1989 yılındaki rakamlarla kıyaslandığında oldukça düşük kalmaktadır. Dolayısıyla Türkmenistan'ın mevcut boru hatları ile sahip olduğu doğalgazı yeterince değerlendiremediği ve bu nedenle yeni nakil hatlarına ve alternatif güzergâhlara ihtiyaç duyduğu belirtilmelidir. Ayrıca gittikçe azalan enerji kaynaklarına rağmen hızla yükselen talebin, farklı coğrafi konumları nedeniyle özellikle Çin ile AB arasında bir güzergâh yarışına neden olması da yüksek olasılıklı görülmektedir.

TABLO 28 TÜRKMENİSTAN'IN BİRİNCİL ENERJİ KAYNAKLARININ REZERV VE ÜRETİM MİKTARLARI (2010)

Enerji Kaynağı	Rezerv Miktarı	Üretim Miktarı
Petrol	600 milyon varil	78 milyon varil
Doğalgaz	8 trilyon m ³	42,4 milyar m ³
Kömür	-	-

Kaynak: BP, Haziran 2011.

3. Özbekistan

Petrol ve doğalgaz yatakları bulunan diğer bir Orta Asya devleti Özbekistan'dır. Ülkedeki petrol rezervleri Kazakistan gibi çok önemli miktarda olmasa da yine de ülke ekonomisi ve enerji kaynağı açısından önemlidir.

¹²¹ Ibid.

Ülkede 2009 yılı itibarıyla ispatlanmış petrol rezervi 600 milyon varildir. Tahmini rezervlerin ise 2 milyar varil olduğu belirtilmektedir.¹²² Başlıca petrol çıkartılan yerler Türkmenistan sınırı yakınındaki Kokdumuluk ve Fergana vadisindeki Minbulak'tır. Petrol yataklarının yaklaşık %60'ını bu bölgelerdeki Buhara ve Hive Sahaları oluşturmaktadır. Özbekistan, 2009 yılında günlük 107 bin varil ham petrol üretmiş, ancak 2010 yılında iç güvenlik problemleri nedeniyle günlük üretim 87 bin varile düşmüştür.¹²³

TABLO 29 ÖZBEKİSTAN'IN BİRİNCİL ENERJİ KAYNAKLARININ REZERV VE ÜRETİM MİKTARLARI (2010)

Enerji Kaynağı	Rezerv Miktarı	Üretim Miktarı
Petrol	600 milyon varil	31 milyon varil
Doğalgaz	1,6 trilyon m ³	59,1 milyar m ³
Kömür	-	-

Kaynak: BP, Haziran 2011.

Özbekistan'ın ispatlanmış doğalgaz rezervleri ise 1,6 trilyon m³'tür. Tahmini doğalgaz rezervlerinin yaklaşık 35 trilyon m³ olduğu belirtilmektedir. Ülkenin en önemli doğalgaz yatağı Kaşgaderya sahasıdır. Buradaki üretim ülke ihtiyacının yaklaşık %70'ini karşılamaktadır. Özbekistan'ın yıllık doğalgaz üretimi 2009 yılında 60,1 milyar m³, 2010 yılında 59,1 milyar m³ olmuştur.¹²⁴ Özbekistan üretim fazlası doğalgazı Kırgızistan, Rusya ve Tacikistan başta olmak üzere komşu ülkelere satmaktadır.

Özbekistan'ın yabancı yatırımcılarla imzalamış olduğu başlıca arama ve üretim anlaşmaları incelenecek olursa; 2004 Nisan ayında Rusya'nın doğalgaz tekeli Gazprom Şirketi ile 15 yıllık bir üretim-paylaşım anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma doğrultusunda Üstyurt Platosu'nda bulunan Şahpaktı yataklarında (yatakların derinliği 2550 m civarı) doğalgaz çıkartılmakta ve Rusya'ya ihraç

¹²² EIA, Energy Information Administration, "Caspian Sea Region: Key Oil & Gas Statistics", July 2006, www.eia.org. (17.12.2010).

¹²³ BP, "BP Statistical Review of World Energy, June 2011" <http://www.bp.com/statisticalreview>. (26.06.2011).

¹²⁴ Ibid.

edilmektedir.¹²⁵ Yine Rus şirketlerinden biri olan Lukoil Şirketi ile de anlaşma imzalanmış olup; bu anlaşma, ülkenin Hauzak, Shodu ve Kandım sahalarında 1 milyar ABD Doları değerinde 8 milyar m³ doğalgaz çıkarılmasına ilişkin bir projeyi kapsamaktadır.¹²⁶

4. Kırgızistan ve Tacikistan

Orta Asya coğrafyasında bulunan Tacikistan ve Kırgızistan ise, yeraltında bulunan hidrokarbon kaynakları bakımından her ne kadar Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan kadar şanslı olmasa da; bu üç ülkede yapılan petrol ve doğalgaz arama ve üretim faaliyetlerinin kaderlerinin biraz da Tacikistan ve Kırgızistan'a bağlı olduğu belirtilmelidir. Zira söz konusu iki ülkede meydana gelecek herhangi bir huzursuzluk veya istikrarsızlık, bölgenin diğer üç ülkesinde yapılacak olan arama, üretim ve taşıma yatırımlarını doğrudan etkileyecektir. Bu bağlamda AB; Orta Asya coğrafyasına yönelik politikasını oluştururken petrol ve doğalgaz kaynakları açısından fakir olarak nitelendirilebilecek Tacikistan ve Kırgızistan'ı da içine alan açılımlarda bulunmaktadır. Çünkü bölgedeki istikrarın sağlanması ve enerji güvenliğinin korunmasında söz konusu iki ülke kritik öneme sahiptir.

II. TÜRKİYE'NİN POZİSYONU

A. Avrupa Birliği'nin Enerji Güvenliği Bağlamında Türkiye

Dünyanın en önemli enerji havzalarına komşu olmakla birlikte, yapılan sınırlı arama ve sondaj çalışmaları çerçevesinde Türkiye enerji kaynakları açısından fakir bir ülke olarak kabul edilmekte ve günümüzde enerji gereksinimini iç kaynaklarıyla karşılayamamaktadır. Bu kapsamda Türkiye'yi petrol ve doğalgaz okyanuslarıyla çevrili bir ada olarak tanımlamak mümkündür. Zira ispatlanmış dünya petrol rezervlerinin %73'ü ve dünya doğalgaz rezervlerinin ise yaklaşık %72'si Türkiye toprakları çevresinde yer almaktadır¹²⁷.

¹²⁵ TİKA, **Özbekistan Ülke Raporu**, s. 21 http://www.tika.gov.tr/ulke_prfilleri, (21.03.2011).

¹²⁶ Çağrı Kürşat Yüce, "Türk Cumhuriyetleri'nin Enerji Potansiyelleri ve Önemi", **Jeopolitik Dergisi**, Yıl 6, Sayı 46, Kasım 2007, s. 85.

¹²⁷ BP, "**BP Statistical Review of World Energy, June 2011**" <http://www.bp.com/statisticalreview>, (27.06.2011).

Bugünkü veriler itibarıyla dünya genelinde olduğu gibi, Türkiye'nin de genel enerji tüketimi içinde fosil yakıtların (petrol, doğalgaz ve kömür) payı oldukça yüksektir. Türkiye özellikle 1990'larda yapılan anlaşma ve yatırımların da etkisiyle hızla doğalgaz enerjisine yönelmiş ve sadece ısıtmada değil elektrik üretiminde de hidro elektriğin yerini doğalgaz almaya başlamıştır. Nitekim günümüzde doğalgazla çalışan santrallerin Türkiye elektrik üretimindeki payı artarak %49'a yaklaşmıştır ve gelecekte daha da artacağı beklenmektedir. Ancak bilindiği üzere Türkiye, petrolde olduğu gibi doğalgazda da neredeyse tamamen dışarıya bağımlı bir ülke olup bu durum enerji güvenliğinde önemli bir zafiyet olarak öne çıkmaktadır.

Öte yandan Türkiye'nin enerji tüketimi senaryolarında da gelecek 20 yıllık süreçte, birincil enerji tüketiminde fosil yakıtların toplam paylarının %90'lar civarında olacağı öngörülmektedir. Söz konusu tahminlere göre, gelecek 20 yıllık süreçte doğalgazın payının önemli oranda artması, petrolün mutlak değer olarak artmakla beraber genel tüketim içindeki payının azalması, kömürde ise ithal kömürün artmasına paralel olarak önemli oranda artış olması beklenmektedir.¹²⁸

Dolayısıyla, Türkiye'nin enerji profili ile Avrupa'nın enerji profili arasında bazı benzerliklerin söz konusu olduğu ifade edilebilir. Bu benzerliklerin başlıcaları AB ile Türkiye'nin mevcut enerji ihtiyaçları çerçevesinde dışa bağımlı olmaları ve bu dışa bağımlılıklarını aynı bölgelerdeki kaynaklardan gidermeye çalışmalarıdır. Bu durum, AB ile Türkiye'nin enerji arz güvenliği politikalarını birbirine yaklaştırmakta ve ortak hareket etme yönünde baskı yaratmaktadır.

Nitekim Türkiye ile AB arasında bilhassa Soğuk Savaş sonrası dönemde enerji alanındaki işbirliği süreci ivme kazanmıştır. Bu konudaki ilk adım da Türkiye'nin Avrupa Enerji Şartı'na katılması olmuştur.¹²⁹ 17 Aralık 1994-16 Haziran 1995 arasında imzaya açılan ve enerji işbirliğini belli kurallara başlayan Enerji Şartı Anlaşması, özellikle RF ve Hazar Havzası kaynaklarının Avrupa'ya taşınmasını garanti altına almayı ve RF kaynaklı arz istikrarsızlığının önüne geçmeyi hedeflemiştir. Bu amaçla doğalgaz boru hatları arasında birbiri ile bağlantılı bir

¹²⁸ Kadir Kaya, **Türkiye'nin Enerji Koridoru Olma Kapasitesinin İncelenmesi**, EPDK Uzmanlık Tezi, Ankara, 2008, s. 58.

¹²⁹ Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği, “**AB Enerji Politikası**”, <http://www.deltur.cec.eu.int/abenerji.rtf>, (27.11.2010).

altyapı sisteminin kurulmasına ve enerji alanında ortaya çıkabilecek sorunlar karşısında çözüme yönelik bazı mekanizmaların ve rejimlerin geliştirilmesine çalışılmıştır.¹³⁰

Ayrıca Karadeniz bölgesindeki enerji işbirliğini geliştirmeye dönük AB girişimlerinde de Türkiye'nin önemli bir rol oynadığı görülmektedir. Avrupa Komisyonu, 1995'te Karadeniz Bölgesel Enerji Merkezi'ni (BSREC/Black Sea Regional Energy Center) kurmuştur. 2004'ten sonra ise Karadeniz'e ve Hazar'a kıyısı olan ülkeler ile AB enerji pazarı arasında bütünleşmeyi sağlamak amacıyla Bakü Girişimi'ni (The Baku Initiative) geliştirmiştir.¹³¹ Bunların yanısıra eski SSCB ülkelerinin enerji kaynaklarının AB'ye taşınması kapsamında gündeme gelen INOGATE programında da Türkiye önemli bir rol oynamaktadır. Türkiye-Yunanistan-İtalya doğalgaz boru hattı projesi ile Türkiye-Bulgaristan-Romanya-Hırvatistan-Avusturya doğalgaz boru hattı projesi INOGATE tarafından desteklenen girişimler arasında yer almaktadır.¹³²

Görüldüğü üzere Türkiye, AB bağlamında enerji konusunda kilit bir role sahiptir. Zira Türkiye'nin stratejik konumu, Türkiye'yi Avrupa'ya petrol ve doğalgaz nakil hatları noktasında önemli bir geçiş ülkesi haline getirmektedir. Keza Türkiye ile katılım müzakerelerine başlanması kararının alındığı 17 Aralık 2004 AB Konseyi Zirvesi öncesinde Komisyon'un açıkladığı üç rapordan biri olan "Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Muhtemel Üyeliğinin Sonuçları"nda da Türkiye'nin üyeliğinin Birliğe katacağı avantajlar arasında enerjiye ilişkin olanlar önplana çıkmıştır. Raporada enerjiye ilişkin olarak şu ifadeler yer almıştır: "*Özellikle enerji konusunda Türkiye'nin oynayacağı rol tartışmasız çok önemli olacaktır. AB bu sayede dünyanın enerji bakımından en zengin bölgeleri ile komşu olacaktır. Türkiye, coğrafi konumu nedeniyle tam üyelikle birlikte AB enerji arzının güvenliğinde büyük rol oynayacak, petrol ve doğalgaz açısından önemli bir geçiş ülkesi olacaktır. Türkiye'nin katılımı,*

¹³⁰ Andrei V. Belyi, "New Dimensions of Energy Security of the Enlarging EU and Their Impact on Relations with Russia", **Journal of European Integration**, Cilt 25, No 4, Aralık 2003, ss. 351-369.

¹³¹ Ebru K.Akın, "Yeni Ufuklara Yelken Açmak' Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün 15. Yılı ve Geniş Karadeniz Bölgesindeki Rolü", Bahçeşehir Üniversitesi Karadeniz ve Kafkasya Araştırmaları Merkezi Karadeniz Bülteni, No 4, Haziran 2007, s. 3.

¹³² "Interstate Oil and Gas Transport to Europe", INOGATE Brochure 2001-2004, 2007, s. 6-12, <http://www.inogate.org/inogate/en/resources/publications>, (28.11.2010).

*AB'ye enerji tedariki açısından daha iyi nakil yolları sağlayabilecektir. Böylelikle hem AB enerji arzını koruyabilecek, hem de bu bölgeler enerji ürünlerine yeni pazarlar sağlayabilecektir.”*¹³³

Bu çerçevede Türkiye'nin enerji politikasının, AB'ye aday ülke olarak ilan edildiği 1999 yılındaki Helsinki Zirvesi'nden bu yana büyük bir değişim gösterdiği söylenebilir. Türkiye, her şeyden önce ulusal ekonomisinde rekabet gücünü teşvik etmek için enerji sektörünün rasyonel ve etkin işleyişine büyük önem atfetmeye başlamıştır. Bu açılımın bir sonucu olarak AB'nin iç enerji piyasalarına entegrasyonunda uygulamaya konan programları takip etmeye başlamıştır. Bu doğrultuda, 2001 yılında kabul edilen Elektrik Piyasası Kanunu ile Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu (EPDK) kurulmuş ve genel anlamda elektrik, doğalgaz, petrol ve sıvılaştırılmış doğalgaz piyasalarının düzenlenmesi ile denetlenmesi görevlerinden sorumlu kılınmıştır. EPDK'nın kurulması ve sonrasında enerji sektöründe yapılan uygulamalar ve başlıca değişiklikler aşağıda sıralanmaktadır:

- Türkiye, Doğalgaz Piyasası Kanunu ile AB direktiflerini uygulayarak, elektrik ve doğalgaz piyasalarını yeniden yapılandırma ve serbestleştirme konusunda kayda değer bir ilerleme göstermiştir.
- 4 Aralık 2003 tarihinde kabul edilen Petrol Piyasası Kanunu ve 2 Mart 2005 tarihinde kabul edilen Sıvılaştırılmış Petrol Gazları Piyasası Kanunu ile rekabet odaklı mekanizmalar hayata geçirilmiştir.
- Yenilenebilir enerji kaynaklarına ilişkin olarak, serbestleştirilmiş enerji piyasalarında yenilenebilir enerji kaynaklarından elektrik üretimini teşvik etmek üzere “Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Elektrik Enerjisi Üretimi Amaçlı Kullanımına İlişkin Kanun” 2005 yılında kabul edilmiştir.
- Enerjinin verimli kullanımı, israfın önlenmesi, enerji maliyetlerinin ekonomi üzerindeki yükünün azaltılması, enerji kullanımında verimliliğin artırılması ve çevrenin korunması amacıyla Enerji Verimliliği Kanunu 2 Mayıs 2007'de kabul edilmiştir.

¹³³ EC, “**Enlargement Report: 2004**”, http://europe.eu.int/comm/enlargement/report_2004/#regular_reports_2004, (28.10.2010).

- Artan enerji talebinin sürdürülebilir bir şekilde karşılanabilmesi amacıyla yerel taşkömürü ve linyit rezervlerinin, su ve rüzgâr ile güneş enerjisi gibi diğer yenilenebilir kaynakların tam olarak değerlendirilmesi hedeflenmiştir.
- Nükleer enerjinin Türk enerji karışımına entegrasyonu da artan elektrik talebi karşılanırken ithal yakıtlara bağımlılığın arttırılmasından kaçınılmasının bir yolu olarak ele alınmıştır. Bu çerçevede 5710 sayılı “Nükleer Güç Santrallerinin Kurulması ve İşletilmesi ile Enerji Satışına İlişkin Kanun” 21 Kasım 2007 tarihinde kabul edilmiştir.¹³⁴

Türkiye, enerji sektöründe serbestleşmeyi sağlarken ve özelleştirme aracını kullanırken, yaklaşık 10 yıldan fazla bir süredir de AB'nin enerji müktesebatı ile kendi enerji mevzuatını uyumlaştırmaya çalışmaktadır. Nitekim 1999 Helsinki Zirvesi ile adaylık statüsü kesinleşen Türkiye'nin enerji sektörünü yeniden yapılandırması sürecinde, somut bir AB çerçevesi oluşmuştur. Bu çerçeve, serbest enerji ticareti yapabilmek amacıyla iç pazarlarla ilgili düzenlemelerden oluşmaktadır. Düzenlemeler, miktar kısıtlamalarının ve devlet tekellerinin kaldırılması, enerji şirketleri için yerleşim hakkı, hizmetlerin serbest dolaşımı, rekabet kuralları ve standardizasyon gibi ilkeleri doğrultusunda yapılmıştır. AB tarafından hazırlanan Katılım Ortaklığı Belgesi'nde de enerji alanında kısa vadeli önceliğin elektrik ve doğalgaz sektörlerine verilmek suretiyle bu sektörlerde bağımsız ve düzenleyici kurumların oluşturulması ve bu kurumların etkin, tarafsız ve şeffaf bir biçimde çalışması esası getirilmiştir.¹³⁵

Görüldüğü üzere, Türkiye'nin AB üyeliğine adaylığı dolayısıyla Türk enerji piyasasında yaşanan köklü değişiklikler büyük ölçüde Türkiye'nin AB enerji politikaları ile uyum sağlaması amacıyla yapılmaktadır. Nitekim hem AB'nin hem de Türkiye'nin arz güvenliğini sağlayacak çeşitli enerji projeleri, her iki tarafın da işbirliği ile üretilmektedir. Esasen, AB ile Türkiye'nin enerji arzı güvenliğine katkı sağlayacak olan tamamlanmış veya halen gerçekleştirilmekte olan önemli boru hattı

¹³⁴ **Ibid.**, s. 163-171.

¹³⁵ BELGEnet, “Türkiye-AB İlişkileri”, http://www.belgenet.com/arsiv/ab/kob_2000.html, (02.12.2010).

projeleri, Avrasya enerji ekseninde önemli bir transit ve enerji merkezi olma hedefindeki bir ülke olarak Türkiye'nin oynamakta olduğu rolün önemini de arttırmaktadır. Bu noktadan hareketle Türkiye, Kafkasya ve Orta Asya'nın¹³⁶ geniş hidrokarbon kaynaklarının doğrudan Batı pazarlarına ulaştırılmasını öngören ve 21. yüzyılın İpek Yolu olarak sunulan Doğu-Batı Enerji Koridoru'nun gerçekleştirilmesinde kilit rol üstlenmiş durumdadır.

B. AB ve Türkiye Açısından Önem Taşıyan Enerji Nakil Hatları

AB-Türkiye açısından stratejik önemi yüksek projeler olan Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) Ham Petrol Boru Hattı, Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) Doğalgaz Boru Hattı, Hazar Geçişli (Trans Hazar) Doğalgaz Boru Hattı Projesi ile Nabucco Projesi, aynı zamanda Doğu-Batı Enerji Koridoru'nun da en önemli bileşenleridir.

1. Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) Ham Petrol Boru Hattı Projesi

BTC Ham Petrol Boru Hattı Projesi, Soğuk Savaş sonrası dönemin uluslararası ilişkilerde ortaya çıkardığı fırsatların bir ürünüdür. 1990'lı yıllarda gündeme gelen ve Hazar havzasında üretilen ham petrolün Türkiye üzerinden Ceyhan Terminali'ne ulaştırılarak uluslararası pazarlara arzı hedefinin bir sonucudur. Söz konusu boru hattı ile Karadeniz ve Boğazlar by-pass edilerek yılda yaklaşık 50 milyon ton petrol Akdeniz'e ulaştırılmaktadır. Hattın toplam uzunluğu 1.776 km (440 km. Azerbaycan'da, 260 km. Gürcistan'da, 1.076 km. Türkiye'de) olup; söz konusu hat boyunca dördü Türkiye'de olmak üzere, toplam 10 adet pompa istasyonu bulunmaktadır. Kapasitesi günde 1 milyon varil olan BTC'nin tasarım ömrü 40 yıl olup, bu süre 10'ar yıllık iki uzatma periyodu opsiyonuna sahiptir (40+10+10 yıl). Toplam maliyeti yaklaşık 3,6 milyar ABD Doları'na ulaşan hattın 13 Temmuz 2006 tarihinde açılışı gerçekleştirilmiştir.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının hemen ardından geliştirilen BTC Petrol Boru Hattı, esasen yıllarca Türkiye'nin gündemindeki en önemli konu başlıkları arasında yer almıştır. Kimi değerlendirmelerin aksine bu boru hattı, "Türkiye'ye yılda yalnızca 100-150 milyon ABD Doları gelir getirecek önemsiz" bir yatırım değil,

¹³⁶ Elbette Türkiye, İran ve Irak gibi Ortadoğu ülkelerinin sahip olduğu hidrokarbon kaynaklarının Batı'ya taşınması noktasında da zorunlu bir geçiş ülkesi olması nedeniyle öne çıkmaktadır. Ancak bu çalışmada Orta Asya üzerine yoğunlaşıldığından Ortadoğu'daki enerji kaynaklarının Batı'ya nakli bağlamında Türkiye'nin konumu incelenmemiştir.

stratejik ve uzun dönemli ekonomik yararları ile çok önemli bir proje olup getireceği mütevazı transit geçiş ücretinden çok daha büyük bir stratejik değere sahiptir¹³⁷. Zira mevcut durumda; Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan gibi ülkelerin tümünün, petrol ve gaz ihraç yolları (boru hatları, demiryolları, vb.) çoğunlukla RF sınırları içinden geçerek uluslararası pazarlara ulaşabilmektedir. Bu da, söz konusu ülkelerin ekonomik bağımsızlıklarını elde etmek için sahip oldukları petrol ve gaz varlıklarını, güvenilir ve kesintisiz olarak uluslararası pazarlara, gerçek (piyasa) değerleriyle ulaştırmalarını engelleyen son derece kritik bir husus olup aynı zamanda da bir dezavantajdır. Nitekim Rusya bu faktörü, söz konusu ülkelere karşı etkin bir şekilde kullanmaktadır. Bu sebeple, adı geçen ülkelerin Rusya dışındaki güzergâhlardan doğal zenginliklerini ihraç edebilmeleri, kalkınmalarını ve gerçek anlamda bağımsız olabilmelerini sağlayacak önemli bir faktör olarak öne çıkmaktadır. Bu bağlamda BTC Ham Petrol Boru Hattı, her şeyden önce bunu gerçekleştiren bir entegre ihraç sisteminin (Doğu-Batı Koridoru) çok önemli bir adımı ve dönüm noktasıdır.

HARİTA 7 BTC HAM PETROL BORU HATTI

Kaynak: BOTAŞ, www.botas.gov.tr (27.10.2010)

¹³⁷ Necdet Pamir, “Bakü-Tiflis-Ceyhan Hattında Son Durum”, **Panorama Dergisi**, Sayı 3, 2004, s. 21.

Diğer taraftan farklı nakil güzergâhları sayesinde Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan gibi ülkelerin ekonomik açıdan güçlenmelerinin, Türkiye'nin bu ülkelerle olan ve petrol ve gazla sınırlı olmayan ticari ilişkilerini geliştirici ve yapılan yatırımların çok daha sağlıklı bir zemine oturmasını sağlayıcı bir etkisinin olacağı da açıktır. Ayrıca hattın Türkiye içinde kalan bölümünün yaklaşık bedeli olan 1,7 milyar ABD Dolar'lık yatırım ve Ceyhan Limanı'nda yılda 50 milyon tonluk yeni bir petrol pazarının oluşumu ile Boğazlar'dan yapılmakta olan petrol tanker taşımacılığının yoğunluğunun düşmesi veya en azından artmaması gibi diğer hususlar da, BTC'nin Türkiye bağlamında önemini arttıran diğer unsurlardır. Bunlara ek olarak, Türkiye'nin ulusal kuruluşu olan TPAO'nun Azerbaycan'da halen yürütülmekte olan ortak projeler arasında en büyüğü olan bu proje kapsamında %6,75'lik payının olması da Türkiye'nin yararına. Ayrıca bu hat sayesinde Türkiye, hattın geçtiği ülkelerle sadece ekonomik değil, politik ve kültürel ilişkilerini de arttırmakta ve bu hat Türkiye'nin Kafkasya ve Orta Asya bölgesinde yer alan ülkelerle daha yakın ilişkiler kurmasına vesile olmaktadır. Ancak hiç kuşkusuz, 13 Temmuz 2006'da resmi açılışı yapılan BTC Ham Petrol Boru Hattı'yla birlikte Türkiye'nin bölgenin enerji terminali olması yolunda çok önemli bir adımın atılması, hepsinden daha fazla öne çıkan bir husustur.

2. Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) Doğalgaz Boru Hattı Projesi

Doğu-Batı Enerji Koridoru'nun ikinci önemli bileşeni olan Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) Doğalgaz Boru Hattı, 3 Temmuz 2007 itibariyle faaliyete geçmiştir. Söz konusu boru hattıyla Azerbaycan doğalgazı Gürcistan üzerinden Türkiye'ye taşınmaktadır.

BTE Boru Hattı, Gürcistan-Türkiye sınırından Horasan'a gelen ve burada Doğu Anadolu İletim Hattı'na bağlanan bir sistemdir. Bu boru hattının inşa edilmesiyle öncelikli olarak hedeflenen Türkiye'nin kuzeydoğusuna doğalgaz ulaştırmak ve bu bölgenin iç talebini karşılamaktır. Daha sonra ise söz konusu boru hattının Avrupa'ya doğru Doğu-Batı ekseninde uzatılması planlanmıştır.

Toplam uzunluğu 980 km olan boru hattının Azerbaycan'daki bölümü 442 km, Gürcistan'daki bölümü 248 km, Türkiye'deki bölümü ise 290 km

uzunluğundadır. Bakü'deki terminalden başlayan boru hattı Türkiye'ye kadar BTC Petrol Boru Hattı'yla aynı araziden geçmektedir.

HARİTA 8 BTE DOĞALGAZ BORU HATTI

Kaynak: Kadir Kaya, "Türkiye'nin Enerji Koridoru Olma Kapasitesinin İncelenmesi", EPDK Uzmanlık Tezi, Ankara 2008, s. 133.

Yıllık 30 milyar m³ doğalgaz taşıyacak kapasiteye sahip olan BTE'yi besleyen Şahdeniz yataklarının 'Merhele-1' projesi kapsamındaki rezervi 178 milyar m³ olarak hesaplanmıştır. 2012 yılı itibariyle devreye girecek 'Merhele-2' projesiyle ise üretim miktarının artırılması planlanmaktadır.¹³⁸ BTE, hâlihazırda Türkiye'ye 6,3 milyar m³, Gürcistan'a ise 800 milyon m³ Azeri doğalgazı ulaştırmaktadır. Daha sonraki yıllarda ise doğalgazın büyük bir bölümünün Türkiye ve Yunanistan üzerinden Avrupa ülkelerine sevk edilmesi amaçlanmaktadır.

Söz konusu projenin önemine gelince; tıpkı BTC gibi BTE de son derece stratejik bir yatırımdır. Bu sayede BTC'de olduğu gibi üç bölgesel ülke ile yatırımcı şirketlerin ülkeleri arasındaki ilişkiler daha ileri bir seviyeye taşınmıştır. Azerbaycan başta olmak üzere tüm katılımcı ülke ekonomilerine destek veren BTE, aynı zamanda bölgesel entegrasyona da imkân sağlamaktadır. Ayrıca, hattın geçtiği bölgelerde uluslararası yatırımlar artmaktadır. Tüm bunlara ek olarak,

¹³⁸ Merhele-1 ve Merhele-2 Projeleri, Azerbaycan'ın Hazar Denizi'ndeki karasularında bulunan Şah Deniz offshore sahalarının geliştirilmesi amacıyla yürütülen birbirini takip eden projelerdir. Şahdeniz yatağında bulunan hidrokarbon kaynakların en verimli, en uzun ömürlü ve en ekonomik şekilde çıkartılabilmesini teminen Merhele-1 Projesi hayata geçirilmiş olup Merhele-2 Projesi'nin ise 2012 yılında devreye alınması planlanmaktadır.

üç ülke arasındaki karşılıklı ticari ilişkilere olumlu katkısı bulunmaktadır. Türkiye açısından ise, bu proje ile Hazar Bölgesi'ne adeta ikinci bir bağ atılmıştır. Bahsekonu boru hatlarını demir yolları, kara ve hava yolları izlemekte ve ekonomik ilişkiler güçlenmektedir. Bunlardan başka, hem Türkiye'nin, hem de Hazar Havzası'nın doğalgaz konusunda Rusya'ya olan bağımlılığı bir nebze olsun hafiflemektedir. Türkiye, tüketici olarak yeni kaynaklara kavuşurken, Hazar ülkeleri de çıkış kapısı olarak yeni bir alternatifte sahip olmaktadır. Nitekim Türkmenistan ve Kazakistan'ın da hatta bağlanmasına ilişkin çalışmalar, BTE ve Türkiye'nin önemini bir kez daha arttırmıştır. Böylece Doğu-Batı Enerji Koridoru'nun oluşturulması daha da kolaylaşmış ve Avrupa pazarlarına Kafkasya, Orta Asya ve Ortadoğu enerjilerinin Türkiye üzerinden ulaşımının daha kolay hale gelmesi için önemli bir adım atılmıştır. Bu çerçevede BTE Doğalgaz Boru Hattı aynı zamanda, Türkmenistan ve Kazakistan'da yer alan dünyanın dördüncü büyük doğalgaz rezervlerine erişecek olan Hazar Geçişli Doğalgaz Boru Hattı Projesi'nin de ilk ayağı olarak değerlendirilmektedir. Güzergâh ve kaynak çeşitlendirmesine ilave katkılarda bulunacak olması sebebiyle Hazar Geçişli Doğalgaz Boru Hattı Projesi özel bir ivedilik kazanmış olup; enerji talep güvenliği bakımından da, Kazakistan ve Türkmenistan'ın doğalgaz ve petrolünü Batı pazarlarına ihraçlarında tek bir ülke veya güzergâha bağımlı kalmamaları açısından da önem taşıyan bir proje olarak öne çıkmış durumdadır.

3. Hazar Geçişli Türkmenistan-Türkiye-Avrupa (Trans-Hazar) Doğalgaz Boru Hattı Projesi

Türkmenistan doğalgazının Türkiye üzerinden Avrupa pazarlarına taşınmasına ilişkin ilk temaslar, 1992 yılında başlatılmış, fakat alım-satım sözleşmesinin ön protokolü ancak 1994'te imzalanabilmiştir. Bu ilk görüşme ve imzaların ardından devlet başkanları, başbakanlar, bakanlar ve bürokratlar 1990'lı yıllarda çok sayıda anlaşmaya daha imza atmışlardır. Bunların sonuncusu ve en somutu diyebileceğimiz, yani alınacak (ya da satılacak) gazın miktarı, fiyatı, teslim noktası ve "al ya da öde" şartı gibi fiilî faktörleri içeren alım satım anlaşması ise 21 Mayıs 1999 tarihinde Aşkabat'ta dönemin Enerji Bakanı Ziya Aktaş tarafından imzalanmıştır. Anlaşmaya göre, doğalgaz alımı en erken 2002, en geç 2004 yılında başlayacak, 30 yıl sürecek, miktarı 5 milyar m³'le başlayacak,

9-10 yıl içinde 16 milyar m³'e çıkacak ve doğalgaz Türkiye-Gürcistan sınırında Türk tarafına teslim edilecektir. Bu amaçla Türkmenistan bir ihale açmış ve bu ihaleyi Pipeline Solution Group (PSG) Konsorsiyumu (Pipeline Solution Group; Bechtel ve General Electric ortaklığı) kazanmıştır. Konsorsiyumun inşaat, finansman programlarını ve diğer ortaklarını belirlemesi için belli bir süre tanınmıştır. Bechtel ve General Electric daha sonra hisselerinin %50'sini devrederek konsorsiyuma Shell'i de dâhil etmişlerdir. Projenin fizibilite çalışması Shell'in operatörlüğünde çalışan konsorsiyum tarafından tamamlanmıştır. Bu çalışma çerçevesinde projenin 2002 yılında başlatılması ve 2006'da tamamlanması hedeflenmiştir.

Hazar Geçişli Türkmenistan-Türkiye-Avrupa (Trans-Hazar) Doğalgaz Boru Hattı Projesi çerçevesinde 1.696 km uzunluğundaki boru hattının maliyeti, aynı miktarda doğalgazı dış pazarlara ulaştırmayı hedefleyen alternatif projelere göre daha makul bir miktarda, yaklaşık 2 milyar ABD Doları olarak tespit edilmiştir. Ancak Konsorsiyum ile dönemin Türkmenistan Devlet Başkanı arasında başta gelirlerin dağılımı ve ön ödeme olmak üzere çeşitli anlaşmazlıklar ortaya çıkmış, buna Türkmen gazının geçeceği güzergâhta yer alan Azerbaycan'ın hattın içinden geçecek doğalgaz miktarında kendi gazının da yer alması hususundaki ısrarı ve Azeri gazının toplam içindeki miktarının ne olacağı tartışmaları da eklenince, projede ciddi sorunlar yaşanmaya başlanmıştır. Bu sorunlara, Türkiye'nin Mavi Akım Projesi'ne öncelik veren uygulamalarıyla uluslararası finans zorluğu, Putin dönemi Rusya'sının Orta Asya'ya ve Kafkaslar'a yönelik aktif ve baskıcı siyaseti de katılınca, Hazar Geçişli Türkmen Gazı Projesi gerçekleşememe ya da 8-10 yıl ertelenme gibi önemli engellerle karşılaşmıştır. Ayrıca Rusya'nın Hazar'ın statüsü konusundaki tutumu ve Azerbaycan'ın Trans-Hazar hattında istediği kota konusu da diğer önemli ve aşılması gereken sorunlar olarak öne çıkmışlardır.

Sonuçta yıllık 30 milyar m³ Türkmen doğalgazının Türkiye ve bilahare Avrupa'ya naklini öngören proje, Azeri Şah Deniz sahasının keşfedilmesinden önce imza altına alınmış olmasına rağmen, özellikle Azerbaycan ve Türkmenistan arasında Hazar Denizi'nde yer alan petrol ve doğalgaz sahalarının paylaşımı konusunda yaşanan sorunlar sebebiyle bir türlü hayata geçirilememiştir. Hâlbuki

söz konusu projenin hayata geçirilmesi Türkiye üzerinden Avrupa'ya gaz nakli için geliştirilmekte olan diğer projeler açısından da önem taşımaktadır.

Hazar'ı geçerek Azerbaycan ve Gürcistan üzerinden Türkmenistan'ı Türkiye'ye bağlayacak olan Trans-Hazar Projesi, Türkiye için son derece önemli bir projedir. Bu projenin gerek Türkiye'ye gerekse Türkmenistan'a sağlayacağı çok çeşitli avantajlar vardır. Bunlardan ilki, Türkmen doğalgazının, Türkiye'nin gaz gereksinimi içinde en tepe noktada 16 milyar m³'e ulaşan miktarıyla, enerji güvenliğinin sağlanmasına yönelik politikalarda olmazsa olmaz unsurlardan biri olan kaynak çeşitliliğine rasyonel yanıtlardan birini teşkil etmesidir.

Projenin sağlayacağı ikinci avantaj da maliyet hesapları ile ilgilidir. Hazar'ın altından geçtikten sonra BTC Ham Petrol Boru Hattı'na paralel bir güzergâh izlemesi öngörülen bu hattın inşası halinde, geçiş güzergâhı için kullanılacak irtifak haklarında, boru hattı inşası için gerekli malzemeleri taşıma yolları yapımında, elektrik ve su temininde, servis hizmetleri ve güvenlik hizmetlerinin sağlanmasında tasarruf elde edilirken; boru hattının telekomünikasyon sistemi, bakım-onarım ve personel hizmetleri açısından da maliyetleri önemli ölçüde, işletme giderleri ise yapılan hesaplamalara göre %18 oranında azalacaktır. Ayrıca, yatırım ve işletme maliyetlerindeki bu büyük tasarruf yalnızca Türkmen gazı projesini değil, aynı zamanda BTC Ham Petrol Boru Hattı'nı da ekonomik yönden çok daha cazip hale getirecektir.

Söz konusu projenin üçüncü avantajı ise, Türkmen gazının Hazar'ın altından geçen hatlarla Azerbaycan ve Gürcistan üzerinden Türkiye'ye ulaşmasının, özellikle 2000'li yıllarla birlikte daha yüksek sesle savunulan "Doğu-Batı Koridoru" projesinin temel unsurlarından birini oluşturmasıdır. Ayrıca Türkmen gazının Azerbaycan ve Gürcistan üzerinden Türkiye'ye taşınmasının gerçekleşmesi halinde, bahse konu dört ülke arasındaki bağların kuvvetlenmesi ve bölgede işbirliğinin ve istikrarın gelişmesi için de somut bir adımın atılacak olması bir başka önemli avantaj olarak değerlendirilmektedir.

Yukarıda belirtilen avantajları sebebiyle stratejik bir değer taşıyan Trans-Hazar Doğalgaz Boru Hattı Projesi, ne yazık ki günümüz itibarıyla rafa kalkmış durumdadır. Bu ertelenmenin sebeplerinden biri Türkiye'nin tutarlı bir enerji

politikasının olmayışı ve enerji politikasının hükümetlere göre sil baştan yeniden tanımlanmasıdır. Nitekim bu zaafı iyi gören Rusya, hükümetler nezdinde kurduğu iyi bağlantılarla Trans-Hazar Projesi'ni rafa kaldıracak olan 25 yıllık bir süreyi kapsayan Mavi Akım Doğalgaz Boru Hattı (DGBH) Projesi'ni hayata geçirmiştir. Bu proje, Hazar'da oluşabilecek ve Türkiye'nin kilit bir rol oynayabileceği bütünsel bir enerji rejiminin doğmasına izin vermezken, Türkiye'nin önemli bir petrol ve doğalgaz pazarı olmaktan öteye gitmesini engellemiş ve Türkiye'nin doğalgaz tedarikinde %52 gibi ciddi bir oranda Rusya'ya bağımlı olmasına neden olmuştur.

HARİTA 9 HAZAR GEÇİŞLİ TRANS-HAZAR DOĞALGAZ BORU HATTI PROJESİ

Kaynak: Kadir Kaya, "Türkiye'nin Enerji Koridoru Olma Kapasitesinin İncelenmesi", EPDK Uzmanlık Tezi, Ankara 2008, s. 128.

Dolayısıyla Türkiye'nin yalnız geçiş ülkesi değil bir enerji merkezi (*hub*) olması bakımından ve AB'nin enerji arz güvenliğinde kaynak çeşitliliğini arttırarak Rusya'ya olan bağımlılığını azaltacak olması açısından önemli olan söz konusu projenin gerçekleşmemesinde Türkiye'nin, Rusya'nın bilinçli yönlendirmesi altında, Mavi Akım DGBH Projesi'ne öncelik vermesi etkili olmuştur. Zira Türkiye'nin,

tüm büyüme potansiyeline rağmen, tüketebileceği doğalgaz miktarı sınırlı olup aynı anda hem Mavi Akım, hem İran, hem Azerbaycan ve hem de Türkmenistan gazını tüketmesi mümkün değildir. Nitekim 2008 yılının ilk yarısı içerisinde başlayan küresel ekonomik krizle birlikte, halihazırdaki doğalgaz depolama tesisleri (ilgili kurumlar tarafından hazırlanan raporlarda yer verilen hedeflere rağmen) oldukça yetersiz kapasitede olan Türkiye'nin elinde önemli miktarda doğalgaz kalmış ve imzalamış olduğu al ya da öde türü doğalgaz anlaşmalarından ötürü de Türkiye ciddi cezalar ödemeye mahkum olmuştur. Bir başka deyişle, abartılı gaz talep tahminlerinin sonucunda imzalanan “al ya da öde” anlaşmaları, Türkiye'yi ne yazık ki tüketemeyeceği gazın parasını da ödeme noktasına getirmiştir.

Trans-Hazar Doğalgaz Boru Hattı Projesi'nin rafa kaldırılmasının bir diğer önemli sebebi ise, bir türlü gerçekleştirilemeyen proje için geçen uzun süreçte, Azerbaycan'ın Şah Deniz yataklarında zengin doğalgaz kaynaklarının keşfedilmesidir. Azerbaycan'daki doğalgaz keşfi, önce bu projeye (Trans-Hazar) Türkiye'nin, Azerbaycan'ın ve Türkmenistan'ın ortak bir platformda buluşabileceği intibasını uyandırmış olmakla beraber, Azerbaycan sınırları içerisindeki Şah Deniz'deki doğalgaz miktarının bu hat için Türkmenistan'a gerek duyulmayacak kadar zengin olduğunun açıklanması, projeye yepyeni bir boyut kazandırmıştır. Azerbaycan'ın kısa zamanda Türkmenistan'a batı yönündeki pazarlarda rakip bir doğalgaz üreticisi haline geleceğinin anlaşılmasıyla bu iki ülke arasındaki görüşmelerin niteliği Azerbaycan'ın kazandığı pazarlık gücüyle değişmiştir. Azerbaycan, Türkmenistan'ın sağlayacağı gaz miktarı, boru hattı kirası, yatırım bedellerinin karşılanma oranları gibi tüm konularda yükün önemli bir kısmını Türkmenistan'a aktaran öneriler getirmiştir. Türkmenistan'ın dünya pazarlarına ulaşma konusundaki sıkıntısını bilen Azeri yetkililer böylelikle Türkmenistan'ın projeye dâhil olmasıyla önemli bir maliyet avantajı elde etmeyi veya Türkmenistan'ın projeden vazgeçmesi halinde Batı'ya uzanan pazarlarda önemli bir tedarikçi olmayı hedeflemişlerdir. Nitekim Türkiye, Azerbaycan'la doğalgaz alımı konusunda anlaşmaya varmış ve 2004 yılında 2 milyar m³, 2006'da 6,6 milyar m³ ve 2008'de de 15-20 milyar m³ doğalgaz almayı Azerbaycan'a taahhüt etmiştir. Böylelikle Türkiye, Rusya ve İran'la yaptığı alım anlaşmalarına bir de Azerbaycan'la

yaptığı sözleşmeyi eklemiştir. Bu son anlaşma Trans-Hazar Projesi'nin gerçekleşmesini daha da zorlaştırmıştır.

Bu şartlar altında da, 2000 yılının Aralık ayında Türkmenistan Rusya'ya 20 milyar m³ doğalgaz satmayı kabul etmiştir. Bu anlaşmanın ardından iki taraf arasında yapılan görüşmelerde Rusya, Türkmenistan'ı yıllık 10 milyar m³'lük bir alımla başlayıp, bu rakamın her sene kademeli olarak artırılması hususunda ikna etmiş ve artış miktarı da yıllık 10 milyar m³ olarak belirlenmiştir. Böylelikle de Trans-Hazar Projesi, hâlihazırda uzun bir süre gündeme gelmemek üzere rafa kaldırılmış durumdadır.

4. Nabucco Projesi

Doğu-Batı Enerji Koridoru'nun bir diğer önemli ayağı ise Nabucco Projesi'dir. Nabucco Projesi, Hazar Havzası, Ortadoğu ve Mısır'da bulunan doğalgaz kaynaklarını Türkiye, Bulgaristan, Romanya, Macaristan ve Avusturya üzerinden Orta ve Batı Avrupa pazarına bağlayan yeni bir doğalgaz boru hattı sistemidir. 56' (inç) çapında ve yaklaşık 3.300-4.000 km uzunluğunda olan bu boru hattı Türkiye-Gürcistan ve/veya Türkiye-Irak sınırından başlayıp Viyana yakınlarındaki Baumgarten'da sona ermektedir. Yaklaşık 2.000-2.700 km.lik kısmı Türkiye'den geçecek olan boru hattı projesi, yapılan fizibilite çalışmaları neticesinde yıllık azami 31 milyar m³ doğalgaz taşıma kapasitesine göre dizayn edilmiş olup yaklaşık 7,9 milyar Avro'ya malolacağı hesaplanmaktadır. İnşasına 2011 yılı sonlarında başlanması planlanan ve ilk aşamasının 2014 yılı sonlarında faaliyete geçmesi öngörülen Nabucco Doğalgaz Boru Hattı'nın ortakları ise şu şirketlerdir: BOTAŞ (Türkiye), BULGARGAZ (Bulgaristan), TRANSGAZ (Romanya), MOL (Macaristan), OMV (Avusturya) ve RWE (Almanya).

Hem AB hem de Türkiye için önemli bir proje olan Nabucco Projesi esasen her iki coğrafyaya da çeşitli yarar ve avantajlar sunmaktadır. Söz konusu projenin AB'ye sağlayacağı başlıca yarar ve avantajları şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Öncelikle, Nabucco Projesi'nin hayata geçirilmesiyle AB, enerji arz güvenliğinin sağlanmasında önemli bir adım atacak ve doğalgaz ithalatında Rusya'ya olan bağımlılığını azaltmış olacaktır.

- Rusya'nın Avrupa doğalgaz piyasasında tekel haline gelmesinin önüne geçilecek; böylece Rusya'nın AB üzerindeki etkinliği ve doğalgazı AB'ye karşı bir silah gibi kullanması engellenecektir.
- Çok sayıda doğalgaz tedarikçisinin piyasada var olması ile rekabet ortamı gelişecek ve buna bağlı olarak Avrupa genelinde doğalgaz birim fiyatı azalacaktır.

HARİTA 10 NABUCCO PROJESİ

Kaynak: Kadir Kaya, "Türkiye'nin Enerji Koridoru Olma Kapasitesinin İncelenmesi", **EPDK Uzmanlık Tezi**, Ankara 2008, s. 156.

Nabucco Projesi'nin Türkiye'ye sağlayacağı başlıca yarar ve avantajlara ise aşağıda yer verilmiştir:

- Türkiye'nin enerji merkezi (*hub*) olma yönündeki politikası için çok önemli bir adım atılmış olacaktır.
- Türkiye enerji arz güvenliğini sağlamış olacak ve doğalgaz ithalatındaki Rusya'nın %64'lük payını azaltacaktır.
- Türkiye'nin AB'ye üyeliği sürecinde, Nabucco Projesi'nin hayata geçirilmesi son derece olumlu bir katkıda bulunacaktır.
- Yaklaşık 7,9 milyar Avro'ya malolacak Nabucco Projesi'ne yapılacak yatırımın yarıya yakını Türkiye'de gerçekleştirilecektir. Ayrıca bu

Proje'nin inşası için çok sayıda mühendislik ve müteahhitlik firmalarına ihtiyaç duyulacak; aynı zamanda boru hattı inşaatının yaratacağı istihdam da gözönünde bulundurulduğunda bu projenin Türk ekonomisine katkısı büyük olacaktır.

- Proje, Türkiye'de var olan ya da uzatılacak olan doğalgaz iletim ağını kullanacağından Türkiye kendi iletim ağının kullanılması karşılığında belli bir kazanç elde edecektir.
- BOTAŞ, Nabucco'ya ortak olduğu için bu hattın devreye alınmasından itibaren elde edilecek gelirden pay alacağı gibi Nabucco Projesi Türkiye Kesimi'nin operatör firması olacağı için Proje'nin faaliyete geçmesinden itibaren operasyon geliri de elde edecektir.

C. Orta Asya Enerji Kaynakları Bağlamında Türkiye'nin Pozisyonu

Türkiye, hem kendi arz güvenliğini sağlamak hem de üyelik sürecinin devam ettiği AB'nin arz güvenliğine katkıda bulunmak adına gerçekleştirilen boru hattı projelerinin çoğunda en önemli geçiş coğrafyası olarak öne çıkmaktadır. Zira jeopolitik konumunun yanı sıra Orta Asya'da yer alan Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan ile tarihten gelen ve Soğuk Savaş sonrası dönemde yeni bir boyut kazanmış olan ilişkileri de göz önünde bulundurulduğunda, özellikle BTC Petrol Boru Hattı ile güvenli bir geçiş coğrafyası olma özelliği tasdiklenen Türkiye'nin, Orta Asya'da var olan doğalgaz kaynaklarının Avrupa'ya nakli açısından oynadığı/oyunacağı rolün önemi açıktır. Ayrıca, adaylık süreci çerçevesinde Türk enerji sektörünün Avrupa enerji sektöründe geçerli olan kurallar ile yeniden yapılandırılmasının, Türkiye ile Avrupa arasındaki enerji ilişkilerini daha da yakınlaştırdığı ortadadır.

Diğer taraftan özellikle doğalgaz ithalatında, hâlihazırda en önemli kaynak ve geçiş ülkesi olması nedeniyle AB'nin bağımlı durumda olduğu RF'nin, AB üzerindeki bu pozisyonunu kaybetmemek uğruna bir takım girişimlerde bulunması da beklenmelidir. Nitekim RF'nin Orta Asya devletleri bağlamında yürütmekte olduğu dış politikasının, daha çok doğal kaynaklara sahip bölge ülkelerinin angajmanını sağlamak üzerine kurulu olduğu görülmektedir. Bir başka deyişle RF, Sovyetler Birliği döneminden kalma iletim ağlarını ve

etkinliğini kullanarak Orta Asya'da çıkarılan doğalgazın kendi toprakları üzerinden Avrupa'ya naklini gerçekleştirmek ve bu güzergâhın alternatifsiz olmasını sağlamak amacıyla bu coğrafyada yer alan ülkeler üzerinde “agresif” bir politika yürütmektedir. Bu noktada da Türkiye'nin pozisyonu RF açısından “rekabet” olgusunu çağrıştırmaktadır. Zira mevcut durumuyla Türkiye, RF'nin AB üzerinde doğalgaz çerçevesinde kurmak istediği tekelci yapıyı kökten sarsabilecek bir pozisyondadır. Çünkü Türkiye'de hayata geçirilecek ve farklı tedarikçi ülkelerin yer aldığı petrol ve doğalgaz koridorları, AB'nin RF'ye olan bağımlılığını azaltacaktır.

Bu nedenle Türkiye, ince bir çizgi üzerinde dış politikasını oluşturmak ve uygulamaya koymak zorundadır. Bir başka deyişle Türkiye, bir yandan hem kendisini hem de AB'nin enerji güvenliğini sağlamak ve bu bağlamda AB'ye üyelik sürecinde avantaj elde etmek adına kendi coğrafyası üzerinden geçen ve Orta Asya ile Kafkasya'da bulunan enerji kaynaklarını Avrupa'ya taşıyan boru hattı projelerinin hayata geçirilmesinde başrolü oynarken aynı zamanda tüm bu girişimlerden stratejik anlamda büyük yara alacak olan RF'yi, önemli bir ticari ortağı olması dolayısıyla güçlü bir rakip haline getirmeden, bu ülkeyle olan ilişkilerini de aynı yakınlıkta devam ettirmeye çalışmak durumundadır. Zira 21. yüzyılda ‘enerji kartı’ sahip olunması bir ayrıcalık olarak değerlendirilen, stratejik değeri yüksek bir koz olup bunun elde edilebilmesi çok hassas ve birbiriyle etkileşimli planlamaları gerektirmektedir. Hiç kuşkusuz bu süreçte Türkiye'nin özellikle ulusal çıkarlarını daha iyi koruyabilmesi için, hem dış politika bağlamında atacağı adımları hem de enerji merkezi yani “hub” olma yolunda bir zorunluluk olarak öne çıkan kendi enerji piyasasını düzenleyecek ayrıntılı kuralları ve uygulamaları, herhangi bir açık kapı bırakmadan bir an önce somutlaştırması kritik öneme sahiptir. Ayrıca enerji politikalarını oluştururken ilgili kurum ve kuruluşların yanı sıra özel sektörün de katkıda bulunacağı ortak bir platform oluşturularak eşgüdümün sağlanabilmesinin de gerekli olduğu değerlendirilmektedir.

SONUÇ

“Bir damla petrol, bir damla kandan daha değerlidir.”

Winston Churchill

Uluslararası sistemdeki gelişmeleri doğrudan etkileyen enerji, günümüzde uygarlığın temeli haline gelmiş, herhangi bir enerji türünün yokluğu veya yetersizliği günlük yaşamı dahi anında olumsuz etkileme gücüne sahip bir unsur olarak ülkelerin iç ve dış politikalarında öne çıkan bir husus haline almıştır. Bu çerçevede enerji, özellikle geride bıraktığımız yüzyılın başından itibaren ülkelerin rekabet üstünlüğü sağlamada istifade ettikleri en önemli araçlardan biri olmuştur. İçinde bulunduğumuz yeni dönemde ise, dünyadaki teknolojik yenilikler, sermaye hareketleri için sınırların hemen hemen kalkması ve iletişim alanındaki devasa gelişmeler, hem dünyadaki enerji kullanımının miktar ve hızını arttırmış hem de enerjiyi üzerinde durulması gereken en önemli sorun alanlarından biri haline getirmiştir.

Bu çerçevede enerji arz güvenliğinin, gerek dünya genelinde gerekse ülkeler bazında enerji sektörüne ilişkin tartışma konularının temelini oluşturduğu gözlenmektedir. Zaman zaman düşmesine karşın genelde artış trendinde olan enerji fiyatları, küresel ısınma ve iklim değişikliği konusunda artan duyarlılık, dünya enerji talebindeki yükselişe karşın tükenme eğilimine girmiş olan fosil yakıtlara bağımlılığın yakın gelecekte de devam edecek olması, yeni enerji teknolojileri alanındaki gelişmelerin artan talebi karşılayacak ticari olgunluktan henüz uzak oluşu, ülkelerin enerji güvenliği konusundaki kaygılarını her geçen gün daha da arttırmakta ve ülkeleri arz güvenliklerini temin etmeye farklı arayışlara itmektedir. Zira bir ülkenin ekonomik büyümesinde ve güvenliğinin sağlanmasında, doğal kaynaklarının kullanılabilirliği ve enerji kaynaklarına ulaşılabilirliği, kritik faktörler olarak öne çıkmakta; enerji kaynakları ve bu kaynakların ülkelere sağladıkları güç ve zenginlik üzerine çatışmalar, küresel ilişkilerin önemi giderek artan bir özelliği haline gelmektedir. Bu noktada bilhassa enerji kaynaklarının kullanım hakkı mücadelelerinin yayılma tehlikesi bulunduğu da belirtilmelidir. Dolayısıyla enerji, ekonomik ve sosyal kalkınmanın temel ve en önemli, olmazsa olmaz girdilerinden

biri durumuna gelirken enerji arz güvenliği de, ülkelerin öncelikli gündem maddeleri arasında yerini almış durumdadır. Zira tüm gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomilerde enerji arzının yeterli, erişilebilir, sürdürülebilir ve uygun fiyatla sağlanması çok önemli olup ülkelerin gelişmişlik düzeylerini belirleyici temel etken konumunda bulunmaktadır.

Diğer taraftan enerji kaynaklarının sınırlılığı ve bu kaynakların büyük bir bölümünün belli bölgelerde yoğunlaşmış olması, ayrıca bu bölgelerin siyasi açıdan istikrarsızlığı ve kırılganlığı, enerji arz ve talep miktarları arasındaki farkın çok az olması gibi hususların, enerji konusunda yapısal, dönemsel ve anlık belirsizliklere yol açtığı görülmektedir. Zira üretici ülkelerde yaşanabilecek ani ve radikal siyasi gelişmelerin enerji üretimi ve akışının istikrarına, dolayısıyla fiyat istikrarına yönelik olumsuz etkileri olabilmektedir. Ayrıca bugünkü veriler ışığında, önümüzdeki dönemde de enerjinin, geçen yüzyıla göre daha pahalı, istikrarsız ve vazgeçilmez olacağı öngörülmektedir. Giderek çevre, güvenlik ve enerji arasındaki ilişkilerin çetrefilli bir hal alması beklenmektedir. Enerji açısından dışa bağımlı ülkelerin bu nedenle ödeyecekleri ekonomik, siyasi ve askeri bedellerin, yüzyıl ilerledikçe daha da artacağı düşünülmektedir. Nitekim AB'nin enerji güvenliği politikasını etkileyen unsurların başında da, artan enerji tüketimine bağlı olarak ortaya çıkan enerji arz ve erişim güvenliği sorunu gelmektedir. AB yüksek enerji tüketimine karşın, düşen bir üretime ve azalmakta olan bir rezerve sahiptir. Ayrıca küresel olarak da azalmakta olan enerji kaynaklarına karşılık artan küresel talep, enerji kaynaklarının fiyatlarını artırmakta; bu da AB'nin yıllık enerji giderlerinin sürekli yükselmesine neden olmaktadır. Dolayısıyla AB ülkeleri, artan enerji bağımlılığı, yüksek fiyatlar ve iklim değişikliği nedenleriyle sürdürülebilir, güvenli ve rekabetçi bir ortak enerji politikasına ulaşmayı hedeflemektedir. Bu bağlamda da AB'nin enerji politikasının en önemli önceliği istikrarlı ve makul bir fiyattan enerjiye ulaşım olarak öne çıkmaktadır.

Hâlihazırda AB ülkeleri, üretimleri ve tüketimleri arasında ithalat yönünde oluşan açığı 2015'e kadar yaptıkları enerji anlaşmalarıyla güvenlik altına almışlardır. Bununla birlikte 2015 sonrası dönemde bir enerji kriziyle karşılaşmamak için, AB'nin yeni enerji arz ve erişim anlaşmaları yapması gerekmektedir. Rus gazına aşırı bağımlılığın getireceği riskleri azaltmak için enerji arz ve erişim güzergâhlarının

çeşitlendirilmesi önemlidir. Zira AB'nin enerji güvenliğinin sağlanmasına ilişkin dış politikalarındaki tercihlerinin sınırlanmasının, pazarlık ve manevra alanlarının daralmasına yol açacağı açıktır. Nitekim devletlerin iç ve dış politikada istikrar ile refah arayışlarının bir sonucu olarak iktisadi büyümenin öncelikli hedef haline gelmesiyle artan uluslararası ticaret, bilhassa enerji bağlamında ayrı bir önem kazanmış olup küresel siyasetin temel taşlarını dönüştürme potansiyeline de ulaşmış gözükmektedir. Bu olgu, özellikle Rusya'nın AB bağlamında en önemli tedarikçi ülke olma avantajını dengelemek adına AB'yi alternatif kaynak arayışına yönlendirmektedir.

Diğer taraftan ekonomik gereksinimlerin yanı sıra Rusya'nın bir baskı aracı olarak enerjiyi kullanma eğilimi de AB'yi endişelendirmektedir. Zira 2008 yılında yaşanan Rus-Gürcü Savaşı da dâhil olmak üzere 2006-2008 arasında Rusya ile eski SSCB ülkeleri arasında yaşanan birçok sorunda enerji güvenliğinin tekrar tekrar gündeme gelmesi AB açısından alternatif enerji kaynaklarına erişimin önemini artırmıştır. Rusya'nın enerjiyi bir dış politika aracı olarak kullanması, AB'nin tek taraflı bağımlılığının yakın gelecekte ciddi sorunlara yol açabileceğini göstermesi açısından önemli bir dönüm noktası oluşturmuştur. AB kamuoyunda ve diplomatik çevrelerinde enerji kaynaklarına güvenli erişim konusunda Rusya'ya olan güven sarsılmış durumdadır. Ayrıca güvenilirlik hususunun yanı sıra yerel gaz tüketimi öngörülenden daha hızlı bir oranda artan Rusya'nın en önemli gaz üretim merkezi olan Batı Sibirya ve Yamal sahalarındaki üretimin düşmesi nedeniyle de AB'nin artan ihtiyacını uzun dönemde karşılamaktan uzak olduğu; dolayısıyla yeni yatırımlar gerçekleştirilmediği takdirde Gazprom'un önümüzdeki yıllarda AB'ye ihraç ettiği gaz miktarının düşeceği açıktır. Bu çerçevede Avrasya'nın sahip olduğu karasal bütünlüğün ticari ilişkilerin bütünleşmesine katkıda bulunmasının ve sahip olduğu petrol ve doğalgaz potansiyeli ile enerji arzında oluşturduğu önemin, AB'nin bölge ülkeleri ile geliştirmeye başladığı özel ilişkilere kaynaklık ettiği gibi jeopolitik açıdan da yeni ve önemli bir dönemin başlangıcına yol açtığı belirtilmelidir.

Bu noktada, AB'nin komşu bölgelerle ilişkileri incelendiğinde; Orta Asya bölgesi, genişleme perspektifi kapsamında ve Avrupa Komşuluk Politikası içinde yer almamasına rağmen, özellikle son genişleme dalgası sonrası, AB'nin ilgi alanına giren önemli yakın çevre bölgelerinden biri haline gelmiştir. Bu doğrultuda bölgeye

yönelik yeni politikalar üretme çabası içine giren AB, “Avrupa’nın güvenlik ve istikrar alanının genişletilmesi” hedefini birinci sıraya yerleştirmiş ve bunun sağlanabilmesi için de özellikle Orta Asya ülkeleri, Karadeniz Bölgesi ve Rusya ile ilişkilerin gözden geçirilmesi gereği üzerinde ısrarla durmuştur.

Bu bağlamda Orta Asya’nın AB için önemini başlıca üç konuda öne çıktığı görülmektedir. Öncelikle Orta Asya, son genişleme dalgası sonrası, AB sınırlarına daha da yaklaşmış bir bölge olarak, Birlik üyesi ülkelerin etrafında sorun üretme potansiyeli ile bir risk unsuru olarak öne çıkmaktadır. Dolayısıyla bu bölgenin istikrar, güvenlik, demokrasi ve refah alanına dönüştürülmesi AB’nin öncelikli hedefleri arasına dahil edilmiştir. Bu çerçevede Orta Asya’da istikrarın sağlanabilmesini -kısa vadede gerçekleşmesi zor olsa da- öncelikle bölge ülkelerinde demokrasinin ve hukukun üstünlüğü prensibinin yerleştirilmesine, iyi yönetim ve istikrarlı bir ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilmesine bağlayan AB, bölge ülkelerinde desteklediği uygulamalar ve reform çalışmaları ile söz konusu hususların güçlendirilmesini hedeflemiştir.

Orta Asya ile ilişkilerin ikinci önemli boyutu ise, bölge ülkeleri ile AB arasındaki ekonomik ilişkiler olarak tanımlanabilir. Özellikle Kazakistan, AB’nin bölgedeki en büyük ticaret ortağıdır. Ayrıca ticari ilişkilerin en kısıtlı olduğu Orta Asya ülkelerinden Tacikistan için bile AB, Rusya’dan sonra ikinci sıradaki ticaret ortağıdır. Esasen, AB ile Orta Asya arasındaki ilişkilerin ilk boyutu olarak yukarıda tanımlanan “Orta Asya coğrafyasının istikrar, güvenlik, demokrasi ve refah alanına dönüştürülmesi” hedefinin altında yatan esas nedenin de; AB’nin üye ülkelerin Orta Asya’ya yaptığı yatırımlarını güvence altına almak olduğu düşünülmektedir. Bir başka deyişle, Orta Asya ülkelerine yapılan büyük hacimli yatırımları güvence altına alabilmek için AB’nin bu ülkelere istikrar, güvenlik ve demokrasi getirmeye çalışmakta olduğu değerlendirilmektedir.

Orta Asya’nın AB açısından önemine ilişkin son nokta ise, çalışmanın da ana konusu olan AB’nin enerji arzı güvenliği bağlamında söz konusu coğrafyanın oynadığı roldür. Son yıllarda Rusya’nın Ukrayna ve Beyaz Rusya ile yaşadığı enerji krizleri sonrası, Birlik ülkelerine olan enerji arzının sektöre uğraması ve Rusya ile yaşanan problemler, AB’yi, enerji arzının “enerjinin geliş ülkesi” bakımından çeşitlendirilmesi konusunda ek tedbirler almaya zorlamıştır. Dolayısıyla,

buldukları konum ve sahip oldukları enerji rezervleri açısından da Orta Asya ülkeleri, Rusya'nın AB ülkelerine sağladığı petrol ve doğalgaza alternatif kaynak yaratabilecek ülkeler olarak önem arz etmekte ve Birliğin politikalarının şekillenmesinde etkili olmaktadır.

Türkiye ise Orta Asya ile Avrupa arasında “eşsiz” bir bağlantı noktası olmasının getirdiği jeopolitik önemin yanı sıra AB'ye aday ülke statüsünde bulunması itibarıyla de öne çıkan bir konuma sahiptir. Dolayısıyla Türkiye'nin, hem kendi hem de AB'nin enerji güvenliğini sağlamak ve bu bağlamda AB'ye üyelik sürecinde avantajlı bir durum yaratmak adına kendi coğrafyası üzerinden geçen ve Orta Asya ile Kafkasya'da bulunan enerji kaynaklarını Avrupa'ya taşıyan boru hattı projelerinin hayata geçirilmesinde başrolü oynaması gerektiği; aynı zamanda tüm bu girişimlerden stratejik anlamda büyük yara alacak olan RF'yi, önemli bir ticari ve politik ortak olması dolayısıyla güçlü bir rakip konumuna sokmadan bu ülkeyle olan ilişkilerini de aynı yakınlıkta devam ettirmeye çalışmasının önemli olduğu belirtilmelidir. Ayrıca Hazar'ın statüsü sorununun Orta Asya hidrokarbon kaynaklarının Türkiye ve Türkiye üzerinden Avrupa'ya ulaştırılması çerçevesinde ciddi bir engel teşkil etmesi nedeniyle, Türkiye'nin bu sorunun çözümü doğrultusunda aktif bir dış politika izlemesi ve Kazakistan, Türkmenistan, İran, Azerbaycan ve RF arasındaki bu sorununun çözümü konusunda girişimlerde bulunması gerektiği düşünülmektedir.

Tüm bunların yanısıra Türkiye'nin bilhassa doğalgaz sektöründe önemli bir müşteri ve güvenli bir geçiş coğrafyası olabilmek adına hem fiziki hem de hukuki ve ekonomik altyapılarını tamamlaması gerekmektedir. Bu çerçevede fiziki olarak iletim hatlarının ve depolama tesislerinin kapasitesini arttırmak; hukuki olarak, transit geçiş ile ilgili kapsayıcı bir kanun çıkarmak; ekonomik olarak ise doğalgaz ve petrol ticaretinin Türkiye coğrafyasında gerçekleştirilmesi için gerekli piyasa yapılanmasını sağlamak söz konusu altyapı çalışmalarına örnek olarak akla gelenlerdir.

KAYNAKÇA

Açikel, A. Erbaş, “Sınır-Aşan Boru Hattı Projelerinde Transit Ülkelerin Konumu”, **Ortadoğu Analiz**, Cilt 1, Sayı 10, Ekim 2009.

Akay, Hale, “**Encyclopedia of the European Union, Avrupa Birliği Ansiklopedisi**”, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2005.

Akın, Ebru, “**Yeni Ufuklara Yelken Açmak’ Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü’nün 15. Yılı ve Geniş Karadeniz Bölgesindeki Rolü**”, Bahçeşehir Üniversitesi Karadeniz ve Kafkasya Araştırmaları Merkezi Karadeniz Bülteni, No 4, Haziran 2007.

Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği, “**AB Enerji Politikası– Pazarın Açılması ve Ekonominin Desteklenmesi**”, İktisadi Kalkınma Vakfı, 2000, <<http://www.emo.org.tr/ekler/ee1bc7fa5da061bek.doc?tipi=38&turu=X&sube=0>>, (21.11.2010).

Baycaun, Saule, “10 Yıllık Bağımsızlık Sürecinde Türkmenistan Ekonomisine Genel Bir Bakış”, **Avrasya Dosyası**, Türkmenistan Özel, Cilt 7, Sayı 2, 2001.

Belkin, Paul, “**The European Union’s Energy Security Challenges**”, CRS Report, Washington, May 2007.

Belyi, Andrei V., “New Dimensions of Energy Security of the Enlarging EU and Their Impact on Relations with Russia”, **Journal of European Integration**, Cilt 25, No 4, Aralık 2003.

Boonstra, Jos, ve Hale, Jacqueline, “**EU Assistance to Central Asia: Back to the Drawing Board?**”, EUCAM-EU Central Asia Monitoring, Working Paper 08, 2010.

BOTAŞ, www.botas.gov.tr, (27.10.2010).

BP, “**BP Statistical Review of World Energy 2010**”, June 2010 <http://www.bp.com/statisticalreview>, (22.11.2010).

CIA Factbook, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/index.html>, (12.09.2010).

Demir, Faruk, **“Enerji Güvenliği, Diplomasisi, Ekonomisi”**, Altinküre Yayınları, Ankara, 2007.

Djalili, Mohammad Reza ve Kellner, Thierry, **SSCB’nin Bitiminden 11 Eylül Sonrasına Yeni Orta Asya Jeopolitiği**, Bilge Kùltür Sanat, İstanbul, Kasım 2009.

Ediger, Volkan Ş., **“Enerji Arz Güvenliği ve Ulusal Güvenlik Arasındaki İlişki”**, Stratejik Araştırma ve Etüt Merkezi (SAREM) Enerji Arz Güvenliği Sempozyumu, 11-12 Eylül 2007, Ankara.

EIA, Energy Information Administration, **Caspian Sea Region: Key Oil & Gas Statistics**, July 2006, www.eia.org, (17.12.2010).

Erol, Mehmet Seyfettin, **“Türkmenistan Devleti’nin Dış Politikası”**, Avrasya Dosyası, Türkmenistan Özel, Cilt 7, Sayı 2, 2001.

ESMAP, **“Cross-Border Oil and Gas Pipelines: Problems and Prospects”**, Joint UNDP/World Bank Energy Sector Management Assistance Programme, June 2003.

European Commission, **“Annex to the Green Paper: A European Strategy for Sustainable, Competitive and Secure Energy - What is at stake – Background document”**, COM(2006) 105 final, Brussels, SEC(2006) 317/2.

European Commission, **Energy Corridors: European Union and Neighbouring Countries Project Report**, Directorate-General for Research, Directorate Energy, 2007.

European Commission, Annex 1, **“Technical Background Document-Security of Energy Supply”**, (Summary), Green Paper, COM (2000) 769.

European Commission, **“Green Paper-A European Strategy for Sustainable, Competitive and Secure Energy”**, COM(2006) 105, 2006.

European Commission, “**An Energy Policy For Europe**”, Communication From the Commission to the European Council and the European Parliament, COM(2007) 1, 2007.

European Commission, “**Green Paper on An Energy Policy for Europe**”, COM(2007) 1 final, 10 Ocak 2007.

European Commission, “**Energy Framework Programme-ETAP**”, http://ec.europa.eu/energy/intelligent/index_en.html, (29.11.2010).

European Commission, “**News-Council Adopts The Carnot Programme For Solid Fuels**”, http://cordis.europa.eu/fetch?CALLER=EN_NEWS&ACTION=D&DOC=155&CAT=NEWS&QUERY=011b0805ec0e:30a2:22120b39&RCN=11930 ,(02.12.2010).

European Commission, “**Coopener Energy Services For Poverty Alleviation In Developing Countries**”, http://ec.europa.eu/energy/intelligent/library/doc/ka_reports/subsaharan_africa.pdf, (10.05.2011).

European Commission, “**Intelligent Energy-Europe 2003-2006, Global Work Programme For The Years 2003-2006**”, http://ec.europa.eu/energy/intelligent/call_for_proposals/doc/eie_work_programme_2003-06.pdf, (10.05.2011).

European Commission, “**A Specific Programme of Actions in The Nuclear Sector**”, http://www.europe.eu.int/comm/energy/nuclear/transport/index_en.htm, (09.11.2010).

European Commission, “**Interstate Oil and Gas Transport to Europe**” http://www.inogate.org/en/participating/signatory/document_view, (07.11.2010).

European Commission, “**Transport Corridor Europe-Caucasus-Asia (TRACE CA)**”, http://ec.europa.eu/europeaid/where/asia/regional-cooperation-central-asia/transport/traceca_en.htm, (18.12.2010).

European Commission, “**Policy Guidelines for Trans European Networks-Energy**”, <http://europa.eu.int/comm/energy/ten-e/en/policy.html>, (19.12.2010).

European External Action Service, “**European Community Regional Strategy Paper (RSP) for Assistance to Central Asia, Overview of EC Assistance to Central Asia: 1991-2006**”, Brüksel, 2007.

European Commission, “**Enlargement Report: 2004**”, http://europe.eu.int/comm/enlargement/report_2004/#regular_reports_2004, (28.10.2010).

European Commission, “**Central Asia: Regional Strategy Paper 2007-2013**”, http://www.eeas.europa.eu/central_asia/rsp/07_13_en.pdf, (03.01.2011).

European Commission, “**Europe’s Energy Position-Markets & Supply, Report 2009**”, Directorate-General for Energy, <http://ec.europa.eu/energy/publications/statistics/doc/2009energy_transport_figures.pdf>, (15.12.2010).

European Commission, “**Europe’s Energy Position-Markets & Supply, Report 2010**” Directorate-General for Energy, <http://ec.europa.eu/energy/publications/statistics/doc/2010_energy_transport_figures.pdf>, (03.01.2011).

European Commission, “**Strategy Paper 2002-2006 & Indicative Programme 2002-2004 for Central Asia Assistance to Central Asia**”, <http://www.eeas.europa.eu/central_asia/rsp/02_06_en.pdf>, (04.12.2010).

European Commission, “**Market Observatory for Energy**”, Directorate-General For Energy, June 2011.

European External Action Service, “**European Community Regional Strategy Paper (RSP) for Assistance to Central Asia for the Period 2007-2013**”, <http://www.eeas.europa.eu/central_asia/rsp/07_13_en.pdf>, (02.12.2010).

Federal Foreign Office, “**Germany and Central Asia**”, Berlin, 2010.

Fourniau Vincent, **Historie de l’Asie Centrale**, PUF, Paris, 1994.

Fumagalli, Matteo, “**Tajikistan and the EU: From-Post Conflict Reconstruction to Critical Engagement**”, CEPS Policy Brief, No: 132, 2007.

“Grand Dictionnaire de XIXe siècle”, 1876.

Hatipoğlu, Esra, “Avrupa Birliği-Orta Asya İlişkilerinde Yeni Bir Stratejiye Doğru (Mu?)” **Orta Asya Kafkasya Araştırmaları Dergisi**, Cilt 3, Sayı 5, 2008.

International Energy Agency, **Key World Energy Statistics**, 2009.

Jorgensen Knud Erik, **The European Union and Internal Organizations**, Routledge, 2009.

İktisadi Kalkınma Vakfı, “**Avrupa Birliği’nin Enerji Politikası**”, İKV Yayınları 15 Soruda 15 AB Politikası Serisi, No: 13, İstanbul, 2003.

Kalkan, İbrahim, “**Kazak Petrolleri ve Uluslararası Güçler**”, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1998.

Kasım, Kamer, “**AGİT: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı**”, Şaban Çalış(ed.), Uluslararası Örgütler ve Türkiye, Çizgi Kitabevi, Konya, 2006.

Kaya, Kadir, **Türkiye’nin Enerji Koridoru Olma Kapasitesinin İncelenmesi**, EPDK Uzmanlık Tezi, Ankara, 2008.

Kempe, Iris, “**A New Ostpolitik? Priorities and Realities of Germany’s EU Council Presidency**”, Bertelsmann Group for Policy Research CAP Policy Analysis, Ağustos 2007.

Kidnay, Arthur J. ve Parrish, William R., **Fundamentals of Natural Gas Processing**, Boca Raton, 2006.

Kleuman, Lutz, “**The New Great Game: Blood and Oil in Central Asia**”, Grove Press, New York, 2003.

Kocaoğlu, Mehmet, **Petro-Strateji**, Türkeli Yayınları, Ankara, 1996.

Lutz, Kleuman, **The New Great Game: Blood and Oil in Central Asia**, Grove Press, New York, 2003.

Melvin, Neil, “**The Launch of EU Central Asia Monitoring**”, EUCAM Watch, Sayı 1, Kasım 2008.

Melvin, Neil ve Boonstra, Jos, “**The EU Strategy for Central Asia @ Year One**”, EUCAM Watch, Policy Brief, No:1, Ekim 2008.

Mousis, Nicholas, “**AB Politikaları Rehberi**”, Mega Pres, İstanbul, 2004.

New Europe, “**EU Woos Turkmenistan Azerbaijan Suplies**”, <<http://neurope.eu/articles/100233.php>>, (18.04.2011).

Olcott, Martha B., “The Myth of ‘Tsentral’naia Aziia”, **Orbis**, Cilt: 38, Sayı: 4, Güz, 1994.

Öner, Başak, “**AB Enerji Politikasındaki Gelişmeler: Arz Güvenliğinin Sağlanması**”, ICCI Uluslararası Enerji Konferansı, İstanbul, 13-15 Mayıs 2009.

Pala, Cenk, “21. Yüzyıl Dünya Enerji Dengesinde Petrol ve Doğalgazın Yeri ve Önemi”, **Avrasya Dosyası**, Cilt 9, Sayı 1, Bahar 2003.

Pamir, Necdet, “**Hazar Bölgesi’nde Enerji Politikaları: Avrupa’nın ve ABD’nin Konseptleri**”, TÜRKSAM Sempozyum Bildirisi, Ankara, 13-14 Kasım 2000.

Pamir, Necdet, “**Küresel Enerji Politikaları**” başlıklı sunum, ATAUM, Ankara, 22 Nisan 2008.

Peyrouse, Sebastian, “**Business and Trade Relationships between the EU and Central Asia**”, EUCAM Watch, Working Paper, Sayı 01, 2009.

Purtaş, Fırat, “Hazar Bölgesi’nde Rekabetin Yeni Boyutu: Silahlanma Yarışı”, 1 Ekim 2004, <<http://www.turksam.org/tr/a307.html>>, (14.11.2010).

Quigley, John, “**The European Union and Asia, Reflections and Re-orientations, Eu-Asia Relations and the Role of European Union**”, European Studies, CFSS Special Representatives, Hollanda, 2007.

Rettman Andrew, “**EU Normalises Relations with Turkmenistan**”, <http://euobserver.com/9/27985> (16.10.2010).

RFE/RL Report, “**Central Asia: EU Commissioner Seeks Closer European Ties**”, <http://www.rferl.org/featuresarticle/2007/01/b7defcad-640a-44a3-8911-90eee2d6987f.html>, (16.05.2011).

Roberts, Peter, “**Gas Sales and Gas Transportation Agreements Principles and Practice**”, Sweet and Maxwell, Londra, 2004.

Stevenson, Struan, “**Tajikistan Leads the Way**”, New Europe, Issue 908, 24 Ekim 2010, <http://www.neurope.eu/articles/103367.php> (17.11.2010)

T.C. Başbakanlık DTM, “**AB ve Orta Asya: Yeni Bir Ortaklık Stratejisi**”, Ankara, 31 Mayıs 2007.

Tecer, Meral, “**AB ve Türkiye Sorular-Yanıtlar**”, TODAİE Yayınları, Ankara, 2007.

Temirova, Zühre, “**Hazar Denizi’nde Neft Fırtınası**”, **Yeni Avrasya Dergisi**, Yıl 1, Sayı 4, Ekim 2000.

The World Bank, “**Overview of Migration Trends in Europe and Central Asia 1990-2004**”, http://siteresources.worldbank.org/INTECA/Resources/257896-1167856389505/Migration_Chapter1.pdf, (25.11.2010).

The World Bank, “**Tajikistan, A World Bank Country Study**”, <http://www.worldbank.org/tj>, (15.05.2011).

TİKA, “**Özbekistan Ülke Raporu**”, http://www.tika.gov.tr/ulke_prfilleri (21.08.2010).

TMMOB Makina Mühendisleri Odası, “**Türkiye’nin Doğalgaz Temin ve Tüketim Politikalarının Değerlendirilmesi Raporu**”, Mart 2007.

Tonus, Özgür, “**AB Enerji Politikası-Pazarın Açılması ve Ekonominin Desteklenmesi**”, Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği, 2000, <http://www.ikv.org.tr/pdfs/5b42999e.pdf>, (22.09.2010).

Tonus, Özgür, “**Genişleyen AB’nin Enerji Politikaları ve Türkiye**”, Müzakere Sürecinde Türkiye AB İlişkileri Uluslararası Sempozyumu Bildirisi, Gazi Üniversitesi, Ankara, 21- 23 Eylül 2004.

Turan, Aslıhan P., “**Hazar Havzasında Enerji Diplomasisi**”, BİLGESAM, http://bilgesam.com/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=604:hazar-havzasnda-enerji-diplomasisi&catid=131:enerji&Itemid=146, (27.11.2010).

Uysal, Abdullah Çağrı, “**AB Doğalgaz Piyasası Müktesebatı ile Türkiye Doğal Gaz Piyasası Mevzuatının Karşılaştırılmalı Olarak İncelenmesi**”, EPDK Uzmanlık Tezi, Ankara, Ekim 2010.

Yardımcı, Okan, “**Petrol Fiyatlarının Doğalgaz Fiyatları Üzerindeki Etkisi ve Türkiye İçin Öneriler**”, EPDK Uzmanlık Tezi, Ankara, 2010.

Yorkan, Arzu, “Avrupa Birliği’nin Enerji Politikası ve Türkiye’ye Etkileri”, **Bilge Strateji**, Cilt 1, Sayı 1, Güz 2009.

Yorkan, Arzu, “**AB’nin Enerji Politikası ve Türkiye: Fırsatlar ve İşbirliği Alanları**”, III. Uluslararası Türk-Asya Kongresi: Çin-Hindistan-Rusya: Stratejik ve Güvenlik İşbirlikleri, Tasam Yayınları, İstanbul, Kasım 2008.

Yorkan, Arzu, “**Energy Security of the European Union, The Future of European Energy Security**”, Tischner European University Publications, Polonya, 2006.

Yüce, Çağrı Kürşat, “Türk Cumhuriyetleri’nin Enerji Potansiyelleri ve Önemi”, **Jeopolitik Dergisi**, Yıl 6, Sayı 46, Kasım 2007.

EUCAM, <http://www.eucentralasia.eu/>, (15.11.2010).

European Commission, <http://ec.europa.eu/>, (15.10.2010).

Federal Germany Foreign Office, <http://auswaertiges-amt.de> , (15.11.2010).

Inogate Energy Portal, <http://www.inogate.org> , (07.04.2011).

International Atomic Energy Agency, <http://www.iaea.org>, (24.10.2010).

International Cooperation Network, <http://www.inco-eeca.net/>, (22.05.2011).

International Energy Agency, <http://www.iea.org/> , (17.07.2011).

Natural Gas Supply Association, <http://www.naturalgas.org/> , (12.06.2011).

UNEP Maps and Graphics Library, <http://maps.grida.no/>, (11.11.2010).

University of Texas Libraries, <http://www.lib.utexas.edu/>, (09.10.2010).

ÖZET

İnsanlığın en önemli ve vazgeçilmez ihtiyaçlarından biri olan enerji, hem ekonomik hem de sosyal yaşamda önemli bir rol oynamaktadır. Sanayi sektörünün en önemli girdisi olarak da enerji, ülkelerin gelişmişlik düzeylerini belirleyici temel bir etken konumundadır.

Enerji kaynaklarının dünyada homojen bir şekilde dağılmamış olması, gelişmiş ve gelişmekte olan birçok ülkeyi enerji konusunda dışa bağımlı hale getirmektedir. Bu durum enerji kaynakları ve güvenliğinin, uluslararası ilişkilerin vazgeçilmez araçlarından ve dış politikanın önemli konularından biri halini almasına neden olmaktadır.

Uluslararası sistemin önemli aktörlerinden biri olan Avrupa Birliği (AB)'nin ise, hem sanayide hem de kişisel kullanımda enerji tüketimi açısından dünyada ilk sıralarda yer almasına rağmen, yeterli enerji kaynaklarına sahip olmadığı bilinmektedir. Öte yandan genişleyen AB'nin gün geçtikçe artan enerji ihtiyacının da AB'yi enerji alanında dışa, özellikle de Rusya Federasyonu (RF)'na bağımlı hale getirdiği açıktır. Birliğin enerji ihtiyacına ilişkin öngörüler, farklı politikalar geliştirilmediği takdirde önümüzdeki dönemde bağımlılık derecesinin ciddi boyutlara ulaşacağını ortaya koymaktadır. Bu durum da enerji güvenliği bağlamında ortadan kaldırılması gereken ciddi bir zafiyet olması nedeniyle AB'nin "bir" ülkeye enerji kaynakları yönünden aşırı bağımlı olmak istememesine, diğer bir ifadeyle enerji ithalatında kaynak çeşitliliğini tercih etmesine ve enerji alanında bilhassa AB-Orta Asya işbirliğinin gündeme gelmesine neden olmaktadır. Dolayısıyla AB'nin artan enerji ihtiyacını hâlihazırda sınırlı sayıdaki ülkeden karşılaması, yakın dönemde bir cazibe merkezi halini alması beklenen Orta Asya enerji kaynaklarının önemini de her geçen gün artırmaktadır.

Bu çerçevede tez çalışmasında, Orta Asya coğrafyasındaki enerji kaynaklarının Avrupa Birliği'nin enerji güvenliğine ilişkin beklentisini karşılamakta önemli bir potansiyele sahip olduğundan hareketle Türkiye'nin gelişmekte olan AB-Orta Asya işbirliği sürecini uluslararası alanda bir fırsat olarak kullanmasının gerekliliği üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kavramlar: Avrupa Birliği, Orta Asya, Türkiye, Enerji, Doğalgaz, Enerji Arz Güvenliği.

ABSTRACT

Energy, one of the most significant and indispensable need for mankind, plays a substantial role in both economic and social life. Meanwhile, as the most important input for industry, energy is a determinant factor to determine the level of national development.

The unequal distribution of energy resources throughout the world makes both developed and developing countries dependent to import in terms of energy supply. Therefore, energy resources and energy supply security become an indispensable instrument of international relations and one of the important subjects of foreign policy.

As one of the important actors in international system, the European Union (EU) has not adequate energy resources although it is one of the biggest energy consumers in terms of both industrial and households' consumption globally. In addition, it is already a well-known fact that rising energy demand of the EU with enlargements makes it more dependent to other countries, especially Russian Federation. Foresights on the EU's demand for energy acknowledge the fact that the dependency of the EU is going to reach to severe levels unless different policies are implemented in the future. From this perspective, since being dependent to one country in terms of energy resources is a significant weakness which must be coped with, the EU wants to differentiate its energy resources and tries to cooperate with Central Asian countries in energy issues. Thus, the possible interest of the EU to the Central Asia in terms of energy supply will enhanced the essential position of energy resources in this region, which is expected to be an attractive center in the near future.

Within this framework, having in mind the idea that energy resources in the Central Asia have an important potential to satisfy the expectation of the EU in terms of security of energy supply, this thesis elaborates that Turkey should benefit from the process of developing EU-Central Asia cooperation process as an opportunity in international politics.

Keywords: European Union, Central Asia, Turkey, Energy, Natural Gas, Energy Supply Security .